

# АДАБИЁТ ХРЕСТОМАТИЯСИ

8- СИНФ УЧУН

ТУҒҚИЗИНЧИ НАШРИ

Тузувчилар:

*Ш. АБДУЛЛАЕВА, Н. МАЛЛАЕВ, О. ШАРИПОВ*

*Н. МАЛЛАЕВнинг умумий таҳрири остида*

*Ўзбекистон ССР*

*Маориф министрлиги тасдиқлаган*

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1986

## НАШРИЁТДАН

Хрестоматиянинг «Энг қадимги адабий ёдгорликлар» ҳамда «XVII, XVIII ва XIX асрнинг биринчи ярми адабиёти» қисмлари Ш. Абдуллаева, «XIV — XVI асрлар адабиёти» қисми Н. Маллаев, «XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошлари адабиёти» қисми О. Шарипов томонидан тузилган.

---

**АЗИЗ УҚУВЧИ! БИЛИМ ОЛИШ УЧУН ҚУНТ БИЛАН УҚИШ КЕРАК. МЕН БУ ИШДА СЕНИНГ СОДИҚ ДУСТИНГ, ЕРДАМЧИНГ ВА МАСЛАҲАТЧИНГ БУЛАМАН. САҲИФАЛАРИМДАН ҲАЁТ УЧУН КЕРАКЛИ КУПГИНА НАРСАЛАРНИ БИЛИБ ОЛАСАН. МЕНИ АВАЙЛАВ ТУТИШИНГ ЗАРУР, ЧУНКИ КЕЛГУСИ ЙИЛИ КИЧИК ЁШДАГИ МАКТАБДОШ ДУСТЛАРИНГГА ҲАМ КЕРАК БУЛАМАН.**

---

Мактабнинг номи ва номери			
Уқув йили	Уқувчининг исми ва фамилияси	Дарсликнинг берилган пайтидаги ҳоли	Дарсликнинг қандай сақланганлигига беришган баҳо
1991-92 19.. 19.. 19..			

# ЭНГ ҚАДИМГИ АДАБИЙ ЁДГОРЛИКЛАР

---

## ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

### ҚАДИМГИ ҚЎШИҚЛАР

(«Девону луготит турк»дан)

Йигитлариг ишлату,  
Йиғач ямиш иргату,  
Қулан, кайик авлату,  
Базрам қилиб авналим.

М а з м у н и:

Йигитларни ишлатиб,  
Дарахт(лар)дан мева(лар)ни қоқтириб,  
Қулон, кийик овлатиб,  
(Сўнг) байрам қилиб овунайлик.

Чағри бериб қушлату,  
Тойгон изиб тишлату,  
Тилки, тўнгиз тошлату,  
Ардам била ўклагим.

М а з м у н и:

Йигитларга чағри (ов қуши) бериб қуш овлатиб,  
Ов итини (қушларнинг) изидан солиб тишлатиб,  
Тулки, тўнгиз (лар) ни тош билан урдириб,  
Яхши ишларимиз билан мақтанайлик.

Қора тунунг качурсадим,  
Оғир уни учурсадим,

**Ятикани қачурсадим,  
Сақиш ичра кунум туғди.**

**М а з м у н и :**

Қора туннинг тез ўтишини истадим,  
Уйқуга йўл бермасликка тиришдим,  
Етикан (Етти қароқчи юлдузи) ни қочирмоқ (тонг оттирмоқ)  
истадим,  
(Юлдузни) санай-санай тонг оттирдим.

**Кеча туруб юрир эрдим,  
Қара-қизил бўри кўрдум,  
Қатиг ёни қура кўрдум,  
Қоя кўруб бақу оғди.**

**М а з м у н и :**

Кечаси туриб (кезиб) юрардим,  
Қора-қизил бўри кўрдим,  
Бақувват ёйни (отишга) ҳозирладим,  
(У) қўрқиб, қоянинг орқасига яширинди.

**Узу бориб ўкуш эвдим,  
Талим юриб кучи кавдим,  
Отим бирла тагу авдим,  
Мани кўруб еси оғди.**

**М а з м у н и :**

Шошилинч (бўрининг) кетидан тушдим,  
Кўп қувлаб бориб кучидан толиқтирдим,  
Отим билан теварагида айланиб турдим,  
Мени кўриб эси оғди.

**Тунла била кўчалим,  
Ямар сувин качалим,  
Тарнгуқ сувин ичалим,  
Юқға яғи увулсун.**

**М а з м у н и :**

Туни билан кўчайлик,  
Ямар сувидан ўтайлик,  
Тарнгуқ (чашма) сувидан ичайлик,  
Қочаётган душман тор-мор бўлсин.

Тагра олиб агаралим,  
Аттин тушуб юкаралим,  
Арсланлаю кукаралим,  
Кучи анин кавилсун.

М а з м у н и:

(Душманнинг) атрофини ўраб, қамал қиламиз,  
Отдан тушиб югурамыз,  
Арслондек наъра тортамыз,  
Унинг кучини қуритамыз.

Қиш ёй била тўқушти,  
Қингир кўзин бақишти,  
Тутушқали яқишти,  
Утғалимат ўғрашур.

М а з м у н и:

Қиш билан ёз тўқнашди,  
Қингир (ёмон) кўз билан бир-бирига қарашди,  
(Бир-бирини) тутиб олишга интилишди,  
(Бир-бирини) ютишга тиришар эдилар.

Ёй қиш била қаришти,  
Ардам ёсин қуришти,  
Чарик тутиб кўрушти,  
Ўқтағали ўтрушур.

М а з м у н и:

Ёз билан қиш қаршима-қарши бўлишди,  
(Уларнинг ҳар бири) мақтаниш ёйини қуришди,  
Қўшин тузиб, (бир-бирини) таъқиб қилишди,  
(Ёй) отиш учун (бир-бирига) яқинлашишди.

Турлук чачак ярилди,  
Барчин язим карилди,  
Учмоқ яри кўрулди,  
Тумлуғ яна калгусуз.

М а з м у н и:

Турли чечаклар очилди,  
(Ерга худди) чиройли гиламлар тўшалгандай,  
Жаннат ери кўринди,  
Совуқ қайтмас бўлиб кетди.

Оғди булит кўкраю,  
Яғмур тўли сакраю,  
Қалиқ ани уграю,  
Қанча барир билгусуз.

М а з м у н и:

Булут (шунча қуюқки) қаёққа бориши билинмайди.  
Емғир, дўл тушмоқда,  
Шамол уларни тебратади,  
Булут (шунча қуюққи) қаёққа бориши билинмайди.

Кўкшин булит уришди,  
Қайғуқ бўлиб акрашур,  
Яшин отиб яшнади,  
Туман туриб тушнади.

М а з м у н и:

Кўкимтир булутлар пайдо бўлиб,  
(Улар) қайиқдай тебранишади,  
Чақмоқ чақиб ёритади,  
Туман (ерга томон) ёйилиб келмоқда.

## МАҚОЛЛАР

*«Девону луғотит турк»да*

*Ҳозирги қўлланиши*

Эр сўзи бир.  
Экмагинча унмас.  
Эмгак экинда қолмас.  
Ош тотиги туз.

Йигит сўзи битта.  
Экмагунча унмас.  
Меҳнат ерда қолмас.  
Ошнинг тами туз билан.

Бирин-бирин минг бўлур,  
Тома-тома кўл бўлур.

Тома-тома кўл бўлур,  
Томмай қолса, чўл бўлур.

Қут билгуси билик.

Билим бахт белгисидир.

Кенг тўн убрамас,  
Кенгашлик билик артамас.

Кенг тўн тўзимас,  
Кенгашли тўй тарқалмас.

Ит исирмас, от тепмас дема.

Ит қопмас, от тепмас дема.

Қўрқмиш кишига қўй боши  
қўш кўрунур.

Қўрққанга қўша кўрунур.

## ТҰМАРИС ҲАҚИДА АФСОНА

Каспий денгизининг кун чиқиш тарафида қуш учиб ўтолмайдиган бепеён чўл ва қирларда массагетлар яшар эканлар. Эрон подшоси Кир уларнинг ерларини босиб олмоқчи бўлиб, сафарга отланибди...

У замонларда массагетларга Тўмарис деган ақлли, доно бир аёл бошлиқ экан. Кир Тўмарисни ҳийла билан ўзига бўйсундирмоқчи бўлибди. Тўмариснинг эри ўлиб кетганини эшитган Кир уни ўзига хотин қилиб олиш йўли билан массагетлар ерига эга бўлиш режасини тузибди. Шу муддао билан у Тўмарисга совғалар, элчи — совчилар юборибди. Зийрак Тўмарис маккор подшонинг ёвуз ниятини сезибди. Подшога хотин эмас, массагетлар юрти кераклигини пайқабди ва совчиларни қабул қилмабди.

Кир ҳийла-найрангдан иш чиқмаганини кўргач, асл мақсадини ошкор этибди. Аракс дарёси<sup>1</sup> томон юриш қилибди. У соллардан кўприк ясашиб, беҳисоб қўшини ва асбоб-анжомларини солларга солиб, дарёнинг нариги қирғоғига ўтказиш чорасини кўрибди.

Тўмарис унинг ҳамма ишларидан хабардор экан, тезлик билан унга чопар юбориб, шу сўзларни етказибди: «Эй мидиялик мақтанчоқ подшо! Бу ниятингдан қайт, чунки бу қилаётган ишларингдан ўзингга фойда ё зарар тегишини билмайсан. Тинчлик ва осойишталик билан ўз юртингда ҳукмронлик қил, бизнинг юртимизни ўзимизга қўйиб бер. Аммо, биз биламизки, сен тинчликни хоҳламайсан, шу сабабли, башарти маслаҳатимизга кирмасанг, массагетлар билан тўқнашишни истасанг, кўприк ясайман деб овора бўлиб ўтирма, Бизга айтсанг, биз сенга халақит бермай, дарёдан уч кунлик йўлга кўчиб кетамиз, бемалол дарёдан ўтасан, сўнг юзма-юз урушамиз. Борди-ю, агар биз билан дарёнинг ўзинг турган қирғоғида учрашмоқчи бўлсанг, уни айт, бунга ҳам биз рози, фақат номардлик қилма!»

Бу дадил гапларни эшитиб, Кир саросимага тушибди, пошилинч суръатда Эрон саркорларини тўплабди, уларни воқеадан хабардор қилиб, маслаҳат сўрабди. Кўпчиликнинг фикри Тўмарисни Эронга келтириб жанг қилиш устида тўх-

<sup>1</sup> Аракс дарёси — Амударё.

табди... Фақат қаҳри қаттиқ вазири Крез бу фикрга қарши чиқибди, Тўмариснинг ерида уруш очишни талаб қилиб, йўл-йўриқ кўрсатибди.

Шундан сўнг Кир Тўмариснинг қирғоқдан узоқлашишини сўраб, дарёнинг Тўмарис турган бетида уруш қилишни билдирибди, Тўмарис ваъдасида туриб уч кунлик йўл босиб кетибди...

Кир ўз қўшини билан дарёдан ўтибди. Кир дарёнинг шу қирғоғида саккиз кун йўл юрибди. Кейин, Крезнинг маслаҳати билан, массагетларга ҳийла тузоғини қурибди. Ноз-неъмат ва ичкиликларни муҳайё қилиб, энг ёмон аскарлардан бир тўпини орқада қолдириб, энг яхши аскарлар билан олдинга жўнаб кетибди. Массагет қўшинларининг бир тўпи Кайхусрав қолдириб кетган аскарларга бехосдан ҳужум қилиб, уларни қириб ташлабди. Кейин массагетлар зиёфат устидан чиқиб, тайёр ноз-неъмат ва шароблардан бошини кўтаролмабди. Эронийлар қўшини қайтиб келиб, уларнинг кўпини ўлдирибди, баъзиларини асир қилиб олибди. Асирлар ичида массагетларнинг бошлиғи бўлган Тўмариснинг ўғли Спарганиз ҳам бор экан.

Тўмарис ўз ўғли ва аскарлари воқеасидан хабардор бўлиб, Кирга чопар юбориб, шу сўзларни етказган экан:

«Эй қонхўр Кир, қилган ишинг билан мақтанмай қўя қол. Сен менинг ўғлимни юзма-юз жангда енгганинг йўқ, уни маккорлик билан шароб ичириб, қўлга туширдинг... Энди менинг насиҳатимга кир, ўғлимни менга топшириб, зиён-заҳматсиз келган еринга қайтиб кет, массагет қўшинининг учдан бирини қўлга туширганинг билан ўз элингда керилиб юравер. Агар сўзимга кирмасанг, массагетлар тангриси — Қуёш номи билан қасамёд қиламанки, мен сендай очкўз юқони қон билан суғораман».

Кир унинг бу сўзларига сира эътибор қилмабди. Тўмариснинг ўғли ёш Спарганиз эса эртаси ҳушига келиб, ҳамма воқеадан хабардор бўлибди, кишандан бўшатишини Кирдан ёлвориб сўрабди. Сўрови бажо келтирилиб, қўл-оёғи банддан озод қилинибди. Аммо у ўз қилган хатосига пушаймон еб, номус кучлилик қилиб, ўзини-ўзи ўлдирибди.

Тўмарис Кайхусравга қилган насиҳатлари кор қилмаганлигини эшитибди, барча кучларини тўплаб отланиб, унга қарши жанг бошлабди. Шиддатли жанг бошланибди. Айтишла-



рича, кўчманчи уруғлар бунгача шундай қаттиқ, шундай даҳшатли жангни сира кўрмаган экан. Даставвал ҳар икки тараф қўшини бир-бирига рўпара туриб, ёйлардан тинмай ўқ ёғдирибди, кейин ўқдонларда ўқ тамом бўлиб, аскарлар бир-бири билан аралашиб кетибди, найзабозлик ва қиличбозлик роса қизибди. Жанг жуда узоқ давом этса ҳам, ҳеч ким жанг майдонини ташлаб чиқиб кетмабди. Ахир пировардида массагетлар енгиб чиқибди. Улар эронийлар қўшинининг кўпини қириб ташлабди, бир кам ўттиз йил салтанат тахтида ҳукм сурган Кирни ўлдиришибди.

Тўмарис жанг тугагандан кейин бир мешни одамзод қони билан тўлдиришни, Кирнинг мурдасини ўликлар ичидан топиб келтиришни буюрибди. Тўмарис унинг бошини қон билан тўлган мешга ботирибди ва подшонинг жасадига ғазаб ва нафрат билан қараб шу сўзларни айтибди: «Эй номард, сен мени, жангда ҳалол енгиб чиққан бир аёлни, маккорлик билан ўғлидан жудо қилиб, фарзанд доғида куйдирдинг. Сен умринг бўйи қонга тўймадинг, мен ичган онтимга амал қилиб, сени қон билан суғордим. Бировнинг юртига зўравонлик билан бостириб кирганларнинг жазоси шу!».

Кир ўлимининг қиссаси ана шундай экан. (Геродот, Тарих I, 204—205.)

## ШИРОҚ ҲАҚИДА АҒСОҢА

Қадим замонларда Сирдарё бўйларида кўчиб юриб тирикчилик қилувчи Шак қабилаларининг бошига оғир кулфат тушган экан. Эрон подшоси Доро Ўрта Осиёнинг серҳосил ерларини босиб олиш учун сон-саноқсиз аскарлари билан Амударёдан ўтган экан. Шак уруғ оқсоқолларидан Саксфар, Ўмарг, Оамарис бир ўтовга йиғилиб, душманни қандай қилиб даф этиш тўғрисида кенгаш ўтказмоқда эдилар. Иттифоқ кенг қирда бир одам пайдо бўлиб, тўппа-тўғри оқсоқоллар ўтирган ўтов олдига келибди ва рухсат сўраб ичкарига кирибди.

У Широқ номли оддий бир подачи экан. Широқ нима муддаода бу ерга келганини кенгашчиларга айтиб, уларни ҳайратда қолдирибди. У дебди: «Башарти сиз менинг болачақаларимни ва невараларимни тўйдириш ва кийинтиришни

устингизга олсангиз, мен ўз жонимдан кечиб, ҳийла билан эронийлар лашкарини қириб ташлайман.

Оқсоқоллар унинг истагини қабул қилиб, қасамёд этибдилар. Широқ бирданига ёнидан ўткир пичоғини суғуриб, қулоқ ва бурнини шартта кесибди, аъзойи баданини дабдала қилибди. Шу билан у гўё ўз элига хиёнат қилган киши қиёфасида душман томонига йўл олибди.

Доро қошига бориб, Широқ ўз қабиладошлари устидан шикоят қилибди. У Дорога шу тахлитда сўз қотибди: «Эй подшолар подшоси, мен сизга бўлган хайрихоҳлигим ва дўстлигим учун шу аҳволга тушдим. Қабиладошларим орасида оғзимдан Доровуш ҳазратларига бўйсунайлик, деган сўзлар чиқиши биланоқ улар менга ёпирилиб, раҳмсиз суратда қулоқ бурнимни кесдилар. Додимга етиб, ўч олишимга ёрдам беринг!»

Доро Широқнинг сўзларига ишонибди, аянч аҳволини кўриб ачинибди. Буни кўрган Широқ фурсатни ўтказмай, Доронинг шаклардан ўч олишга тайёрлигини билиб, сўнмас оташ ва муқаддас сув номидан онг ичибди ва дебди: «Мен душманларимдан ўч олиш учун сизларнинг ёрдамингизга муҳтожман. Уларнинг қонлари кўз олдимда дарё-дарё бўлиб оқмагунча тиниб-тинчимайман. Шаклар шу бугун кечасиёқ ўтовларни бузиб, бола-чақалари билан сизлар қувиб етолмайдиган узоқ жойга кўчиб кетишга жазм қилганлар. Агар иста сангиз, мен сизларни кесиб чиқадиган йўл билан уларнинг олдидан олиб чиқаман. Шунда бебош шаклар йўлини тўсиб турсак, уларни келишлари биланоқ, тўрға тушган балиқдай битта қўймай тутиб оламиз.

Мен — қулингиз подачилик қилганимда йилқиларни ўтлата-ўтлата ҳамма ёқни паст-баландигача билиб олганман. Сизни хоҳлаган ерингизга бошлаб бориш бемалол қўлимдан келади. Бироқ сиз етти кунга етадиган овқат ва сув ғамлаб олишингиз шарт».

Чўпоннинг бу сўзлари енгил ғалабага ўрганган эронийларни ғайратлантирибди. Доро уни ўз қўшинига йўл бошловчи қилиб тайинлабди. Қўшин етти кунлик сув, озиқ-овқат ва ем-хашак олиб, отланиб йўлга чиқибди.

Биринчи кун йўл ёмон бўлмабди, тез-тез ўтлоқлар учраб турибди. Иккинчи кун табиат ўзгарибди, қовжираган ўтлар ҳам онда-сонда йўлиқадиган бўлиб қолибди. Учинчи кун

қуруқ дашт-биёбон бошланибди, шаклар ҳомийси Осиё қуёши келгинди босқинчилар бошидан олов ёғдириб турибди, аскарларнинг лаб-даҳанлари тез-тез қурийверибди. Кундан-кун аҳвол оғирлашибди. Эрон лашкарбошиси Раносбат тоқати-тоқ бўлиб, шаклар манзилига қанча қолганини Широқдан дўқ билан сўрабди. У совуққонлик билан манзилга яқинлашиб қолишганини айтиб, лашкарбошини юпатибди.

Бироқ сафарнинг еттинчи куни ҳам шаклардан дарак топмабдилар. Раносбат алданганига ишониб, ғазабланибди: «Ваъдангнинг устидан чиқмадинг, зоти паст шакбачча! Ҳамма ёқ дашт-саҳро, бу ерларда одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куяди. Кўриб турибсанки, бизда на сув, на озиқ-овқат, на ем-хашак бор! Бу мисдай қизиб кетган қумликдан на олдинга бир қадам босиб бўлади, на орқага қайтиб бўлади! Ахир улуг подшони алдашга, шунча беҳисоб енгилмас қўшинни ҳалокат чоҳи лабига олиб келишга сени нима мажбур қилди?» — деб ўдағайлабди.

Широқ лашкарбошининг қон тўлиб турган кўзига мағрурона тикилибди. У чапак чалиб қаҳ-қаҳ уриб кулиб: «Мен енгдим, ёлғиз ўзим бутун бошли қўшинни енгдим, — деб севинч аралаш қичқирибди, — жонажон қабилам шаклар ва она тупроғим бошига келган балони даф қилиб, босқинчи эронийлар лашкарини ҳалокатга олиб келдим, тўрт томонингизнинг ҳар қайсиси етти кунлик йўл, истаган тарафингизга кетаверинг. Барибир барчангизни очлик ва ташналик емириб нобуд қилади. Менинг қоним эса шу ерга тўкилади».

Бу аччиқ ҳақиқат Раносбатнинг юрагига найзадай қадалибди. У ваҳшийларча, қилич билан Широқнинг бошини узиб ташлабди. Аммо Доро аскарлари шакларга қарши сафарини тўхтатиб пароканда бўлиб кетибди.

Дов юрак чўпон Широқ қиссаси мана шу. (Полиен. Ҳарбий ҳийлалар, XII, 12.)

## АЛПОМИШ

(Достондан парчалар)

*Учинчи боб*

Барчин ўн минг уйли Қўнғиротнинг йигитидан ўн йигитни сайлаб олди, отасининг тўқсон тўқай йилқисидан ўн отни сайлаб олди, отларни совутиб бўлди. Сўнгра шундай ариза

Ўзди: «Мен, Барчин, олти ойлик йўлга, Қалмоқнинг элига келдим, зўр ёвнинг қўлида қолдим, олти ойга муҳлат олдим, мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса жавобини берсин».

Аризани ўн йигитга топширди, отларни эгарлаб, чоқлаб, яхши бор деб бир сўз айтиб турган экан:

Кечани мунаввар қилар тўлган ой,  
Савашли кун тортилади парли ёй,  
Кашалда талашда қолди Барчиной,  
Борсанг, салом ўйнаб-ўсган элларга,  
Кўнқамишдай манзил жойим, чўлларга.  
Қалмоқлар йиғлатди мендай санамни,  
Албатта, сўранглар мактаб жўрамни.  
Мунғайиб сўз айтар мендай муштипар.  
Бойсун юртда қолган қавму қардошим,  
Бу элда сел бўлди менинг кўз ёшим,  
Мусофирлик юртда гангиди бошим,  
Менга ҳамдам бўлолмади ҳеч кишим.  
Мендайн мунглуқнинг кўнглин бўлади,  
Қалмоқ бари қайғу, зулм солади,  
Олти ойга Барчин муҳлат олади,  
Қалмоқ элда мусофир бўб йиғлади,  
Кеча-кундуз тинмай йўлни олинглар,  
Бий бобомга бул хабарни беринглар,  
Катта-кичик, ҳамма дуо қилинглар,  
Элда қолган қариндошни кўринглар.  
Сўз айтар сизларга мендайн санам,  
Қалмоқда қолмасин гулдайн танам.  
Қалмоқнинг зулмидан йиғлади энам,  
Кечиргай ёшлиқдан қилган хатомни,  
Хафа қилдим Бойсаридай отамни.  
Сен бориб кўрарсан Қўнғирот элимни,  
Бошимдан кўтарсин қайғу, зулмни.  
Қўнғирот элда борди неча сирдошим,  
Ҳамдам бўлиб бирга юрган йўлдошим,  
Оға-иним, элимда тенги дўшим,  
Хизмат қилинг, осон бўлгай бул ишим.  
Буни айтиб Барчин дуо қилади,  
Улуғ-катта — бари йиғилиб келади.

Қўл очиб буларни дуо қилади.  
Элчи бўлиб Қўнғирот элга жўнади.

Отлар қарсоқдай қотган, тўқсон кеча-кундуз йўл тортган, балки чопарлар Қўнғирот элга, Бойбўрининг давлатхонасига етган; от устидан туриб салом берди. Буларни кўриб Бойбўри айтди: — Булар қандай одам экан, беадаблик билан менга салом берди. Чопарлар бояги аризани чиқариб берди. Аризани ўқиб билди: келган Барчининг чопари экан. Ун маҳрамни буюрди, чопарларни битта-битта отдан кўтариб олди, чопарларга хизмат қилди, аризани ҳеч кимга билдирмай олиб бориб сандиққа солиб ташлади. Чопарлар йигирма кун ётди, кўп иззат-икром қилиб қилди зиёфатни, кўп қилди кизматни, берган аризасидан ҳеч шобир бўлмади. Чопарлар жўнаймизга тушди, чопарларга зар-зер инъом бериб, хуш келибсиз қилиб, йўлга солиб, чопарга шундай гап тайин қилди: — Бундан кетганча — Қўнғирот музофотидан ўтганча, Қалмоқ вилоятига етганча, ё бир ўтинчига, ё бир подачига, ё чўлда юрган чўпонга, «биз келган Барчининг чопари бўлар эдик» деб оғзингдан чиқарсанг, одам буюраман, кейинингдан қувиб етади, бошингга қамчи чатади, баданингни бўздай қилиб йиртади, олиб келиб дорга тортади; оғзингдан чиқармай кетгин...

Бу сўзни эшитиб чопарлар «сира ҳам оғзимиздан чиқармаймиз» деб йўлга кирди.

Булар жўнаб кетди... Жўнаганига ҳам анча кун ўтди...

...Алпомишнинг Қалдирғоч деган синглиси бор эди. Қалдирғоч канизлари билан бир сандиқни очиб кўраётиб эди, бир хат чиқди. Ўқиб кўрди: Барчин чечасининг хати. «Туновги ўн чопар бу хатни олиб келган экан, буни билдирмай отам сандиққа солиб қўйган экан,— деди.— Юринглар, бек акамга борайик, хатни берайик, қанча ғайрати бор экан, синайик,— деб Ҳакимбекнинг қошига келди, хатни берди...

Қалдирғоч ойим:

Мард бўлиб майдонли кунда юрмаган,  
Йилқичидан бедов сайлаб минмаган,  
Олмос пўлат белга қайраб чолмаган,  
От асбобин шайлаб Қалмоқ бормаган,  
Душманларга қаттиқ кунлар солмаган,

Той-талашда қолган ёрин олмаган,  
Уз элида бир хил гапни билмаган,  
Жаҳонни сайр этиб мунда юрмаган

номард одам бўладими? — деб акасини Барчин чечасининг олдига боришга даъват қилади...

Шундай қилиб, Алпомиш кийиниб, кескир қиличларни белига бойлаб, Арпали кўлидан отлана берди. Унинг Олпинбий бобасидан қолган ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли сариқ ёйи бор эди. «Мабодо душманнинг юртида ёй тортишадиган кун бўларми, одам билмайди, керак бўлиб қоларми», — деб ёйни эгарнинг қошига солиб олди.

Қалдирғоч акасини отлантириб, от-анжомини чоқлаб, яхши бор деб бул сўзни айтиб турган экан:

Қайга борсанг олп йигитлар ёр бўлсин...  
Душманларинг кўрса сени зор бўлсин.  
Соғ бориб, саломат келгин, бек оға.  
Бундан бориб олгин гул бувушингни,  
Қўнғирот элда қилгин ўтиришингни,  
Эсга олгин мендай эмикдошингни.  
Эмикдошим, эшит айтган тилимни,  
Соғ-саломат Қалмоқ бориб кел энди,  
Келиб обод қилгин кирдикорингни<sup>1</sup>,  
Йиғлатмагин эна, ғамхўрларингни.  
Сен бориб оларсан излаб ёрингни,  
Келиб обод қилгин ўсган шаҳрингни.  
Остингда иргиса араби тулпар,  
Бу йўлда кўрмагин, акажон, хатар,  
Сенинг дуоғўйинг мендай муштипар.  
Эл кўчириб Олатоғдан оширгин,  
Улуғланиб остонага бош ургин,  
Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим.

Ҳакимбек Қултой бобоси, Қалдирғоч синглиси билан хайрлашиб, бир сўз деб турган экан:

Мен кетарман ёрим излаб,                   Елғизман бўтадай бўзлаб,  
Бу жароҳат бағрим тузлаб,               Бобом Қултой, хуш қол энди.

<sup>1</sup> Кирдикорингни — ишларингни.

Кетсин мендан оху войим,  
Обод бўлсин манзил жойим,  
Дуо қилгин, қиблагоҳим,  
Отам Қултой, хуш қол энди.  
Ёр савдоси келиб ғолиб,  
Мен кетарман бошим олиб,  
Қалмоқ борарман ахтариб,  
Отам Қултой, хуш қол энди.  
Бизман доим ҳамдам бўлган...  
Акам деб эргашиб келган,  
Мунгли синглим, хуш қол энди,  
Сенга етгай аканг сўзи,  
Чўлларда тўрт наркас кўзи,  
Сарғаймасин гулдай юзи,  
Излаганим бийнинг қизи,  
Жоним синглим, хуш қол энди,

Жаҳонни сайр этиб юрсам,  
Душманларнинг додин берсам,  
Яна қайтиб элга келсам,  
Эмикдошим, сени кўрсам,  
Кеб юрима эга бўлсам,  
Мунда келиб даврон сурсам,  
Эмикдошим, хуш қол энди.  
Бундан кетсам бедов миниб,  
Ошсам тоғлардан йўл юриб,  
Яхши-ёмон элни кўриб,  
Душман кўрсам саваш қилиб,  
Душманларнинг додин бериб,  
Қалмоқларга келсам ғолиб,  
Шаҳрига ғалағул солиб,  
Бунда қолинг дуо қилиб,  
Меҳрибонлар, хуш қол энди.

Бу сўзни эшитиб Қалдирғоч ойим ҳам бир сўз деб турган экан:

Бир нечук номардга кўнгиб бермагин,  
Нодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,  
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,  
Йўлда номардларни ҳамроҳ қилмагин.  
Қулоқ солгин синглингнинг нолишига,  
Фалак раҳм айласин кўзда ёшига,  
Ёмонни йўлатма отнинг қошига,  
Аччиқ қилиб урма отнинг бошига.  
Қулоқ соп эшитгин айтган нидога,  
Ўлим навбат, етар шоҳу гадога,  
Соғ бориб, саломат келгин, бек ога.  
Ёринг билан бўлсин элда суҳбатинг,  
Тоймасин бошингдан тожу давлатинг.  
Сен кетган сўнг қолмас менинг тоқатим:  
Юз алвон ўйнайди минганда отинг,  
Ярқиллар белингда кескир пўлотинг,  
Қўлга тегсин излаган паризодинг.  
Сендай акам меҳнат тортиб боради,  
Ўлмаган дунёнинг ишин кўради.  
Кетган элнинг бари хизмат қилади.

Барчин чечам ҳар кун йўлга қарайди,  
Олтойгача сенга интиқ бўлади,  
Сен етмасанг қабоҳат кун бўлади.  
Агар етсанг бари ҳурмат қилади,  
Сен билан бирга бўлиб туради.  
Бир кўп турсанг, душман нима қилади.  
Қасд қилса ҳам ул анқайиб қолади.  
Жами дўстинг бир оғиз бўп кўради.  
Мендай синглинг дуо қилиб туради,  
Соғ бориб, саломат кел деб қолади.

Ҳар қайсиси билган сўзини айтиб, омонлашиб, хўшлашиб, Алпомиш йўлга кириб бораётир...

Тойча вилоятида, Қалмоқ музофотида, Чилбир чўлида Муродтепа деган тепа бор эди, ҳаддили баланд тепа эди, устидан қуш ҳам учиб ўтолмас эди. Ҳар қандай одам чиқиб, оёқ ости қилиб кетолмас эди. Шу тепани кўриб Алпомиш ирим чекиб: «Шу тепага отимни солайин, ирқилмай тепага отим чиқиб кетса, борганда ёримни оламан, чиқолмаса — бориб нима қиламан, борган билан бекор аҳмоқ бўламан, пешанамни шу ерда синаб кўраман», деди. Отни тепага тўғри қилди, туёғидан қирқ минг отнинг дупури пайдо бўлди. Алпомиш олмаса ҳам, кўнглида ёрини олгандай бўлиб қолди. Тепанинг устига чиқиб қараса, ўн минг уйли Қўнғиротнинг эли кўри-ниб турибди. Отни қовдонга қўйиб юбориб, тепанинг бошида ёнбошлаб, Бойсарининг уйига тикилиб ёта берди.

Қоражон ўн уч маҳрам билан чўлга қараб овга чиқиб кетди. Бу Алпомиш тарафга қараб бораётибди. Қовдон еб ётиб, хоннинг Чибор оти шундай қаради: Қалмоқ тарафидан ўн тўрт қора отнинг кўзига кўринди. Бу қорани кўриб, отнинг чайнаб ётган қовдони ҳам томоғидан ўтмай қолди. Отнинг кўнглидан кечгани шул бўлди: «Бу келаётган отлар тулпор бўлса, устига мингани душман бўлса. Алпомиш мени миниб қочса, кейинимдан қувиб етса, бир шўрликнинг ёлғиз ўғли ўладиган бўлди-да». Хоннинг Чибор оти тоза тиклаб қаради. Қараса ўн тўрти ҳам тайпанглаб йўртиб келаётир, туёғи ерни туртиб келаётир. Бу отларни кўриб, «Қувсам етар эканман, қочсам қутулиб кетар эканман, устимга минган мардимни фалокатдан озод қилиб кетар эканман», деб қарсиллашиб қовдонни ура берди.



Қоражон Муродтепанинг остига келиб қолди. Шундай тепанинг бошига қаради. Тепанинг бошида Юсуф талъатли, Рустам сифатли, човкар отли биров ёнбошлаб ётибди. «Бу бизнинг Қалмоқ вилоятининг одами эмас, бундай йигитлар Қалмоқ юртида бўлса, бегликда, подшоликда бўлар эди. Бундай одам бўлса, илгари ҳам бир-ярим кўзим тушар эди. Тагин Қўнғиротдан келаётган Алпомиш шул бўлмасин», деб унга қараб бир сўз деб турган экан:

Остингда юз алвон ўйнайди отинг,  
Душманни ўртайди шаъну шавкатинг,  
Йўл бўлсин, бойвачча, қайда борасан?  
Остингда бедовинг ҳаллослар қушдай.  
Аччиғинг чиллали музлаган қишдай,  
Норкалла келгансан чўлда кумушдай,  
Норкалла полвоним, қайдан бўласан?  
Юрагингда бордир ғусса, аламинг,  
Хуржунингда балки қуръон-каломинг,  
Сипойи сатангим, қайдан бўласан?  
Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,  
Жасадинг бор Рустамдан ҳам зиёда,  
Ғайратингдан шоҳлар юрар пиёда,  
Хабар бер, беквачча, қайда борасан?  
Жамолинг ўхшайди осмонда ойга,  
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга.  
Жасадинг ўхшайди бўз қарчиғайга,  
Ёнбошлаб ётишинг минг қўйли бойга,  
Бойвачча сифатлим, қайдан бўласан?  
Бино бўлдинг қайси гавҳар дондан,  
Сендай йигит бино бўлмас онадан,  
Парвоз қилдинг қайси манзил-хонадан,  
Баландпарвоз ботир, қайдан келасан?  
Сени туққанларнинг борми армони?  
Душман кўрса кетар энди дармони,  
Аслинг одам десам беҳишт ғулмони,  
Қарчиғай чангалли, қайдан бўласан?  
Мен билмадим ўйнаб-ўсган юртингни,  
Англамайман келган мамлакатингни,  
Янги мунда кўрдим сендай мардимни,  
Қоражон олп дерлар менинг отимни,

Баланд билдим сенинг сиёсатингни,  
Хабар бер, беквачча, қайда борасан?

Алпомиш ҳам Қоражонга қараб бир сўз деб турган экан:

Мени билсанг Қўнғиротнинг оғаси,  
Бошимда бор эр йигитнинг жигаси,  
Ёз бўлса яйловим Аму ёқаси,  
Мени билсанг — Қўнғирот элнинг тўраси.  
Кўкқамиш кўлидан суқсур учирдим,  
Суқсурни излаган лочин бўламан.  
Боғларим зумраддан, чангалим пўлат,  
Қўнғиротдан қўйилган шунқор бўламан.  
Бойлигидан бедов отни бойлаган,  
Тангқа ташлаб Олатоғни ёйлаган.  
Камбағали қирқ минг гала ҳайдаган,  
Шул галага бизнинг бир моя келган,  
Моянинг йўқчиси, нори бўламан.  
Ҳасратидан ғамга тўлдим оҳ уриб,  
Олтойчалик йўлдан келдим ахтариб,  
Чилла қирмай чарқиллайман мас бўлиб,  
Чайқарман хатапга бошимни уриб,  
Жафолар соларман тандаги жонга.  
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,  
Ажалли касратки тегар илонга;  
Индан чиқиб пишак билан ҳазиллар  
Магар ажал қамсаб келса сичқонга.  
Душман кўрсам отаман-ку осмонга,  
Душманларга келган бало бўламан.  
Бойсун-Қўнғирот дейди менинг элимни,  
Бадбахт душман, эшит айтган тилимни,  
Соларман бошингга қаттиқ зулмни,  
Асл Қўнғирот дейдилар манзилимни,  
Лақабим Алпомиш, отим Ҳакимдир,  
Не биласан, сен сўрайсан юртимни?  
Қоражон деб хабар бердинг отингни.

Алпомишнинг сўзини Қоражон кўнглига оғир олиб, Алпомишни синаб, бир сўз деб турган экан:

Учирган суқсуринг Ойкўл қўнибди,  
Тўқсон ғажир ўртага олиб турибди,

Еш ўғлонсан, бекор ҳалок бўласан,  
Ғажирлар иложин қандай қиласан?  
Бекор ҳалок бўлиб бунда келасан.  
Ғажирлар чанғалида тайин ўласан,  
Ҳолинг билмай сен ҳам сарсон бўласан.  
Лоф уриб сен ҳам менга қарадинг,  
Моячам деб сўнгра мендан сўрадинг,  
Сўрадинг, моянгдан дарак берайин:  
Минг беш юз тиллали овсар бошида,  
Кўрдим тўқсон олпнинг той-талашида;  
Нар моянг шу кунда довриқ устида,  
Нар моянг юрибди Чилбир даштида.  
Олплар билан кўрсанг саваш қиласан,  
Айрилиб моянгдан сарсон бўласан,  
Бул олпларга нима илож қиласан?  
Йўлиққан сўнг сен зўрлигин биласан,  
Бекор ҳалок бўлиб мунда келасан.

Бу сўзни Қоражондан эшитиб, Алпомиш кўнглига оғир олиб: «Тўқсон тоғдан ўтиб, меҳнат тортиб, қалмоқларнинг олпи билан аралашиб қолиб, балога йўлиқиб юрган эканман, бу қалмоқ менга билиб гапиргандир», деб ўйлаб турди.

Алпомишнинг кўнглига оғир олганини билиб, танимаган киши бўлиб, «Сени бировга ўхшатиб турибман», деб Қоражон бир сўз айтиб турган ери:

Билдим қўнғиротлик зотингни,  
Малакдайин сувратингни,  
Қовдон еган отингни  
Мен бировларга ўхшатдим.  
Моячам деб сўраганингни,  
Галман жавоб берганингни,  
Рустам каби мужгонингни  
Мен бировларга ўхшатдим.  
Ширин суханли тилингни,  
Билагингдаги зўрингни,  
Панжаси узун қўлингни  
Мен бировларга ўхшатдим.  
Калласи катта бошингни,  
Оҳ деб чиққан нолишингни,

Бургутдай ўтиришингни  
Мен бировларга ўхшатдим.  
Жасаду тана, тўшингни,  
Имо билан кулишингни,  
Қийилган қалам қошингни  
Мен бировларга ўхшатдим.

Алпомиш: — Мени сен кимга ўхшатдинг? — деб бир сўз  
айтиб турган экан:

Билсанг қўнғиротлик зотимни,  
Малакдаин сувратимни,  
Қовдон еган отимни,  
Қалмоқ, сен кимга ўхшатдинг?  
Моячам деб сўраганимни,  
Галман жавоб берганимни,  
Рустам каби мужгонимни,  
Қалмоқ, сен кимга ўхшатдинг?  
Ширин суханли тилимни,  
Билагимдаги зўримни,  
Панжаси узун қўлимни,  
Бадбахт, сен кимга ўхшатдинг?  
Бургутдай ўтиришимни,  
Калласи катта бошимни,  
Менинг юрган юришимни,  
Қалмоқ, сен кимга ўхшатдинг?  
Жасаду тана, тўшимни,  
Имо билан кулишимни,  
Қийилган қалам қошимни,  
Аҳмоқ, сен кимга бенгзадинг?

Бу сўзлар, айниқса «бадбахт» деган сўз Қоражонга жуда  
ўтиб кетди, унинг ғайратига-ғайрат қўшилиб, ўтдай тутаниб  
кетиб, баданининг туклари совут-қалқонини тешиб ўтиб,  
шундай бўлса ҳам ўзига тасалли бериб, Алпомишга қараб  
айтиб турган сўзи:

Билдим қўнғиротлик зотингни,  
Малакдаин сувратингни,  
Қовдон еган отингни  
Бойчиборларга ўхшатдим.

Моячам деб сўраганингни,  
 Галман жавоб берганингни,  
 Рустам каби мужгонингни  
 Алпомишларга ўхшатдим.  
 Ширин суханли тилингни,  
 Билагингдаги зўрингни,  
 Панжаси узун қўлингни  
 Войсариларга ўхшатдим.  
 Калласи катта бошингни,  
 Билдим мен қилган ишингни,  
 Бургутдайин туришингни  
 Бойбўриларга ўхшатдим.  
 Ҳақ деб чиққан нолишингни,  
 Жасаду тана, тўшингни  
 Кунтуғмишларга ўхшатдим.  
 Имо билан кулишингни,  
 Қийилган қалам қошингни  
 Қалдирғочларга ўхшатдим.

Бу сўзни эшитиб:— Сен, қалмоқ, илгари мени кўрибми-динг, ё мен билан ҳамсуҳбат бўлибмидинг, ё бизнинг қўзини боқиб, бизникида етим-метим юрибмидинг? Войсарини ўз элингда кўргансан, мени бу ерда кўриб турибсан, отимни ҳам дала-дашда кўрсанг кўргандирсан, сен етим юрмасанг, уйдаги энамни, синглимни қаёқдан билдинг? — деди.

Қоражон айтди:— Сени кўрганим йўқ, сен билан ҳамсуҳбат бўлганим ҳам йўқ, мен ҳам хотинингга талашиб ётган тўқсон олпнинг бири бўламан; қавму қариндошингни тушимда кўриб, сен билан дўст бўлдим. Ул сабабдан биламан,— деди.

— Дўст бўлган бўлсанг эса яқин бўлиб қолган экансан, тепанинг устига чиққин, кўришайлик.

— Бу тепанинг устига чиқадиган камолга етишганим йўқ, сен тепадан тушгин, мен кўришайин,— деди Қоражон.

Алпомиш отини етаклаб, тепадан тушиб кела берди. Қоражон:— Дўстим билан кўришинг,— деб маҳрамларига амр қилди. Маҳрам халқи нозик келади, қўл учидан кўришаётир.

Алпомиш «қалайсан» деб сиқинқираб юборди, маҳрамнинг панжаси бир-бирига ёпишиб, қапишиб, янчилиб кетди. Қоражон билан Алпомиш ёйди қулочин, иккови хулқу муҳаббат

билан кўришди: — «Қалайсан, дўстим, омонмисан?», деб сиқинқираб юборди. Қоражоннинг етти қовурғаси синди, таппа тушиб ётиб қолди. Алпомиш айтди: — Нима қилди, дўстим?

— Болалик кунда тутадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тутиб қолди,— деди Қоражон сир бермаган киши бўлиб.

— Белгили касал бўлса, тузалиб ол эса,— деди Алпомиш.

— Ростингни айтгин,— деди Қоражон,— шу кўришганингми ё урушганингми?

— Нима қилдингки, урушаман, кўришганим эди,— деди Алпомиш.

— Кўришганинг шу бўлса, урушганинг қандай бўлар экан?— деб Қоражон бир сўз деб турибди:

Қўлин қисиб маҳрамимни қочирдинг,  
Белим қисиб қовурғамни шиширдиг,  
Дўстим, сенинг зўрлигингга қойилман.  
Сендай беклар Қўнғирот элдан келади,  
Шўри қурган сенга дучор бўлади,  
Бу сенга йўлиққан душман ўлади,  
Сенинг билан ким барабар бўлади.  
Остингда иргийди бу арғумоғинг,  
Эгаринг қошида олтин садоғинг<sup>1</sup>,  
Борганда тегади бодом қовоғинг<sup>2</sup>.  
Ирғитсанг Бойчиборингни,  
Боргандан оласан Барчин ёрингни,  
Ўлдирасан бунда душманларингни.  
Меҳнат тортиб бизнинг юртга келасан,  
Қандай душман бўлса додин берасан,  
Зўрликни ўтказиб ёринг оласан,  
Аччиғлансанг ҳар бир ишни қиласан.  
Отинг Ҳаким экан, ўзинг зўравон,  
Бизнинг юртга келгандир сендай аждар,  
Ҳеч бир олп бўлолмайди барабар.  
Мен эшитдим сенинг тилингни,  
Ул тегмаса, сен қилмайсан зулмни,  
Боргандан оласан Барчин гулингни.

<sup>1</sup> Садоқ — ўқдон.

<sup>2</sup> Бу мисрада қовоқ садоққа, киприқлар ўққа ўхшатишган.

Уйнаб-кулиб, дўстим, даврон сур энди.  
Мен ҳам эдим тўқсон олпман баравар,  
Яхши ишман мен кўришдим муқаррар,  
Йўқ экан кўнглингда заррача губор,  
Сенга қойил бўлди мендайин номдор.  
Бизнинг юртда сенга йўқдир баравар.

Қоражон дўст бўлиб, бўлақдан кўришиб, Алпомишни меҳмон қилмоқчи бўлиб, чодирга эргаштириб бораётгандаги сўзи:

Азаматлар олмас бойлар дастига,  
Беклар минди бедов отнинг устига,  
Давлатли шунқорни олиб жўнади.  
Ғамли қуллар тортар экан оҳу вой,  
Ун тўрт ботмон биричандир парли ёй,  
Эгарнинг қошига солиб боради.  
Кўрган одам бунга ҳайрон қолади.  
Қоражон югуриб хизмат қилади.  
Шовқинга иргийди араби тулпор,  
Бораётган шундай давлатли шунқор,  
От чопади йўл бошқариб маҳрамлар,  
Чодирга бошлади Қоражон қайсар,  
Бирга бўлган Ҳакимбекдек дўсти бор,  
Ҳар тарафга қушдай бўйлаб қаради,  
Қалмоқ юртин назар солиб кўради,  
Тўқайистон ерда кетиб боради.  
Тўқайни оралаб йўлни юради.  
Қоражонбек бошлаб кетиб боради.  
Не гап келар одамзоднинг ўйига,  
Остидаги Чиборини ўйнатиб  
Етди Қоражоннинг манзил жойига,  
Меҳмон бўлмоқ бўлди ўзбекнинг ўзи,  
Келди Қоражоннинг қирқта канизи.

Алпомиш Қоражонникида меҳмон бўлиб ётди, Қоражон қилди зиёфатни, югуриб қилаётир хизматни. Тонг отди, кун чошка ҳаддига етди. Алпомиш туриб айтди: — Қоражон, бизнинг бунда келиб ётганимизни Бойсари не билсин, сен Бойсариникига бориб келсанг, бир хабарини билиб келсанг, қизини бизга берадигандай бўлса, совчи бўлиб келсанг, қандай бўлса, менинг келганимни билдириб келсанг.

— Мен қайси отни миниб борайин? — деди Қоражон.

— Майлинг, қайси отни миниб кетсанг, — деди Алпомиш.

— Сенинг отинг чарчаб келган, ўзимнинг отимни миниб бора қолайин.

— Сен ўз отингни миниб борсанг, «Ҳамиша келиб талашниб юрган қалмоқ» деб ишонмайди, менинг отимни миниб боргин.

Қоражон хайр деб Бойчиборни миниб олди.

### *Тўртинчи боб*

Қоражон совчи бўлиб бораётир. Барчиннинг устида оллар кўп талаш қилиб ётган эди. Барчин олти ойга муҳлат олган эди, муҳлатдан икки соат қолган эди, кун тушга яқинлаб бораётган эди, кун қиём бўлган сўнг Барчиной қалмоқларнинг тани бўлиб кетар эди. Туш кўрганда бобонгнинг ўгли чошкада келар деб эди. Айтган мўлжалдан ўтиб кетди. У бевовта бўлиб йўлга қараётир. Барчин канизларига қараб бир сўз айтиб турган экан:

Дардлиман, дардимни кимга ёраман?  
Айрилиқ ўтида бағри пораман?  
Азали тақдирга не иш қиламан?  
Бошикаста шўрман, қайга бораман,  
Қалмоқ келса, нима жавоб бераман?  
Севмаганман қандай ўйнаб-куламан?  
Тил билмаган элга кетиб бораман.  
Мунгайиб йиғлайди мендайин санам,  
Ўйилмайин куйди бу кулба-хонам,  
Қалмоқ юртда қолди гулдайин танам,  
Қўл кўтариб дуо қилгин, канизлар.  
Айрилиқ савдога бағримни доғлаб,  
Мен қолганман қаттиқ кунда қон йиғлаб,  
Келмади бобоннинг ўгли сўроқлаб.  
Жафо тиги жонимдан ўтди,  
Билмайман хонга не бўпти,  
Келар вақти кечга тортди.

Кўп қизлар хафа бўлибди,  
Қалмоқлар муҳлати битди.  
Жафо тушиб танда жонга,



Мен қолганман қаттиқ кунга,  
Шармандаман муна элда.  
Энди қолдим ғайри элда.  
Келмади бобомнинг ўғли,  
Не бўлади кўрган куни,  
Йиғлай беринг, қирқин қизлар,  
Қуриди Барчиннинг шўри.  
Хабар келмаса элидан,  
Не иш келар бундай кунда,  
Мунглуқ шўрликнинг қўлидан.

Суқсур каниз Чилбир чўлига қаради. Чилбир чўлидан от-  
нинг дупури келади. Қоражон билан Бойчиборни кўради.  
Барчинга бу сўзни айтиб туради:

Қўнғирот элдан бобонг ўғли келибди,  
Тўқсон олп зўрига дучор бўлибди,  
Армон билан бобонг ўғли ўлибди,  
Минган оти ўлжа бўлиб қолибди.  
Тўрангнинг отини душман минибди,  
Йиғлай бергин, қиёмат кун бўлибди.  
Бек Алпомиш ўз юртида тўрами,  
Ўлмаса отини душман минами?  
Мазмуни ўлибди давлатли шунқор,  
Душманнинг қўлида қопти Бойчибор,  
Чибор миниб келаётир қалмоқлар,  
Бу юришда тўранг топибди хатар,  
Бойчиборни Суқсур каниз кўради,  
Устида зинкийган қалмоқ бўлади,  
Бойчиборни жуда қичаб келади.  
Билмаймиз ҳолимиз қандай бўлади?  
Қўнғирот мулки бўлиб қопти бесоҳиб,  
Айрилдинг тўрангдан, сочингни ёйиб  
Йиғлай бер, бувушим, энди сарғайиб.  
Нима бўлса битта қалмоқ келади,  
Мунда келса билганидай қилади,  
Қирқин қизлар мунда чувлаб қолади,  
Зўрлик билан сени келиб олади,  
Энди бизга қиёмат кун бўлади.  
Қирқин қизлар бари чиқиб қаради,

Кселаётган бир қалмоқни кўради,  
Ҳаммаси чувиллаб ҳайрон қолади,  
Барчинойни ул ўртага олади,  
Қўл кўтариб дуо қилиб туради.

Бу сўзни Суқсур каниздан эшитиб, Барчин ҳам бир сўз  
деб турган экан:

Ҳар нарсани айта берма ўзингча,  
Дўсту душман кўринар-да кўзингга,  
Илойим қум қуйилсин оғзингга.  
Бу сўз айтиб Барчин сулув туради,  
Жопсор ёриб Чилбир чўлга қаради,  
Бойчиборман Қоражонни кўради.  
Кўп пушаймон қилиб ойм йиғлади:  
Энди менинг ширин жоним керакмас,  
Молу мулку, хонимоним керакмас,  
Фасли баҳор — гулистоним керакмас,  
Кўролмадим Бойсун-Қўнғирот хонини,  
Олсин ағам берган ширин жонини.  
Бий бобомнинг мулки бўлди бесоҳиб,  
Йиғлайди Барчиной сочини ёйиб,  
Канизларман бирга туриб саргайиб,  
Хазон бўлиб боғда гули сўлгандир,  
Ажал етиб паймонаси тўлгандир,  
Мени излаб бобом ўгли ўлгандир,  
Қариндоши бул беҳабар қолгандир.  
Қўнғирот элдан менинг учун келгандир.  
Бу олпларга келиб дучор бўлгандир,  
Бу душманлар қилганича қилгандир,  
Бадбахтнинг зулмидан тўрам ўлгандир.

Бу сўзни айтиб туриб эди, Қоражон ҳам совчи бўлиб борио  
қолди, муртини бураб, узангига оёғини тираб, бахмал уйга қа-  
раб, Бойсарини сўраб, бир сўз айтиб турган экан:

Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдами?  
Давлатмандлар гургумали тўйдами?  
Олп қизи бор Бойсарибой ўйдами?  
Савлат билан мен салламни ўрайман,  
Назар солиб бу элларга қарайман.  
Олп қизи бор Бойсарини сўрайман,

Юрт оғаси Бойсарибой уйдаи?  
Шовқинга иргийди араби тулпор,  
Бир нечалар юришимдан бехабар,  
Бўлиб келдим мен ҳам хонга хизматкор,  
Олп қизи бор Бойсарида ишим бор.  
Олп Қоражон Бойсарини сўрайди,  
Ҳар тарафга турган халқлар қарайди,  
Қоражон қошига ҳеч ким келмайди,  
Сўзига ҳеч одам жавоб бермайди.  
Не ишда юрганин ҳеч ким билмайди,  
У ҳайтовур Бойсарини сўрайди.  
Бизга келди дея қизлар йиғлайди.  
Олп Қоражон ўз ишини билади,  
Кўнглида шумлик йўқ, тўғри келади,  
Совчи бўлган Бойсарини сўради.  
Кўрганлар кўнглига шумлик олади:  
«Бу бир ёмон ўйда келган балоди(р)»,  
Ҳамма бундан ҳадик олиб қолади,  
Сўзига Барчиной жавоб беради.

**Қоражонга қараб Барчиннинг айтган сўзи:**

Ўлжа қилиб миниб кепсан човкар кўк,  
Ғарибликдан минганларга кўнгил тўқ,  
Сўраганинг Бойсарибой уйда йўқ.  
Ғамли қулни ўйлайдиган ўйдадир,  
Давлатмандлар яхши манзил жойдадир,  
Менинг отам чўпонларман қўйдадир.  
Устимга кийганим кимхоб кўк эди,  
Сенга ўлжа бўлган Ҳақимбек эди,  
Сўраган Бойсаринг уйда йўқ эди.  
Отам кетган Бойсун-Қўнғирот элига,  
Қайтган бўлса учойчалик йўлига,  
Мусофирмиз бизлар қалмоқ қўлига.  
Отам олтойчалик йўлга боргандир,  
Ўз элида қариндошин кўргандир,  
Бепарво бўп отам унда юргандир.  
Сендай қалмоқ бир шумлик қип келади,  
Жуда бизга қаттиқ ишлар қилади,  
Мен билувда от эгаеи ўлади.

Сендай қалмоқ бой отамни сўради,  
Уч ойдан сўнг отам бунда келади.  
Уч ойгача, қалмоқ, ҳалак бўлмагин,  
Муҳлатим битди деб қичов қилмагин,  
Тўқсон кундан бери сен ҳам келмагин,  
Кета бергин, келган йўлдан қолмагин.  
Қўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,  
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,  
Сен бизларга бирор зарар қилмагин,  
Бой отам келганча бунда келмагин.

Барчин, «Қоражоннинг кўнглида бир шумлик бор, ёмон ўйда келган, тагин бир уч ой муҳлат олиб кўраман-да», деб айтаётган эди. Барчиннинг кўнглидаги гапни Қоражон билмай айтди: — Бизга отанг бўлмаса ҳам майли, ўзинг билан гапириша берамиз, аҳмоқ бўлиб, йўл чангитиб, дам-бадам келиб юрмаймиз. Сен тегадиган бўлсанг, ул оладиган бўлса, шу бўлади. Бекорга нимага келади,— деб, совчиликнинг шаъни шул, биратўла битириб кетаман,— деб, Барчинга қараб бир сўз айтиб турган экан:

Остимда бедовим ўйнар юз алвон,  
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,  
Совчи бўлиб сенга келди Қоражон.  
Устингга кийганинг гулгун қирмизи,  
Сўзимни англагин, ўзбекнинг қизи.  
Бизникида ётар давлатли шунқор,  
Дўстимнинг отидир муна Бойчибор,  
Дўстим учун бўлиб келдим хизматкор.  
Ҳар на сўзинг бўлса бизга айта кўр.  
Сўзингни оборар Қоражон номдор,  
Совчи бўлиб айтган сўзим шул бўлар.  
Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,  
Бир нечалар сени йўлдан урмасин.  
Келишимни душман қалмоқ билмасин.  
Мени қалмоқ деб кўнглингга келмасин.  
Ҳазил билма Қоражоннинг тилини,  
Хоҳлайсанми бий бобонгнинг ўглини?  
Ҳар на деганингни айтиб бораман,  
Қандай сўз сўзласанг, мен ҳам биламан,

Ҳозир ўзим яхши хизмат қиламан.  
Нима деб сўрасанг жавоб бераман,  
Қандай десанг хонга айтиб бораман.

Барчин Қоражонни синаб бир сўз айтиб турган экан:

Устимга кийганим яшил-кўк эди,  
Ўз элинда шоҳлик ғамин еб эди,  
Қурсин Алпомишинг, кўнглим йўқ эди,  
Яхшимасдир, қурсин, кўзи кўк эди.  
Тўқсон олп ичида кўзга босганим,  
Ростин айтсам, Қоражондек бек эди.  
Давлатимдан адрас-кимхоб кияман,  
Ҳақдан келган ишга бўйним эгаман,  
Олпнинг зўри Қоражонга тегаман.  
Қоражонга тегсам дейман юраман.  
Олпларнинг сардори Қоражон номдор,  
Бўлакнинг зўрлиги бу ерда бекор,  
Олса Қоражонда энди ихтиёр,  
Сенинг ҳам ўзингда менинг кўнглим бор.  
Бўлак одамларни нима қилайин,  
Мудом мен ҳам сенинг билан бўлайин.  
Мени бошқаларга ўнглаб турмагин,  
Ҳар кимни сен менга дучор қилмагин.  
Менинг кўнглим сенда, кўнглинг бўлмагин.  
Икковимиз бирга-бирга юрамиз,  
Бунда туриб ватан, рўзгор қиламиз,  
Бу дунёни биргалашиб кўрамиз,  
Болали-чақали бўлиб қоламиз,  
Қоражонбек, сизни ихтиёр қиламиз.  
Бирга бориб манзилингни кўрамиз,  
Канизларни биз хизматга соламиз.  
Гапим шулдир, сизнинг билан бўламиз.

— Сен мени қўйгин, мундай қилма, инсофга келгин, меҳнат тортиб Алпомиш келибди, қандай бўлса қуруқ қолмасин, шунга теккин, агар сенинг кўнглинг сидқи қалмоқда бўлса, қалмоқларнинг мендан бошқа бир кам тўқсон олпи бор, шуларнинг бирига теккин, сен мени қўйгин, — деб Қоражоннинг жаёли қочиб, нашъаси учиб, отнинг бошини буриб, йўлга ки-

риб жўнай беради. Барчин унга қараб бир сўз деб турган экан:

Қўзимга кўринмас баландман пасти,  
Бир нечук сўзларнинг тегар шикасти,  
Ҳазиллаб айтаман, тўрамнинг дўсти,  
Шундайин йигитнинг бормикан эси,  
Мундайгачоқ аҳмоқ бўлгани неси?!  
Боғонағи сўзим айтманг тўрама,  
Кўнглига оғир олиб қолмасин,  
Мен шўрлидан кўнгли чўчиб юрмасин,  
Нима бўлса бул сўзимни билмасин.  
Сиз эшитинг мендай ойим нолишини,  
Берман буринг Бойчиборнинг бошини,  
Билолмадим мен бекларнинг ишини,  
Мен ҳам сизга яхши хизмат қилайин,  
Тўрам кепти, билиб хурсанд қилайин,  
Бери келинг, юришини сўрайин,  
Тоза билиб вақтим хушлаб турайин.  
Неча вақтлар бизлар бўлдик интизор,  
Билмасдан сўйлаган сўзларим бекор,  
Қоражонбек, сизга айтар арзим бор.  
Отингиз ушласин қирқин канизлар,  
От бошини буринг сиздай зўравор,  
Чақирганда сенинг келмагинг даркор,  
Беҳуда қолмасин мендай гажақдор.

Қоражон зинкийиб бурилиб келди. Барчин отнинг жилловидан ушлаб, кўнглини хушлаб, Қоражонни меҳмон қила бошлади, остига либосни ташлаб, зиёфатга бир қўйни сўйди, гўштини осиб, шўрвасига ҳам тўйди, гўштини пишириб, корсонга солиб, Қоражоннинг олдига олиб келиб қўйди. Тўқлининг гўштини чайнаб, суягини пуркиб юбориб, Қоражон ҳам қаққайиб ўтира берди. Қоражон айтди: — Қани, Барчин, Алпомиш бўлса келди, олпларнинг муҳлати битиб қолди, сен нима жавоб айтасан?

— Алпомиш келибди деб этагидан ушлаб кета берайинми? Бу олплар ҳам умид билан олти ойга муҳлат берган. Ҳар ким майдонга от солади, отини ўздирган одам олади. Ҳар кимнинг ўз кўнгли ўзидан қолади. Менинг тўрт шартим бор,

шу тўрт шартимни қилган кишига тегаман, шартни хоҳи Ал-  
помиш бажариб мени олсин, хоҳи қалмоқларнинг бири қилиб  
олсин, шу сўзимни хон тўрамга айтиб бор :

От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,  
Ботирни ингратар найза яраси,  
Келган бўлса Қўнғирот элнинг тўраси,  
Қирқ кунлик йўл Бобохоннинг ораси.  
Бобохон тоғидан пойга қиламан.  
Кўздан ёшни мунчоқ-мунчоқ тиздирса,  
Қўшқанотнинг қанотини суздирса,  
Бобохондан пойга қилиб ўздирса; —  
Оти илдам олп йигитга тегаман.  
Мендайин ойимнинг ҳолин билганга,  
Узоқ юртдан меҳнат тортиб келганга,  
Душманларга қора кунни солганга,  
Ёй тортишса, ёйи синмай қолганга,—  
Мен тегаман шул ёйондоз полвонга.  
Мендайин ойимнинг ҳолин билганга,  
Мени излаб узоқ элдан келганга,  
Ғаним кўрса қиёмат кун солганга,  
Узоқ юртдан излаб ҳалак бўлганга,  
Минг қадамдан танга пулни урганга, —  
Мен тегаман шул қирағай мерганга.  
Саваш бўлса бул шубониб чиққанга,  
Кураш қилиб тўқсон олпни йиққанга,  
Мен тегаман нор билакли полвонга.  
Зоғ ҳам бўлса қўна берсин гулшанга,  
Баб-баравар қилдим яхши-ёмонга,  
Мен тегаман тўрт шартимни қилганга.  
Айтиб боргин излаб келган султонга,  
Отин тоблаб кира берсин майдонга,  
Хабар бергин бари қалмоқ душманга.  
Талаб қилса бари келсин майдонга.  
Ҳеч қайси ҳам қолмасин-да армонда.

...Барчиннинг пойгасига йиғилган от тўрт юз тўқсон тўқ-  
қиз бўлди. Бойчибор билан тўппа-тўғри беш юз бўлди. Алпо-  
мишнинг танидан Қўражон пойгага бормоқчи бўлди... Пой-  
гачилар жўнаб кетди...

Қоражон ҳаммадан ўзиб, Бобохон тоғига етиб келиб, у ерда дам олади. Шунда Кўкалдош бошлиқ олплар етиб келиб, Қоражонни арқон билан боғлаб, Вайчиборнинг туёғига катта михлар қоғиб кетишади. Қоражон бир кучаниб арқонни узади, ўрнидан туриб, отнинг оёғини ечади. Вайчибор ҳам ўрнидан туради. Қоражон отга миниб, пойгачилар кетидан яна от суради. Вайчибор яшиндай учиб, пойгадаги барча отлардан ўзиб кетади.

Хоннинг Чибор оти пойганинг олдини олиб шашт билан келиб, бахмал ўтовдан етти марта айланди. Отнинг тизгинини ушлаб Қоражон тўхтатди. Барчиннинг канизлари йиғилиб етди, Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди. Қизлар отини елдириб, совутиб турипти, олиб келиб якка михга бойлади, тери қотди. Барчин келиб отни кўрди, кўзларини ипак рўмоллар билан суртди, чанги-терин ушатди, туёғидаги михлар озор бериб, хоннинг Чибор оти таппа тушиб ётди.

Туёғидаги михларни кўриб, Барчин бир сўз деб турибди:

Мунғайиб йиғлайди мендай муштипар,  
От эгаси бу манзилда беҳабар,  
Ўсал ишлар отга қилган қалмоқлар,  
Менинг учун азоб тортган Вайчибор.  
Бу ҳайвонга душман қойил бўлибди,  
Чин тулпор-да, шу азобман келибди;  
Шунча жароҳатман хизмат қилибди,  
Кўп азоб берибди хоннинг душмани.  
Пўлатни эритар қизларнинг дами,  
Барчин ойим кўриб ўйлаб туради,  
Урган миҳи ялпоқ тизга боради,  
Чорисин туёққа ёзиб олади.  
Гул михларни тишлаб суғуриб олади.

Отга меҳрибонлик қилиб, банот тўрвага емни илиб, кўчи борган қўнғиротликлар йиғилиб, жам бўлиб, пойгага кетган қалмоқлар ҳам келиб, бир кам тўқсон олп ғувиллашиб турибди. Олплар билан ўзбекнинг полвони ёй тортишар эмиш деб овоза бўлиб, ҳамма томошабинлар йиғилиб, Ойна кўлига. Чилбир чўлига тўлиб, олплар ёйондозлик қилмоқчи бўлибди:

Қизу жувон саф-саф бўлиб туради,  
Барчиннинг устида талаш бўлади.



Гуриллашиб неча олплар келади,  
Буни кўриб бир хил қизлар кулади.  
Олис йўлга нишонани қуради,  
Нишонани урган одам олади.  
Қалмоқ олплар бари қатор бўлади,  
Мен урурман дейди кўнгил қилади.  
Бир-бирига олплар навбат беради.  
Парли ёйни бу қўлига олади.  
Ширқиллатиб энди ёйни тортади,  
Ёйнинг ўқи бу ғувиллаб кетади.  
Бир пастдан, бири баланд ўтади.  
Бир хилининг ўқи етмай ётади.  
Аччиқлашиб ёйни буклаб тортади,  
Ушлаган парли ёй синиб кетади.  
Иккам тўқсон олпи тортиб ўтади,  
Кўкалдошга энди навбат етади.  
Ёйига Кўкалдош ўқни солади,  
Нишонага қараб тўғри қилади.  
Бор, урдим, деб энди ёйни тортади.  
Қўлда ёйи чўртта синиб кетади.  
Кўп қалмоқлар пушаймон қип ётади.  
Энди навбат Алпомишга етади.  
Ун тўрт ботмон биричдандир парли ёй,  
Парли ёйни шундай қўлга олади,  
Кўрган қалмоқ бари ҳайрон қолади,  
Чирпинади энди ёйни тортади,  
Нишонага ўқи тўғри кетади.  
Нишонани урган шундай туради,  
Бекнинг ёйи энди омон қолади.

Бу шарт билан қалмоқ сўзи бўлмади.  
Минг қадам ерни қадамлаб кўради.  
Танга пулни бул нишонага олади.  
Ёйни қўйиб, милтиқ отмоқ бўлади.  
Хўб деб қалмоқларга навбат беради.  
Қалмоқлар нечови милтиқ отади,  
Саксонман-тўқсонга ўқи етади,  
Қайси отса йўлда қолиб кетади.  
Олп Кўкалдош жуда ғайрат қилади.  
Қалмоқнинг отгани сира бўлмади,

Отган ўқи ҳеч бир гўрга бормади.  
Оли Кўкалдош шундай кўзлаб кўради,  
Беш юз қадам ерга ўқи боради.  
Кўкалдошнинг кўнглидаги бўлмади,  
Қалмоқлардан навбат ўтиб боради.  
Алпомишга тағи навбат келади.  
Бек Алпомиш хаста кўнглин хушлади,  
Йиғилган душманнинг сирин фошлади,  
Анжом-милтиғини қўлга ушлади.  
Қараб нишонани отиб ташлади.  
Кўрган қалмоқ ҳаммаси ҳайрон қолади.  
Уч шартнинг олдини Алпомиш олди.  
Энди шартдан бори бир кураш қолди.

Уч шарт ўтди, кураш тараддудини кўриб ётибди. Ун минг уйли Қўнғирот одами, қанча қалмоқнинг одами йиғилиб, Чил-бир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб раста-раста, даста-даста қур тортиб ўтирди. Томошабинлар: «Курашни кўрамиз, Тойчахоннинг олпи билан Қўнғиротдан келган олп кураш қилади, кураш жуда қизиқ бўлади, қайсиси зўрлик қилса, ўзбекнинг қизини олади»,— деб бари жам бўлди. Кўкалдош бош, бир кам тўқсон олп билан бир тарафдан қатор бўлиб ўтирди; Алпомиш билан Қоражон бир тарафдан ўтирди. Уртада анча ерни очиб қўйиб, чангиган ерларга сув уриб, Қоражон ўрнидан туриб, бир хил кийимларини чечиб қўйиб, кураш кийимини кийиб, белини бўғиб шундай айлана берди. Кўкалдош айтди: «Ўзимиздан чиқиб Қоражон ҳам бало бўлди».

Қоражон бутун куч-қуввати ва кураш маҳоратини ишга солиб, «иккам тўқсон олпни нобуд қилади:

Кўкалдош олп ёлғиз ўзи қолибди,  
Ўзга олпларнинг бари ўлибди.  
Қоражон барига голиб келибди.  
Кун намозгар, энди кеч бўп қолибди,  
Курашга ул замон жавоб берибди.

Томошабин бари йиғилиб: «Кечагидан ҳам бугун қизиқ бўлар, олпларнинг зўри олишар»,— деб турди, кеча қандай бўлса, бугун ҳам шундай бўлиб ўтирди. Қоражонга Алпомиш айтди:— Бугун тушмайсанми майдонга, талаб қилмай турибсан?

— Бунга ҳам туш десамг, тушман, тушган билан бундан омон топмайман, бу ҳаддиди зўр, тушсам икки бошдан ўламан. Бизнинг сиру ҳолимиз бир-биримизга маълум, илгариди ҳам тўқайди айиқдай олишиб ётган одам эдик, уларни илгари ҳам йиқитар эдим, энди ҳам ушлагандан отиб юборяпман, қандай бўлса бир қалмоқ қолибди, бунга тушиб ўлгандан бир нима чиқарми, ғайратинг бўлса, кўрсат энди.

Алпомиш чечиниб: — Хайр, ундай бўлса, — деб майдонга талаб қила берди. Кўкалдош олп туриб айтди: — Алпомиш, сен бундай бўйни йўгонлик қилма, ғариби гўристон бўлиб ўлма, ҳали ҳам қўйгин, ёрингдан умид қилмай, йўлингдан қолма, шу олплар ўлса ўлсин, Барчин қиз бечатоқ бўлиб ёлғиз ўзимга қолсин деб туриб эдим, сени илгариди ҳам ҳисоб қилганим йўқ эди, — деди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Кўкалдошга қараб бир сўз деб турган экан:

Ҳар ким ўз элига бекми, тўрами,  
Ўзи ўлмай киши ёрин берами?  
Мунча сўзни лоф урмагин, сен бадбахт.  
Кел энди, майдонда турган, э аҳмоқ.

Аччиғланиб Кўкалдош ҳам туради,  
Чечиниб шул замон белини бўғиб,  
Минорадай бўп бу майдонга киради.  
Шердай қайсар қўл булғашиб келади,  
Тупроқлар чангийди, тўзон бўлади,  
Иккови белма-бел бўлиб олади,  
Белма-бел олишса ажрим бўлади.  
Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.  
Шундай бўлди энди халқнинг фармони,  
Кўп бўлади ғамли қулнинг армони,  
Ҳарчандки чирпинди Бойсуннинг хони,  
Йиқмоққа келмади бекнинг дармони.  
Кўкалдош ҳам Алпомишдан кам эмас.  
Мени ўзбек йиқади деб ғам емас,  
Олишар майдонда икки шағал маст<sup>1</sup>,  
Иккови ҳам бир-бирига сир бермас,

<sup>1</sup> Шағал (шакъл) — чиябўри: шағал маст — бу ўринда: қизиққон маъносиди.

Буларнинг ишини халойиқ билмас,  
Иккови бир-бирин ҳеч парво қилмас.

Барчин ўн минг уйли Қўнғиротнинг қизлари ва канизла  
ри билан томоша қилиб, буларнинг олишганини кўриб, Ҳа  
кимбекка қараб бир сўз дейди:

Очилар баҳорда боғларнинг гули,  
Гулни кўрса маст бўп сайрар булбули,  
Нар-мода бўлибсиз, бий бовом ўгли,  
Йиқолмасанг, бизга бергин навбатни,  
Жуда келди Барчин ёрнинг ғайрати,  
Ушлагандан кўкка урмай не бўпти?  
Йиқолмасанг, тўра, навбат тилайин.  
Эркак либосини ўзим кияйин,  
Бор кучимни билагимга йиғайин,  
Бу қалмоқни пора-пора қилайин.  
Қалмоқ билан, хоним, бўлдинг баравар.  
Бу душманни кўкка отсанг не бўлар?  
Иш кўрсатсанг менинг кўнглим топилар.  
Қизлар сизни нар-мода деб айтади,  
Қизларнинг айтгани менга ботади,  
Мардлар олишмайди, силтаб отади,  
Майдон бўлса иш кўрсатиб кетади,  
Бўш одамнинг иши кейин кетади.

Бу сўзларни айтди гул юзли дилбар,  
Икки полвон бўлиб турар баравар,  
Кўп сўзларни Барчин сулув айтади,  
Сўзи Алпомишга ботиб кетади.  
Ўтдайн тутаниб шунқор кетади.  
Ғайрати ғайратга бекнинг етади,  
Ёр сўзиман шердил бўлиб кетади,  
Чирпиб Қўкалдошни кўкка отади,  
Анча ер — ҳавога чиқиб кетади.  
Халойиқлар кўкка боқиб қаради.  
Олчи-чикка бўлиб шундай айланиб  
Олп Қўкалдош бу осмондан келади,  
Калласиман келиб ерга уради,  
Калладан мияси чиқиб боради.

Шундай бўлиб Кўкалдош ҳам ўлади,  
Томошабин қалмоқ бўзлаб жўнади,  
Томошабин бари изза бўлади.  
Армон билан эсиз олплар ўлди, деб  
Не гўзаллар кўзин ёшлаб боради,  
Қоражондан бари гина қилади.  
Тақдирига Қалмоқшоҳ тан беради,  
Қанча амалдорман қайтиб жўнади.

*Бешинчи боб*

Шундай қилиб, кураш охир бўлади.  
Хабар борди шунда отлар чоптириб,  
Намойишга оқ ўтовлар ёптириб  
Ўн минг уйли элат йиғилиб келади,  
Бекни сийлаб яхши хизмат қилади,  
Барчинойга тўй қилмоқчи бўлади.  
Обгардонин ортиб ошпаз келади,  
Чилбир чўлда тўйни бошлаб қолади,  
Бешта-ўнта улоқ ташлаб туради,  
Бир четида кўпқари ҳам қилади.

\* \* \*

Тўй бўлди Барчин ойимча,  
Олмоқчи Ҳаким беквачча,  
Йиғилишган сотта норча,  
Кўпқарини чопиб ётиб,  
Аралашиб соб бойвачча,  
Тўй беради кўп кунгача,  
Улоғига ташлаб турур,  
Катта серка ола поча.  
Беҳад қўю сўқимларни сўяди,  
Кунда ҳамма қолмай ошга келади,  
Кунига узмасдан улоқ беради,  
Чиқарганлар танга-тилла олади,  
Чавандозлар катта унум қилади.  
Қирқ кунгача узмай тўйни беради...

Қирқ кундан кейин маслаҳатни бир ерга қўйиб Бойсарни  
қолади, ўн минг уйли Қўнғирот Барчин билан кетмоқчи бў-  
лади:

Чечанлар эплайди гапнинг эпини,  
Шу замонда беш юз норни чўкариб,  
Орта берди Барчин қилган сепини.  
Барчиной йиғлайди, кўнглин бўлади,  
Энасиман отасига қаради,  
Қараб турса элат кўчиб боради,  
Суянчи йўқ ота-она қолади,  
Булар қолишига Барчин йиғлади.  
«Ота, не бўлди?» деб зўрлаб кўради.  
Қулоқ солмай Бойсари ўрлаб туради.  
Йўрғанинг устига Барчин минади,  
Бойчиборни Ҳакимга олиб келади,  
Қоражонман Ҳакимхон отланади.  
Бедов минган от-абзални шайлади,  
Келганлар элига талаб айлади,  
Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдади.  
Элибойлар қилаётир доврўқни,  
Ҳайдади чўпонлар чори, совлиқни,  
Кашалдан Бойсунга талаб айлади,  
Келган элат бундан кўчиб боради...

---

# ЁЗМА АДАБИЁТ

---

## ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

(XI аср)

### ҚУТАДҒУ БИЛИГ

(П а р ч а л а р)

Атанг пандини сан қатиг тут, қатиг,  
Қутадага, кунунг бўлга кундин татиг,  
Атангни, анангни севиндур туши,  
Янут берга топгунг туман минг асиг.

Т а р ж и м а с и:

Отанг пандига сан тугал қил амал,  
Юрарсан бўлиб бахтиёр ҳар маҳал,  
Отангни, онангни севинтир тамом,  
Бу кизмат еткургай тилакка тугал.

\* \* \*

Кишилик қилурқа кишилик анут,  
Кишилик тенгинча тўра қил янут.  
Вафақа вафа ул кишилик ҳақи,  
Вафа қил, кўни бўл, атингни бедут.

Т а р ж и м а с и:

Сенга ким қиларкан одамгарчилик,  
Жавоб бер унга сен қилиб яхшилик.  
Вафога вафодир кишилик ҳақи,  
Вафо қил, одил бўл, ном ол мангулик.

\* \* \*

Туға билга туғмаз, киши ўгранур,  
Бу сўз сўзламаз тил тўру сўзланур,  
Киши ўганиб ўтру билга бўлур,  
Билиг билса ўтру қамуғ иш унур.

Т а р ж и м а с и :

Тугила доно бўлмас, киши ўрганур,  
Бурун сўзламаз тилда сўз сўзланур,  
Киши ўганиб, сўнгра доно бўлур,  
Билим билса, сўнгра ҳама иш унур.

\* \* \*

Сўзуг барча сўз теб чиқарма тилин.  
Кўру, сақну сўзла, керакин билин.  
Уқушлуғни кўрдум, кўр, аз сўзлади,  
Ўгуш сўзладим теб ўкунди йилин.

Т а р ж и м а с и :

Ҳама сўзни сўз деб гапирма узоқ.  
Керак сўзни сўзла, бўлиб кўз-қулоқ.  
Зеҳнлини кўрдим, у оз сўзлади,  
Тай сўзладим<sup>1</sup> деб ўкинди бироқ.

\* \* \*

Қара баш ёғиси қизил тил турур,  
Неча баш еди бу, тақи ма еюр.  
Бошингни тиласанг тилингни кўдаз,  
Тилинг тегма кунда бошингни еюр.

Т а р ж и м а с и :

Қора бош ёви бу қизил тил турур,  
Неча бош еди у, яна ҳам еюр.  
Бошинг соғлиғи-чун тийиб юр тилинг,  
Тилинг истаган кун бошингга етур<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Тай сўзламоқ — талай, ўринсиз сўзламоқ. <sup>2</sup> Қайом Каримов таржималари.



\* \* \*

**Икки нанг била ар қаримаз ўзи,  
Бир азгу қилинжи, бир адгу сўзи.**

(Икки нарса билан киши қаримайди: бири — яхши хулқ, бири — яхши сўз.)

\* \* \*

**Киши туғди—ўлди, сўзи қолди, кўр,  
Ўзи борди, янглуқ оти қолди, кўр.**

(Киши тугилади — ўлади, аммо сўзи қолади, ўзи оламдан ўтса ҳам, кишининг оти боқий қолади.)

---

---

# АҲМАД ЮГНАКИЙ

(XII аср)

## ҶИБАТУЛ-ҲАҚОЙИҚ

(П а р ч а)

Биликтин оюрман сўзумга ула,  
Биликликка, ё дўст, ўзунгни ула.

(Билим ҳақида сўзлаяпман, сўзимга қулоқ сол, эй дўст, билимля киши билан алоқада бўл.)

Билик бирла билинур саодат йўли,  
Билик бил саодат йўлини бўла.

(Билим билан бахт-саодат йўли очилади, билимни эгаллаб, саодат йўлини топ, унга эриш.)

Баҳолик динар ул биликлик киши,  
Бу жоҳил биликсиз—баҳосиз биши...

(Билимли киши қимматли олтиндир, жоҳил, билимсиз киши арзimas, қалбаки (ақча)дир...)

Билик билти бўлти эран белгулук,  
Биликсиз тирикла йитук кўргулук.

(Киши билим ўрганиб, машҳур бўлиб қолади, билимсиз тирикликда кўргуликлар ичида қолади.)

Биликлик эр ўлту, оти ўлмату,  
Биликсиз эсан эркан, оти ўлук...

(Билимли эр ўлса ҳам, оти ўлмайди, билимсиз киши ҳаёт чоғида ҳам унинг оти ўликдир...)

**Биликлик бирла олим юқор йўқлади,  
Биликсизлик эрни чўкарди қуди...**

(Билим билан олим юқори кўтарилди, билимсизлик, жоҳиллик эса эр кишини қуйи чўктирди...)

**Биликлик киши кўр билур иш ўзин,  
Билиб этар ишни, ўкунмас кедин.**

(Билимли киши ўз ишини олдиндан кўра олади, ишини билиб қилади, кейин ўкинмайди.)

**Не турлук иш эрса биликсиз ўнги,  
Ўкунч ул анга йўқ унга анда ўдин.**

(Билимсиз, жоҳил кишига ҳар қандай иш ҳам оғир туюлади, пушаймонликдан бошқа нарса келтирмайди.)

**Биликлик кераклик сўзин сўзлаюр,  
Кераксиз сўзини кўмуб кизлаюр.**

(Билимли киши керакли сўзни сўзлайди, кераксиз сўзни кўмиб, яшириб ташлайди.)

**Биликсиз не айса аюр уқматин,  
Анинг ўз тили ўз бошини еюр...**

(Билимсиз, жоҳил киши нима деса ҳам уқмасдан айтади, унинг ўз тили ўз бошини ейди...)

**Биликлик сўзи панд-насиҳат, адаб,  
Биликликни ўгди Ажам ҳам Араб.**

(Билимли кишининг сўзи панд, насиҳат ва одобдир, билимли кишини Ажам ҳам, Араб ҳам мақтайди.)

**Таворсизга билги туганмас тавор,  
Ҳисобсизга билги ёрилмас ҳисоб.**

(Молсиз кишига билим туганмас молдир, мартабасиз кишига билим битмас-туганмас ҳисобдир.)

# XIV—XVI АСРЛАР АДАБИЁТИ

---

## ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

### АМИР ТЕМУР ҲАҚИДА ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИ

Темурланг<sup>1</sup> қишлоқ саёҳатидан қайтар экан, йўлда Афанди учраб, подшодан сўрабди:

— Хўш, подшо! Саёҳатингиз қандай ўтди?

— Жуда яхши! — деб жавоб берибди Темур.— Душанба куни бир қишлоққа тушган эдим, у ерда ёнгин бўлиб, кўп уйлар, одамлар куйиб кетди. Сешанба куни бошқа бир қишлоққа ўтдим; у ерда қутурган ит иккита одамни қопиб олган экан, одамлар қутурмасин деб, ит қопган одамларни ўтда куйдиртирдим. Чоршанба куни бир қишлоққа ўтган эдим, сел ёғиб ҳамма ёқни сув босиб кетди, болалик бешиклар, сигирлар, қўйлар тоза оқди, кечгача буларни томоша қилдим. Пайшанба куни яна бир қишлоққа ўтдим; у ерда бир буқа занжирини узиб чиқиб, кўчаларда бир неча одамни нобуд қилди. Жума куни бир қишлоққа ўтиб эдим, у ерда бир одам жинни бўлиб қолган экан, уни ошириб юбордим. Шанба куни бир қишлоққа ўтдим; у ерда бировни том босиб қолди. Якшанба куни бир қишлоққа ўтсам, бир ёш жувон ўзини дарахтга осиб қўйибди. Мана шундай қилиб, роса томошаларни кўрдим. Темурнинг ҳикоясидан баданлари музлаб кетган Афанди:

— Хайриятки, бир ҳафта юриб қайтибсиз. Агар бир ой юрсангиз, «пойқадамингиз» ёқиб, ҳамма қишлоқлар вайрон бўлиб кетар экан,— дебди.

---

<sup>1</sup> Темур оқсоқ бўлгани учун уни Темурланг деб ҳам атаганлар.

\* \* \*

Темурланг бир куни Афанди билан суҳбатлашиб ўтириб «уҳ» тортиб юборибди ва Афандидан сўрабди:

— Улсам менинг жоним қаерда бўлар экан, жаннатдами, дўзахдами?

Афанди жавоб берибди:

— Бегуноҳ кишиларни ўлдиравериб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз. Сизга жаннатдан жой қолмаган бўлса керак. Хафа бўлманг: сизга дўзахнинг энг яхши жойига ўтдан тахт қуриб берадилар.

\* \* \*

Бир куни Амир Темур саройига бир кўр гадо хайр сўраб келибди. Темур ундан сўрабди:

— Исминг нима?

— Исмин «Давлат»,— дебди гадо.

Темур масхара қилиб кулибди.

— Тавба, давлат ҳам кўр бўладими?

— Кўр бўлмаса чўлоқникига келармиди, — дебди гадо.

\* \* \*

Темурланг бир куни Афандидан сўрабди:

— Афанди, менинг қадр-қимматим қанча бўлар экан?

Афанди ўйлаб туриб жавоб берибди:

— Қадр-қимматингиз 50 тилладан ошмайди.

Темурнинг аччиғи келиб, ўшқирибди:

— Нега менинг қимматимни мунчалик пастлатасан. Менинг белимдаги камаримнинг ўзи 50 тилладан ортиқ туради-ку.

— Ҳовлиқманг, амир! — дебди Афанди. — Мен ҳам белингиздаги тилла камарингизни кўзда тутиб айтдим. Агар шу камарингиз бўлмаганда, ўзингизни бозорга олиб чиқса, бир чақага ҳам олмас эди.

\* \* \*

Амир Темур Афандини ўз саройига биринчи марта зиёфатга чақирган экан. Афанди Темур айтган вақтда саройга келибди.

Темурнинг бир оёғи майиб бўлганидан, уни буколмас ва ҳар қандай одамнинг олдида ҳам узатиб ўтирар эди. У Афанди келиб ёнида ўтирганда ҳам, шу тариқа ўтираверибди.

Темурнинг оқсоқлигидан бежабар Афанди: «Темур мени ҳурмат қилмади»,— деб ичида гижинибди ва у ҳам бир оёғини узатиб ўтира берибди. Темур Афандининг бу ҳаракатидан ғазабланиб, сўрабди:

— Эшак билан сенинг орангда қанча фарқ борки, менга тақлид қиласан?

Афанди дарҳол ўрнидан туриб, таъзим билан жавоб берибди:

— Эшак билан менинг орамда бир қарич фарқ борми-кан,— деб ўзи ўтирган жой билан Темур тахти орасидаги ма-софани ўлчаб кўрсатибди.

## НАВОИЙ ҲАҚИДА ХАЛҚ АФСОНАЛАРИ

### НАВОИЙ БИЛАН МАРДИКОР

Бир ўспирин йигит мардикорлик билан кун кечирар эди.

У юрган йўлида одамлар ўртасида бўлган жанжалларни бостириб, бировнинг араваси лойга тиқилиб қолса, «ҳай-ҳай» лашиб чиқаришиб, халққа ёрдами тегиб юрар эди. Бу йигит-диги хислатни кўрган Навоий уни ҳурматлаб, қачон кўрса, ундан олдин салом бериб ўтар эди. Йигит Навоийнинг бу ҳурматига ажабланиб:

«Мен эртаю кеч одамларнинг жанжалларини бостириб, лойга ботган араваларни чиқаришиб юрсам, умримда намоз ўқимасам, рўза тутмасам ҳам, Навоий мени бунчалик ҳурмат қилади. Бу юришимдан фойда йўқ. Бола-чақам бўлмаса, менга дунёнинг нима кераги бор» деб, «пирга қўл бериб» бир жиловхонада эртаю-кеч ҳеч ким билан иши бўлмай тоат-ибодат қилиб ўтирадиган бўлди.

Бир куни йигит жиловхонада тасбеҳ ўгириб ўтирган эди, Навоий бир йигит билан гаплашиб жиловхона олдидан ўтиб қолди. Жиловхонадаги йигит: «Навоий жуда кароматли одам экан, намозхон бўлиб, тоат-ибодат қилишимни аввалдан билиб, мени ҳурмат қилар экан»,— деб ўрнидан туриб, таъзим билан салом берди. Навоий саломига алик олиш у ёқда турсин, унинг афтига ҳам қарамай ўтиб кетди. Жиловхонадаги

Йигит: «Навоий ёнидаги йигитнинг гапига берилиб, мени пайқамай қолган бўлса керак»,— деб ўзига тасалли берди. Орадан уч-тўрт кун ўтар-ўтмас, Навоий яна ўша йигит билан галлашиб келаверди. Жиловхонадаги йигит ўрнидан туриб салом берди. Навоий яна индамай ўтиб кетди. Йигит ҳайрон бўлиб, Навоийдан: «Тақсир, бир умр пешанам саждага тегмай, бақириб-чақириб юрганимда салом бериб ўтар эдингиз, энди мен эртаю кеч тоат-ибодат қилиб ўтириб, сизга салом берсам, алик олмайсиз. Бунинг сабаби нима?»— деб сўради. Шунда Навоий: «Сен ўша бақириб-чақириб юрганимда, халққа фойданг тегиб юрар эди, энди бўлса эрталабки нонуштанг билан кечқурунги овқатинг ғамида эртадан-кечгача халққа кўз тикиб ўтирасан. Саломингга алик олмаслигимнинг сабаби шу»,— деди.

Навоийнинг бу сўзлари йигитга қаттиқ таъсир этиб, у яна ўзининг аввалги ишини давом эттирадиган бўлди.

#### НАВОИЙ ВА ВАЗИРЛАР

Ҳусайн мирзонинг қирқ вазири бўлар эди. Қирқинчиси Алишер Навоий эди. Бир кун бир кам қирқ вазир Навоийга туҳмат қилиб, иғво кўтариб, уни Ҳусайн мирзога ёмонлади-лар. Ҳусайн мирзо Навоийни вазирликдан олди.

Бир кун Ҳусайн мирзо шипга қараб ётиб, вазирларга: «Олиб келинг!»— деди. Вазирлар чилим келтирдилар. Шунда ҳам Ҳусайн мирзо: «Олиб келинг!»— деди. Вазирлари билган, мўлжаллаган нарсаларининг ҳаммасини бирма-бир келтириб турдилар.

Ҳусайн мирзо ҳамон: «Олиб келинг!»— деб буюраверди. Вазирлар ҳайрон қолиб, Ҳусайн мирзога қараб: «Тақсир, бутун нарсани келтирдик, лекин сизнинг ўйлаганингизни топа олмадик»,— дедилар.

Ҳусайн мирзо: «Эртага эрталаб мен ҳарамдан чиққунча шуни топиб қўйинглар, бўлмаса ҳаммангизни ўлдиртирмам»,— деб ҳарамга кириб кетди.

Вазирлар ўзаро маслаҳат қилиб: «Биримиз Навоийнинг олдига бориб, ундан сўраб билиб келмасак, биз ўзимиз топа олмаймиз»,— дейишди.

Буларнинг ичида биттасининг Навоий билан алоқаси яхши эди. Шу вазирга: «Сен бориб Навоийдан Ҳусайннинг истажини билиб кел»,— деб топширдилар.

Ҳалиги вазир Навоий билан кўришиб, унга воқеани айтди: «Ҳусайн мирзо шипга қараб ётиб: «Олиб келинг!» — дейди. Нимани олиб борсак ҳам барибир: «Олиб келинг!» — деяверади. Унинг айтганини ҳеч тополмадик. Сиз шуни айтиб бермасангиз, у эрталаб бизнинг ҳаммамизни ўлдиради».

Навоий айтди: «Сиз бир уста олиб боринг, бир қўлида арра, бир қўлида тешаси бўлсин».

Эрталаб Ҳусайн мирзо ҳарамдан чиқиб, вазирларига қараб: «Топдингизми?» — деди. Вазирлар: «Ҳа» деб бир уста билан арра, тешани олиб кирдилар. Ҳусайн мирзо устага қараб: «Мана бу тоқини тузат!» — деб буюрди. Вазирлар қарасалар, Ҳусайн мирзо қараб ётган шипнинг битта тоқиси бузилган экан.

#### ОҚИЛОНА ЖАВОБ

Алишер Навоий Хуросон ҳокими Ҳусайн Бойқаро саройида бош вазир экан...

Кунлардан бир куни Ҳусайн Бойқаро эрталаб саройга кириш олдидан Навоийга кўриниш берибди-да, кўрсаткич бармоғи билан бошини кўрсатибди. Навоий ҳам худди ўша бармоғи билан тилини кўрсатибди.

Ҳусайн Бойқаро бошини чайқабди-да, саройга кирмай, изига қайтибди.

Воқеани кузатиб турган Навоийнинг шогирдлари бу имо-ишораларнинг сабабини сўрашибди. Навоий бу жумбоқни ечишни уларнинг ўзларига ҳавола қилибди. Шогирдлар ўйлаб-ўйлаб топишолмабди. Шогирдлардан бири хаёли қочиб сиёҳдонни ағдариб юборибди.

Шунда Навоий:

— Абдулатиф, хаёлингиз нега бунча паришон бўлиб қолди? Сиёҳдон ағдарилди-ку, — дебди.

— Кечиринг, устоз, — узр сўрабди Абдулатиф, — ҳалиги муаммонинг сабабини ўйлаб, хаёлим қочибди.

Навоий бояги имо-ишоранинг маъносини айтиб берибди:

— Ҳусайн «бошга балони нима келтиради?» — деб сўраб эди, «Тил» деб жавоб қилдим.

Шогирдлар Навоийнинг зийраклигига қойил қолишибди.

#### НАВОИЙ БИЛАН ЧУПОН

Навоийнинг ёшлигида отаси ўлиб кетади. Отаси ўлгандан сўнг Самарқандга бориб, мадрасада ўқийди. Кўп қийинчи-



ликлар билан ўқишни тамомлаб, яна ўз шаҳрига қайтади. От-уловсиз пиёда юриб, бир неча кун деганда, бир тоққа келади. Бу жойда бир мўсафид чўпон билан учрашади. Навоий чўпонни дарров танийди. Чўпон ўзини кўтариб катта қилган отасининг қўйбоқари экан, чол ҳам Навоийни таниб: «Тущимми, ўнгимми?» — деб кўришади. Дарров белбоғидан иккита нон чиқариб, Навоийни сут билан меҳмон қилади. Навоий чўпондан:

— Бу қўйлар кимники? — деб сўрайди. Чол:

— Болам, бу қўйларнинг ҳаммаси сизники, сиз у ёқдалигингизда отангизнинг моллари ҳар кимнинг қўлида қолиб эди. Отангиз ҳаёт вақтларида икки юз қўйни сизга атаб, менга топширган эди. Бу қўйлар болалаб ҳозир етти юздан ошди. Отангизнинг васиятини ўз ўрнига қўйганим учун хурсандман. Бу қўйларни энди сизга топшираман, — дейди.

Навоий бир кеча чўпоннинг уйида меҳмон бўлади. Эртаси қўйлардан икки юзини ажратиб чолга беради:

— Ота, сиз ҳам бола-чақали одамсиз. Мана бу қўйларни хизмат ҳақингиз учун олинг! — Чўпон Навоийдан жуда хурсанд бўлади. Шундан сўнг Навоий қолган беш юз қўйни ҳайдаб бозорга олиб кетади. Бу қўйлар жуда семиз бўлгани учун аирофини харидорлар ўраб оладилар. Одамлар Навоийдан:

— Қўйингиз неча пул? — деб сўрайдилар. Навоий:

— Фалон пул. Лекин мен қўйимни насияга бераман. Шу шарт биланки, пулини подшо ўлганида берасизлар. Шу шартимга кўнган киши биттадан етаклаб олиб кетаверсин! — дейди.

Бозордаги одамлар дарров таллашиб, қўйларни биттадан етаклаб олиб кетадилар. Шу куни подшонинг амалдорлари унга бу хабарни етказадилар:

— Эй подшоҳи олам, нима дейсиз, бугун бозорга бир қаландар сифат йигит келиб, беш юз қўйни халққа насияга тарқатиб юборди. Пулини подшо ўлган куни берасизлар, деб сизга ўлим тилади, — дейдилар. Шунда подшо ғазабланиб:

— Боринглар, ўша қаландарни менинг ҳузуримга ҳозир қилинглар, — деб буюради.

Амалдорлар дарров бозорга бориб Навоийнинг қўлини орқасига боғлаб, подшонинг қошига олиб келадилар. Подшо қараса, ёшликда бирга ўқиган дўсти Навоий экан. Подшо Навоийга:

— Нима учун шунча қўйни халққа бериб юбордингиз, менинг ўлимимга шунчалик розимисиз? — дейди. Шунда Навоий:

— Эй подшоҳим, мен чакки иш қилганим йўқ. Сизнинг подшо бўлганингизни эшитиб қўйларни талатиб юбордим. Шундай ҳам бериб юборишим мумкин эди. Бироқ баъзи бир сдамлар текин молдан ҳазар қилишади. Шунинг учун қўйнинг пулини подшо ўлган куни берасизлар, деб айтдим. Энди қўйларни олиб кетган одамлар: «Ишқилиб, подшоҳимиз ўлмасин. Подшо ўлса, Навоий пулини қистайди»,— деб сизни дуо қилиб юришади, — дейди.

Навоийнинг бу донолигига подшонинг завқи келиб, уни ўзига вазир қилиб олади.

---

# ЁЗМА АДАБИЁТ

---

## ХОРАЗМИЙ

(XIV аср)

### МУҲАББАТНОМА

(П а р ч а)

#### АВВАЛҒИ НОМАСИН АЙТУР

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,  
Жаҳон тутти сенинг ҳуснинг сипоҳи.

Пари рухсораларнинг кўркабойи<sup>1</sup>,  
Юзунг наврўзу қошинг байрам ойи.

Кўнгул ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,  
Кўзунг Кашмир жодусига устод.

Қаро менг<sup>2</sup> ол<sup>3</sup> янгоқингқа<sup>4</sup> ярошур,  
Бошим дойим адоқингқа<sup>5</sup> ярошур...

Табассум қилсангиз, шаккар уёлур,  
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур.

Жамолинг етти оламга сипаҳлар,  
Қатингда<sup>6</sup> ер ўпарлар жумла шаҳлар.

Фалак ишқинг йўлинда бесару пой,  
Исирғанг донаси — Зуҳра, юзунг — Ой.

---

<sup>1</sup> Кўркабой — гўзал, ҳуснга бой. <sup>2</sup> Менг — хол. <sup>3</sup> Ол — қизил,  
<sup>4</sup> Янгоқ — ёноқ, юв. <sup>5</sup> Адоқ — оёқ. <sup>6</sup> Қатингда — қошингда.

Латофат мулкида султонсен, эй жон,  
Ҷамуқ<sup>1</sup> бошдин-оёққа жонсен, эй жон...

Жамолингтек кишининг йўқ жамоли,  
Дариғо<sup>2</sup>, бўлмаса эрди заволи.

Ҷиёмат кўрклусен ҳуснунгга не сўз,  
Иироқ бўлсун жамолингдин ёвуз кўз.

Букун йўқтур сен ойтек кўкта, асра,  
Ҷулунг бечора Хоразмийни асра.

— — — — —

---

<sup>1</sup> Ҷамуқ — талай, барча, ҳамма. <sup>2</sup> Дариғо — афсус, аттанг.

---

## ҚУТБ

(XIV аср).

### ХИСРАВ ВА ШИРИН

(Низомий (1141—1209) достонининг Қутб  
томонидан қилинган эркин таржимасидан парчалар)

#### КИТОВ НАЗМ ҚИЛМОҚҚА САБАВ БАЁН АЮР

Равон, э Қутб, таркин кеч бўлур бил,  
Не билгайлар сени, сўзлатмасанг тил...

Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум,  
Низомий болидин ҳалво пишурдум.

Хоним отингга ушбу порси тилни  
Чевурдум<sup>1</sup>, туздим, уш назм узра қилни.

Чиқордим хуш йизиглиқ<sup>2</sup> сув бу кўлдин,  
Кўнгуллар қонсу теб бу соф сувдин...

#### ШОВУР ФАРҲОДНИ ШИРИН ҚОТИНГА КЕЛТУРҒОНИ, ТАҚИ ФАРҲОД ШИРИНГА ОШИҚ БЎЛҒОНИ

Мунингтег аймиш ул сўз айғон устод,  
Санъатлар бирла қилмиш сўзга бунёд.

---

<sup>1</sup> Чевурдум — таржима қилдим. <sup>2</sup> Йизиглиқ — даволи, шифоли.

Ким ул қарши<sup>1</sup> бўлуб Ширинга зиндон,  
Турар эрди бўлуб кўнгли паришон.

Ҳамиша сут эди онинг ғизоси<sup>2</sup>,  
Тиламаз эрди андин ўнг егоси<sup>3</sup>.

Агар юз турлу ҳалво бўлса ё ош,  
Йўқ эрди анда бир луқма егу ош.

Иироқроқ эрди ул ердин тавори<sup>4</sup>,  
Сигир, йилқи, қора қўй, барча бори.

Тобуғчиларга<sup>5</sup> андин сут кетурмак,  
Кужой эрди ҳар кун юк кетурмак.

Тилаю эрди Ширин қилса тадбир,  
Ким эмгаксиз бу ерга келса теб шир<sup>6</sup>...

Яна ул ой чиқди пардасиндин,  
Утурди, айди Шовурга бу розин.

Эшитти, қиссадин огоҳ бўлди,  
Иккинч ол чечак янглиғ очилди...

Айитти мунда бор бир яхши устод,  
Анинг оти эрур фарзона Фарҳод.

Билушур эрдим онинг бирла ошну,  
Билур ул ҳандаса илмини эзгу.<sup>7</sup>

Қачонким тешасин илкига<sup>8</sup> олгай,  
Тош узра мендин ортуқ нақш қилгай.

Қилиб кўргузгай ул юз турлу санъат,  
Қаю ёндин тесанг, бор анда қувват.

Уя устодлиқ била ишинг битургай,  
Осонлиқ бирла мунда сут кетургай.

---

<sup>1</sup> Қарши — сарой. <sup>2</sup> Ғизо — овқат. <sup>3</sup> Его (егу) — егулин. <sup>4</sup> Тавор — чорва моли. <sup>5</sup> Тобуғчи — сарой хизматчилари. <sup>6</sup> Шир — сут. <sup>7</sup> Эзгу — яхши. <sup>8</sup> Илик — қўл.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,  
Бурун устод, андин сўнг иш, эй ёр.

Бўлур қилмоққа соқиш<sup>1</sup> бирла тартиб,  
Вале туз келмас ул соқишқа таркиб.

Бўлур мумдин юзук қилмоққа осон,  
Вале билмазга олтундин йўқ имкон.

Агар фармонласанг, ҳоли боройин,  
Ани ман хизматингга келтуройин...

Чиқиб ул ерни Шовур сўрди, билди,  
Бориб издаю ҳам Фарҳодни билди.

Ўқуб отлантуруб, йўл тутди сурди,  
Ани Ширин тобуғинга кетурди.

Равон бошлаб ҳарамга олди кирди,  
Салом қилди қўлин қовуштурди турди.

Тамом бир фил янглиғ турди Фарҳод,  
Айитти: бу эрур тош қозғон устод...

Анингтек ҳавзу ариқ қилди Фарҳод,  
Ким антек қилмади бўлғай ҳеч устод.

Неча кўп сутким ул анда соқилғай,  
Тийилмадин оқиб мунда йигилғай...

---

<sup>1</sup> Соқиш — хаёл, ўй.

## ДУРБЕК

(XIV—XV асрлар)

### ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО

(П а р ч а л а р)

#### БАЛХ ҚАМАЛИ

...Қалъаи Балх ўлди чу дарвоза банд,  
Пояи зулм<sup>1</sup> ўлди бағоят баланд...

Ҳукм била кирди улус ичкари,  
Ҳосили умрин қўюбон ташқари.

Шаҳр чу дўзах киби зиндон эди,  
Ташқари чун равзаи ризвон<sup>2</sup> эди.

Ташқари эрди бори нозу наим<sup>3</sup>,  
Шаҳр ичида эрди азоби алим<sup>4</sup>.

Ташқари эрди сабзау оби равон,  
Шаҳр ичида эрди юз оҳу фиғон.

Тошта эди неъмат ила гаштгоҳ<sup>5</sup>,  
Шаҳр ичида шарбат эди оби чоҳ<sup>6</sup>.

Тошта ўшал суҳбату гулзор эди,  
Шаҳр ичида меҳнату булжор<sup>7</sup> эди.

---

<sup>1</sup> *Пояи зулм* — зулм пиллапояси. <sup>2</sup> *Равзаи ризвон* — жаннат боғи. <sup>3</sup> *Нозу наим* — ноз-неъмат. <sup>4</sup> *Азоби алим* — дардли азоб. <sup>5</sup> *Гаштгоҳ* — сайр-томоша қиладиган жой. <sup>6</sup> *Оби чоҳ* — қудуқ суви. <sup>7</sup> *Булжор* — бу ерда: *меҳнату булжор* — меҳнат-машаққат жойи маъносида.



Тошта эди жумлаи айшу тараб<sup>1</sup>,  
Шаҳр ичида эрди бaси сўзу таб<sup>2</sup>.

Халқ бу шаҳр ичра базиндон эди,  
Меҳнат ўтидин бори бирён эди.

Учор эди кўзларидин нақши нон,  
Кўз ёши эрди, магар оби равон<sup>3</sup>.

Борчаси мафлуку<sup>4</sup> тиҳи даст<sup>5</sup> эди,  
Борча узум ҳасратидин маст эди.

Борчанинг ул тоқатидин тоқ эди,  
Борча унни гуссасидин қоқ эди.

Борчанинг ул жони ба бонги суруд<sup>6</sup>,  
Дер эди: «Шафтолию себу<sup>7</sup> муруд<sup>8</sup>!»

Борчаси ҳасрат била лайлу наҳор<sup>9</sup>,  
Дер эдилар: «Олую обию<sup>10</sup> нор!»<sup>11</sup>

Ушбу қабил халқ уч ойн тамом,  
Ер эдилар гуссау гам субҳу шом<sup>12</sup>.

Банда алар бирла гирифтор эдим,  
Борчасидан воқифи асрор<sup>13</sup> эдим...

#### ЮСУФ ОГОЛАРИ ОТОЛАРИДАН ОЛИБ БОРГОНЛАРИ

Юсуф оголари бўлиб борча шод,  
Тебрадилар Юсуф олиб мисли бод<sup>14</sup>.

Чиқтилар элнинг кўзидан чун йироқ,  
Борча ёмонлиққа қилиб иттифоқ,

Тиги адоватни бори тез этиб,  
Борча хусуматларин ангез<sup>15</sup> этиб...

<sup>1</sup> Тараб — шодлик. <sup>2</sup> Сўзу таб — ўрташ, куйиш. <sup>3</sup> Оби равон — оқар сув. <sup>4</sup> Мафлук — фалокат босган. <sup>5</sup> Тиҳи даст — қўли қуруқ, ҳеч нарса-сиз. <sup>6</sup> Суруд — ашула; ба бонги суруд — ашула бонгига. <sup>7</sup> Себ — олма. <sup>8</sup> Муруд — нок. <sup>9</sup> Лайлу наҳор — кечасию эрталаб. <sup>10</sup> Оби — беҳи. <sup>11</sup> Нор — анор. <sup>12</sup> Субҳу шом — эрта-кеч. <sup>13</sup> Воқифи асрор — сирлардан хабардор. <sup>14</sup> Бод — шамол. <sup>15</sup> Ангез — қасд.

Ҳар бири занбур<sup>1</sup> киби урди неш<sup>2</sup>,  
Бўлди онинг гул бадани жумла реш<sup>3</sup>...

Оқибат ул Юсуфи соҳиб жамол,  
Боштин-аёқ суст бўлиб бемажол,

Тушти бу туфроқ ичра мурдавор<sup>4</sup>,  
Йиғлар эди кўзлари қон зор-зор.

ЮСУФНИ ОҒОЛАРИ ЧОҲҚА СОЛҒОНЛАРИ

Юсуф оғолари қўпуб ул замон,  
Борча деди: — Тўкмали беҳуда қон.

Ушбу эрур бизга бу дам расму роҳ,  
Боғлоли Юсуф ҳалокин бачоҳ.

Чоҳ ичида ул ўзи бўлур ҳалок,  
Бўлур оти ер юзидан борча пок.

Бор эди бир чоҳки Шаддоду<sup>5</sup> Од<sup>6</sup>,  
Қозиб эдию бериб эрди ба бод...

Баски, йилонлар қилиб эрди ватан,  
Суйи эди пок бамисли лабан<sup>7</sup>.

Келтириб ул чоҳ уза Юсуфни чувст<sup>8</sup>,  
Боғладилар икки илкени руст<sup>9</sup>.

Юсуф ўшал дам кўзидин тўкти ёш,  
Қўйди оғолари аёгина бош.

Деди: «Қилинг раҳм ғариб жонимя,  
Кирмангиз охир бу менинг қонима.

Қилгуча бу чоҳ ичида нопадид<sup>10</sup>,  
Тиф билан мени қилинглар шаҳид».

Мунчаки йиғлардию ёлборди зор,  
Қилмадилар зарра анга эътибор...

---

<sup>1</sup> Занбур — ари. <sup>2</sup> Неш — найза. <sup>3</sup> Реш — яра. <sup>4</sup> Мурдавор — ўлик-дек. <sup>5</sup> Шаддод — қадимги улуг шоҳлардан бири. <sup>6</sup> Од — қадимги бир пайғамбар. <sup>7</sup> Лабан — сут. <sup>8</sup> Чувст — тезда, ялдамлик билан. <sup>9</sup> Руст — маҳкамламоқ. <sup>10</sup> Нопадид — қўринмас, дараксиз.

# АТОИЙ

(XV аср)

## ҲАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Жамолинг васфини<sup>1</sup> қилдим чаманда,  
Қизорди гул уёттин анжуманда<sup>2</sup>.

Таманно<sup>3</sup> қилғали лаълингни<sup>4</sup> кўнглум,  
Киши билмас ониким, қолди қанда<sup>5</sup>,

Чу жонимдин азияз жонона сенсен,  
Керакмас жон манга сенсиз баданда.

Манга ул дунёда жаннат не ҳожат,  
Эшигинг тупроғи басдур кафанда.

Солиб борма мени, эй Юсуфи ҳусн,  
Букун Яъқубтек байтул-ҳазанда<sup>6</sup>.

Узун сочингдин узмасмен кўнгулни,  
Аёгинг қанда бўлса, бошим анда.

Тилар эл мансаби олий ва лекин,  
Атоий сарви озодингга<sup>7</sup> банда.

---

<sup>1</sup> *Васф* — таърифлаш, сифатлаш. <sup>2</sup> *Анжуман* — мажлис, йигин.  
<sup>3</sup> *Таманно* — тилак, истақ, орзу. <sup>4</sup> *Лаъл* — бу ўринда: лаб. <sup>5</sup> *Қанда* — қаерда. <sup>6</sup> *Байтул-ҳазан* — гам-алам уйи. <sup>7</sup> *Сарви озод* — тик сарв дарахти; бу ўринда: келинган қад-қомат.

\* \* \*

Кел, эй дилбарки, бўстон вақти бўлди,  
Гул очилди, гулистон вақти бўлди.

Қилай нола боқиб гулдек юзунгга,  
Чу булбулларга афгон вақти бўлди.

Гулу булбул бикин<sup>1</sup> гулбунлар<sup>2</sup> ичра,  
Нишоту<sup>3</sup> айши пинҳон вақти бўлди.

Туруб маҳбуб<sup>4</sup> олида муҳибқа<sup>5</sup>,  
Чу гул чоки гирибон<sup>6</sup> вақти бўлди.

Муганнийларга<sup>7</sup> булбуллар бикин зор,  
Ҳазорон<sup>8</sup> навъ алҳон<sup>9</sup> вақти бўлди.

Бу дамким гул қилур булбулға алтоф<sup>10</sup>.  
Атойиға ҳам эҳсон вақти бўлди.

\* \* \*

Эй орази<sup>11</sup> шамсу<sup>12</sup> қамарим<sup>13</sup>, нетти не бўлди?  
В-эй, тишлари дурру гуҳарим<sup>14</sup>, нетти не бўлди?

Кўнглум куяриндин санга мен панд берурмен,  
Эй марҳами жону жигарим, нетти не бўлди?

Сен бор экан, ўзга кишига назар этсам,  
Чиқсун бу менинг дийдаларим<sup>15</sup>, нетти не бўлди

Гаҳ жавр ила ўлтур мени, гаҳ ноз ила, сендин,  
Ҳаққоки<sup>16</sup> менинг йўқ гузарим<sup>17</sup> нетти не бўлди?

---

<sup>1</sup> Бикин — каби, ўхшаш. <sup>2</sup> Гулбун — гул тупи. <sup>3</sup> Нишот — суюниш, шодланиш. <sup>4</sup> Маҳбуб — севгили. <sup>5</sup> Муҳиб — севувчи. <sup>6</sup> Гирибон — ёқз. <sup>7</sup> Муганний — ашулачи, созанда. <sup>8</sup> Ҳазорон — минглаб. <sup>9</sup> Алҳон — сайрашлар. <sup>10</sup> Алтоф — лутфлар, марҳаматлар. <sup>11</sup> Ораз — юз, афт-башара. <sup>12</sup> Шамс — қуёш. <sup>13</sup> Қамар — ой. <sup>14</sup> Гуҳар — гавҳар. <sup>15</sup> Дийда — қўз. <sup>16</sup> Ҳаққо — ҳақиқатда. <sup>17</sup> Гузар — ўтиш, кечиш, воз кечиш.

Эй лўъбати<sup>1</sup> Ширин, сени Фарҳод менгизлик<sup>2</sup>,  
Оламга ёйилди севарим, нетти не бўлди?

Умримни сенинг қуллуғунга сарф қилибмен,  
Эй ўз қулидин беҳабарим, нетти не бўлди?

Бир зарра сучук сўзни Атойидин аярсен,  
Э лаблари шаҳду шакарим, нетти не бўлди?

---

---

<sup>1</sup> *Лўъбат* — қўғирчоқ, гўзал. <sup>2</sup> *Менгиз* — бет, юз, чеҳра.

# САККОКИЙ

(XV аср)

## ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР.

Гул ғунча бўлар кўрса юзини чаман ичра,  
Титрар кўруб ой элини шамъ анжуман<sup>1</sup> ичра.

Ким кўрди анинг эрнини<sup>2</sup>, менинг бошима минг зар,  
Бир лаъл Бадахшондау бир дурр Адан ичра.

Бўю юзу лаъл эрну хату ҳаддина туш йўқ,  
Сарву гулу мул<sup>3</sup> настарину<sup>4</sup> ёсуман<sup>5</sup> ичра.

Жоду кўзини Кашмир эли халқи кўрубон,  
Туттуқ дедилар сени мусаллам<sup>6</sup> бу фан<sup>7</sup> ичра.

Хўблар<sup>8</sup> чу ясаб юз ясалар зулф черигин<sup>9</sup>,  
Билгулук эрур юзунг, эй шоҳим, туман<sup>10</sup> ичра,

Юзунг била лоф урғали кўп лофда уялғай,  
Шамъе эрур ул ғояти ер кўк лаган<sup>11</sup> ичра.

Саккокидин, эй жон, ғаминг элчиси тилар жон,  
Жон бирла равон қилдим агар бўлса тан ичра.

---

<sup>1</sup> Анжуман — мажлис, йигин. <sup>2</sup> Эрн — лаб. <sup>3</sup> Мул — май, шароб.  
<sup>4</sup> Настарин — оқ рангли гул. <sup>5</sup> Ёсуман — хуш исли, оқ ва сариқ рангли гул, жасмин. <sup>6</sup> Мусаллам — тан бермоқ, қойил қолмоқ. <sup>7</sup> Фан — соҳа, санъат. <sup>8</sup> Хўб — яхши, гўзал. <sup>9</sup> Зулф чериги — соч ўрими. <sup>10</sup> Туман — ўв минг. <sup>11</sup> Кўк лаган — оёмон.

Гар ҳажринг<sup>1</sup> ўти жону жигарга ёқа келди,  
Жонимға не хуш шарбати васлинг ёқа келди.

Ҳажр ўти неча мажруҳ<sup>2</sup> этиб бузди жигарни,  
Васлинг бу шифо марҳамини хуш ёқа келди.

Девона бикин<sup>3</sup> тишлаб эмас югра югурда,  
Жон пора қилур ҳолда элимга ёқа келди.

Дарё бўлуб оллимда кўзум ёши ҳамиша,  
Сайёд<sup>4</sup> менгизлик менинг ўрнум ёқа келди.

Зулфингни қачон солдинг ўшул ол янгоқ<sup>5</sup> узра,  
Жонимға менинг илса ул ўтни ёқа келди.

Девона дединг мению зулфунг санга занжир,  
Ошиқлара маъшуқи мунунгтек ёқа келди.

Девона бу Саккокию зулфунг афта занжир,  
Ҳинду чу макис<sup>6</sup> фил бошига қоқа келди.

---

<sup>1</sup> Ҳажр — айрилиқ, жудолик. <sup>2</sup> Мажруҳ — яраланган. <sup>3</sup> Бикин — каби, ўхшаш. <sup>4</sup> Сайёд — овчи. <sup>5</sup> Янгоқ — ёноқ; юз ёноғи. <sup>6</sup> Макис (макс) — тўхтамоқ, келиб турмоқ.

---

## ЛУТФИЙ

(1366/67—1465/66)

### ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Жамолу ҳуснунга сўз йўқ, вафо керак бўлса,  
Мени худ ўлтурадурсен<sup>1</sup> раво керак бўлса.

Кўнгул чу билмайин ўз ҳаддини сени севди,  
Балоу ғусса била мубтало керак бўлса.

Жафони жонима оз қилки, ногаҳон бир кун  
Жафо туганса нетарсен, жафо керак бўлса?

Кўнгулни ўзгага бергил демангки, мушкулдур,  
Жаҳонда сиз киби бир дилрабо керак бўлса.

Кишиким ўз жониға қасд этар, сени севсун,  
Дағи эшикинга келсун, бало керак бўлса.

Жамолу жоҳ<sup>2</sup> элидин юз фароғатим бордур,  
Урамунг<sup>3</sup> ити манга ошно керак бўлса.

Уқур бу Лутфийи мунглуқ ниёз номасини,  
Савобу алқишу юз минг дуо керак бўлса.

---

<sup>1</sup> Худ ўлтурадурсен — ўзинг ўлдирасан. <sup>2</sup> Жоҳ — мансаб, мартаба.  
<sup>3</sup> Урамунг — кўчанг.



\* \* \*

Жоним чиқадур дард ила, жононима айтинг,  
Мен хаста гадо ҳолини султонима айтинг.

Уртанмагу кўз ёшию ўлмакдур ишим,  
Бул қиссани ул шамъи шабистонима айтинг.

Қат-қат юрагим боғлади қон, гунча менгизлик,  
Бу дарди дилими гули хандонима айтинг.

Қон ёшим әрур юз уза юлдуз киби сонсиз,  
Ул кўзлари чўлпон маҳи тобонима<sup>1</sup> айтинг.

Лутфийи дил афгор<sup>2</sup> тилар ҳажр элидин дод.  
Аҳволини ул бегиму хонима айтинг.

\* \* \*

Аёгингга тушар ҳар лаҳза гесу<sup>3</sup>,  
Масалдурким<sup>4</sup>: «Чироғ туби қаронғу».

Тутармен кўзки кўрсам оразингни<sup>5</sup>,  
Ки дерлар: «Оққон ариққа оқар су».

Юзунгни туттум ортуқ ою кундин,  
«Кишининг кўзидур, оре, тарозу».

Кўзунг қонимдин ийманмас, ажабтур,  
Ки: «Қўрқар қайдаким қон кўрса қинду».

Тилар васлингни Лутфий, қил ижобат,  
Ки айтурлар: «Тилогани тилогу».

### ТУЮҚЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Кўнглума ҳар ёнки боқсам, доғи бор,  
Ҳар неча дардимни десам, доғи бор,

<sup>1</sup> Маҳи тобон — порлоқ ой. <sup>2</sup> Дил афгор — кўнгли яраланган. <sup>3</sup> Гесу — соч. <sup>4</sup> Масал — мақол. <sup>5</sup> Ораз — юз.

Қилча танга бори ишқинг ёр эди,  
Биз сори бўлди фироқинг доғи<sup>1</sup> бор.

Чархи кажрафтор элидин ёзамен,  
Чиқмадим ҳижрон қишиндин ёзамен,  
Бир мени ёрлиқ билан ёд этмас ул.  
Ҳар неча ул шаҳга қуллуқ ёзамен<sup>2</sup>.

## ГУЛ ВА НАВРЎЗ

(П а р ч а л а р)

НАВРЎЗ ВИЛА ГУЛ МАЙДОНДОРЛИҚ  
ҚИЛИБ ТАНИШҚАНИ

Яманлиқлар ул ишдин қолдилар лол,  
Отин қамчилади Наврўз дарҳол.

Тарид эткач<sup>3</sup> била кўргузди жавлон,  
Тебинди «ҳув» этиб чун шери ғаррон<sup>4</sup>...

Бу ҳолатни кўруб Наврўзи Навшод,  
Отиндин сачраб андоқ қилди фарёд.

Ки қолди барча эл ҳайрат ичинда,  
Ки не бўлди бу бир соат ичинда.

Чопиштилар келиб тўшлуқ тўшиндин,  
Улус фориг бўлиб санжиш ишиндин.

Кўрарлар тупроқ узра зору афгор,  
Ётурлар беҳабар икки вафодор.

Гулоб афшон<sup>5</sup> чу бўлди юзларина,  
Парилар келди ногаҳ ўзларина.

---

<sup>1</sup> «Доғи» сўзи биринчи мисрада *яра*, иккинчи мисрада *яна*, тўртинчи мисрада *эса тоғ* деган маънони англатади. <sup>2</sup> «Ёзамен» сўзи биринчи мисрада *чиқиб кетмоқ*, иккинчи мисрада *фасл* маъносида, тўртинчи мисрада *эса ёзмоқ* маъносида келган. <sup>3</sup> *Тарид эткач* — хитоб қилгач. <sup>4</sup> *Шери ғаррон* — бу ўринда: пишқирган шер. <sup>5</sup> *Гулоб афшон* — гул суви сочилган.

Гаҗе Наврӯз Гул иди<sup>1</sup> била маст,  
Даме Гул бўлди Наврӯз олида паст.

Ҷучоқлашғач ул икки сарви озод<sup>2</sup>,  
Мубораклик била отландилар шод.

Уруш, санжиш кўтарилди ародин,  
Хусумат кетти икки подшодин.

Бу хўшлиқтин бирикти икки иқлим,  
Ародин қўпти хавфу қолмади бим<sup>3</sup>...

ПОДШОҲ МУШКИН ҲОЛИ ГУЛ ФИРОҚИНДА

Ушул кунким, Гулу Наврӯзи Навшод,  
Иковлон қочтилар Чин йўлидан шод<sup>4</sup>.

Хабар келди эса Мушкини Фархор,  
Билиб кайфиятини охири кор.

Қоровуллар қўюб қочғон йўлина,  
Юборди элчилар Навшод элина.

Эшитти эрса Фаррух бу хабарни,  
Бўйнидин ташлади тожу камарни.

Сочин бир-бир титиб, тўнин қилиб чок,  
Бошина сочди бу андишадин хок.

Жаҳонда бутратиб<sup>5</sup> сайёҳларни,  
Тенгизларга (солиб) маллоҳларни<sup>6</sup>.

Сўротиб ер юзинда Қоф то Қоф,  
Машаққат бирла издаб<sup>7</sup> дунйини соф.

Не бу топти хабар, не шоҳи Мушкин,  
Тўнкулди<sup>8</sup> оқибат икки мискин...

---

<sup>1</sup> *Ид* — ҳид, ис. <sup>2</sup> *Сарви озод* — тик қоматли сарв дарахти. <sup>3</sup> *Бим* — қўрқинч, даҳшат. <sup>4</sup> Гулни отаси Чин (Хитой) хоқонига тортиқ қилиб жўнатганда, у йўлда Наврӯз билан қочган эди. <sup>5</sup> *Бутратмоқ* — тўзитмоқ. <sup>6</sup> *Маллоҳ* — қайиқчи, кемачи. <sup>7</sup> *Издаб* — излаб. <sup>8</sup> *Тўнкулмоқ* — ожизланмоқ.

ТУРТ ПОДШОҲ ГУЛ ВА НАВРҶЗ (ҲАҚИДА)  
БАҲС ҚИЛГАНИ

Қўйиб, ҳар қофила<sup>1</sup> ўз мулкина юз,  
Ду аспа<sup>2</sup> илгари тушти қуловуз<sup>3</sup>.

Бадеъ<sup>4</sup> айтур: «Гули раъно манингдур,  
Адан йўқким, азиз жоним анингдур».

Рафеъ<sup>5</sup> айтурким: «Мен Наврўзнингмен,  
Бу зебо моҳи меҳр афрўзнингмен.

Менга онсиз тан ичра жон керакмас,  
Бу тожу тахту ул айвон керакмас».

Айитти шоҳи Мушкин: «Эй салотин,  
Кечинг бу ҳосили йўқ можародин!

На мен Гулсиз, на Гул Наврўзсиз хуш,  
Ки йўқтур жом майи жон афрўзсиз хуш».

ПОДШОҲ ФАРРУХ САЛОҲ<sup>6</sup> АНДИША  
ҚИЛИВ СЎЗЛАГАНИ

Деди Фарруҳки: Бир тадбир этоли,  
Таассуб тўнини тағйир<sup>7</sup> этоли.

Эшитур бўлсангизлар, бир сўзум бор,  
Эшитиб бўлсангиз сўзга харидор.

Тинголи иттифоқ устида элни,  
Қилоли ўртада таъйин бир элни.

Ҳамон хушдур, ки жон ўртада бўлса,  
Неким аъзо ичинда борса келса.

---

<sup>1</sup> Қофила — карвон, йўловчилар гуруҳи. <sup>2</sup> Ду аспа — икки отлиқ.  
<sup>3</sup> Қуловуз — етакчи, йўл бошловчи. <sup>4</sup> Бадеъ — Адан шоҳининг номи.  
<sup>5</sup> Рафеъ — Яман шоҳининг номи. <sup>6</sup> Салоҳ — яхшилик, омонлик; бу ўринда: битим, сулҳ маъносида. <sup>7</sup> Тағйир — ўзгартиш.

Эрур Навшод ёз фасли бaсе хуш,  
Ҳавоси хурраму авлоғи дилкаш.

Яна ёй<sup>1</sup> мавсумида мулки Фархор,  
Эрур филжумла жаннатдин намудор.

Яман мулки қачонким бўлса ёбиз<sup>2</sup>,  
Бўлур аърофтек<sup>3</sup> дунйида тенгсиз.

Етилур бас латиф анвойи неъмат,  
Келиб қилса бўлур турлук маишат.

Адан худ<sup>4</sup> қиш куни ишрат еридур,  
Эрам<sup>5</sup> янглиғ парилар кишваридур<sup>6</sup>.

Қиш ўртасинда саҳроси чамантек,  
Жаҳонда бўлмағай хушлуқ Адантек.

Мухолифлиқ<sup>7</sup> агар қўпса ародин,  
Қутулурсиз туганмас можародин» ...

#### НАВРЎЗНИНГ ПОДШОЛИҒИНИНГ СИФАТИ

Барининг ўрнига Наврўз бўлди,  
Муроди бахтина фируз<sup>8</sup> бўлди.

Ажаб мушфиқ мураббидур муҳаббат,  
Ким эр ўғлин қилур мағрури давлат.

Маалқиса<sup>9</sup> чу Наврўзи жаҳонгир,  
Жаҳонни азм бирла қилди тасхир<sup>10</sup>.

Жаҳонда қўйди яхши расму ойин,  
Тузатти дунйини сар то ба пойин<sup>11</sup>...

---

<sup>1</sup> Ёй — баҳор. <sup>2</sup> Ёбиз — куз. <sup>3</sup> Аъроф — дўзах билан жаннат орасидаги жой. <sup>4</sup> Худ — ўз, ўзи. <sup>5</sup> Эрам — афсонавий бог. <sup>6</sup> Кишвар — мамлакат. <sup>7</sup> Мухолифлиқ — душманлик, келишмовчилик. <sup>8</sup> Фируз — саодатли, толели. <sup>9</sup> Маалқиса — алқисса, хулласи калом. <sup>10</sup> Тасхир — ەгаллаш, <sup>11</sup> Сар то ба пой — бошдан охирига қадар.



АЛИШЕР  
НАВОИЙ  
(1441—1501)

#### ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Мени ишқдин манъ этар сода шайх,  
Дема сода шайх, айтким лода<sup>1</sup> шайх.

Май устидаги хасча қилмон ҳисоб,  
Агар сув уза солса сажжода<sup>2</sup> шайх.

Ёруғлиқ эмас мумкин андинки, бор  
Залолат тариқида<sup>3</sup> афтода шайх.

Риё баҳри<sup>4</sup> ичра тамаъ заврақин<sup>5</sup>  
Солибтур, асодин тутуб хода шайх.

Ёяр доми тазвир<sup>6</sup> эл сайдиға<sup>7</sup>,  
Қилиб субҳадин<sup>8</sup> дона<sup>9</sup> омода<sup>10</sup> шайх.

Ғазабда — сабуъ<sup>11</sup>, шаҳват ичра — баҳим<sup>12</sup>,  
Агарчи эрур одамизода шайх.

<sup>1</sup> *Лода* — аҳмоқ, беақл. <sup>2</sup> *Сажжода* — жойнамос. <sup>3</sup> *Залолат тариқи* — адашиш йўли. <sup>4</sup> *Риё баҳри* — риёкорлик денгизи. <sup>5</sup> *Тамаъ заврақи* — тамағирлик қайиғи. <sup>6</sup> *Доми тазвир* — ҳийла тузоғи. <sup>7</sup> *Сайд* — ов (овлаш). <sup>8</sup> *Субҳа* — тасбеҳ. <sup>9</sup> *Дона* — дон. <sup>10</sup> *Омода* — тайёрлаш. <sup>11</sup> *Сабуъ* — йиртқич. <sup>12</sup> *Баҳим* — ҳайвон.

Киран одами сонига қилса нўш<sup>1</sup>,  
Фано дайрида<sup>2</sup> бир қадаҳ бода<sup>3</sup> шайх.

Иродаттин ўлғой эдим бандаси,  
Агар топсам эрди бир озода шайх.

Эранлардин<sup>4</sup> ўзни тутар гарчи бор,  
Укуш<sup>5</sup> зебу зийнат била мода<sup>6</sup> шайх.

Навоий тилар сода юзлук йигит,  
Не ғам гар ани манъ этар сода шайх.

\* \* \*

Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим.  
Жон базе қилдим фидо, ороми жоне топмадим.

Ғам била жонимға еттим, ғамгусоре<sup>7</sup> кўрмадим,  
Ҳажр ила дилхаста бўлдум, дилситоне<sup>8</sup> топмадим.

Ишқ аро юз минг маломат ўқиға бўлдум нишон,  
Бир камон абрўда<sup>9</sup> тузлуқдин нишоне топмадим.

Кўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча — пайкон<sup>10</sup>, гул — тикон,  
Даҳр боғи ичра мундоқ гулситоне<sup>11</sup> топмадим.

Ҳусн мулки ичра сендек шоҳи золим кўрмадим,  
Ишқ кўйида ўзумдек нотаवоне топмадим.

Кўп ўқудум Вомиқу<sup>12</sup>, Фарҳоду Мажнун қиссасин,  
Ўз ишимдин булажаброқ достоне топмадим.

Табъ ганжидин<sup>13</sup> маони хурдасин, юз қатла ҳайф,  
Ким, нисор этмакка шоҳи хурдадон<sup>14</sup> топмадим.

---

<sup>1</sup> Нўш қилмоқ — ичмоқ. <sup>2</sup> Фано дайри — майхона. <sup>3</sup> Бода — май.  
<sup>4</sup> Эран — эркак, мард. <sup>5</sup> Укуш — кўп. <sup>6</sup> Мода — аёл, умуман, урғочи  
жинс. <sup>7</sup> Ғамгусор — ғамхўр, меҳрибон, юпантирувчи. <sup>8</sup> Дилситон —  
кўнгални олувчи, ўзига мафтун қилувчи киши, дилбар. <sup>9</sup> Камон абрў —  
қоши камалак (камонга ўхшаш). <sup>10</sup> Пайкон — камон ўқи; киприк маъно-  
сиде ҳам келади. <sup>11</sup> Гулситон — гулистон. <sup>12</sup> Вомиқ — қадимги ишқий  
қиссалардан бўлган «Вомиқ ва Узро» қаҳрамонларидан бирининг номи.  
<sup>13</sup> Табъ ганжи — қобилият хазинаси. <sup>14</sup> Хурдадон; хурда — майда, яши-  
рин, сир; хурдадон — нозик фаҳм.

Ул амон ичинда бўлсун, эй Навоий, гарчи мен  
Бир замон ишқида меҳнатдин амоне топмадим.

\* \* \*

Ишқ аро душвордур<sup>1</sup> бўлмоқ киши ҳамдарди шоҳ,  
Чун де олмас дардини бир йил юурса додхоҳ.

Шэх додимға нетиб етсунки, мулки ишқ аро,  
Қадри олий шоҳ ила тенгдур гадои хоки роҳ.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас  
Ким, балокашлик менинг хўйимдур, онинг — иззу жоҳ<sup>2</sup>.

Шаҳлиғнинг дахли йўқ ишқу муҳаббат бобида,  
Ким керак анда сариг юз, лаългун<sup>3</sup> ашк, ўтлуғ оҳ.

Шоҳким, матлубиға қуллуқ буюрғай ишқ эмас,  
Кимки ошиқдур анга зору забунлуғдур<sup>4</sup> гувоҳ.

Сарв ила хошок агар гул ошиқидур, фарқи бор,  
Сарвға то ўт туташқай, кул бўлур юз минг гиёҳ.

Эй Навоий, сидқ ила бўлғил гадо ишқ ичраким,  
Тахту тожин берса бу давлатни топмас подшоҳ.

\* \* \*

Кимга қилдим бир вафоким, юз жафосин кўрмадим<sup>5</sup>,  
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим?!

Кимга бошимни фидо қилдимки, бошим қасдиға,  
Ҳар тарафдин юз туман тийғи жафосин кўрмадим?!

Кимга кўнглум айлади меҳру муҳаббат фошким,  
Ҳар вафоға юз жафо онинг жазосин кўрмадим?!

---

<sup>1</sup> Душвор — оғир, мушкул. <sup>2</sup> Иззу жоҳ — иззат ва мартаба. <sup>3</sup> Лаъл-гун — лаълга ўхшаш; лаъл — қимматбаҳо қизил тош. <sup>4</sup> Зору забун — ожиз; ноилож. <sup>5</sup> Кўрмадим — кўрмай қолмадим маъмунида.



Кимга жонимни асир этимки, жоним қатлига,  
Ғайр сори хулқу лутфи жон физосин кўрмадим?!

Кимга солдим кўз қарову оқини ишқ ичраким,  
Қон аро пинҳон кўзум, оқу қаросин кўрмадим?!

Сен вафо ҳусн аҳлидин қилма таваққуъ<sup>1</sup>, эй рафиқ,  
Ким мен ушбу хайлнинг ҳусни вафосин кўрмадим?!

Эй Навоий, тавба андин қилмадим шайх олида<sup>2</sup>,  
Ким бу ишда дайр пирининг<sup>3</sup> ризосин кўрмадим?!

### ҚИТЪАЛАРИДАН<sup>4</sup> НАМУНАЛАР

Камол эт касбким, олам уйидин  
Санга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ.  
Жаҳондин нотамом ўтмак бийайниҳ<sup>5</sup>:  
Эрур ҳаммомдин нопок<sup>6</sup> чиқмоқ.

Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ<sup>5</sup>:  
Ки ўтлар сочар қаҳр қангомида,  
Анинг коми бирла тирилмак эрур  
Маош<sup>7</sup> айламак аждаҳо комида.

### РУВОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Адл айлаки<sup>8</sup>, ул халқ ҳаёти бўлмиш<sup>9</sup>.  
Хуш ул кишиким, адл сифоти бўлмиш,  
Ҳам мулк била адл жиҳоти<sup>10</sup> бўлмиш,  
Ҳам адл билан мулк саботи<sup>11</sup> бўлмиш.

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,  
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.  
Ҳар неники севмак ондин ортуқ бўлмас,  
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

<sup>1</sup> Таваққуъ — умид. <sup>2</sup> Олида — олдида. <sup>3</sup> Дайр пири — майхона бош-лиги. <sup>4</sup> Қитъа — лирик турнинг бир жанри бўлиб, алоҳида шеърый парчадан иборатдир. <sup>5</sup> Биайниҳ — айнан. <sup>6</sup> Нопок — ифлос. <sup>7</sup> Маош — муома-ла. <sup>8</sup> Адл айлаки — адолат қилки. <sup>9</sup> Ул халқ ҳаёти бўлмиш — халқ уша адолат билан тирик (ҳаёт)дир. <sup>10</sup> Жиҳот — қурол, асбоб. <sup>11</sup> Сабот — қарор, ишонч.

Ииллар тутубон шайх мақолотиға гўш<sup>1</sup>,  
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш<sup>2</sup>.  
Жонимға наво солдию кўнглима хуруш,  
Бир журъа<sup>3</sup> била муғбачаи бодафуруш.

Гурбатда<sup>4</sup> ғариб шодмон бўлмас эмиш,  
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.  
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса<sup>5</sup>,  
Булбулға тикандек ошён<sup>6</sup> бўлмас эмиш.

Эл қочса бировдин, эл ёмони бил они,  
Аҳволида идбор<sup>7</sup> нишони бил они,  
Феъл ичра улус балойи жони бил они,  
Олам элининг ёмон-ёмони бил они.

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,  
То нафсу ҳаво<sup>8</sup> қасри барафтод<sup>9</sup> ўлмас,  
То зулму ситам жониға бедод<sup>10</sup> ўлмас,  
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.

Жар кимсаки, сўз демак шиорида дурур,  
Маъно гули нутқининг баҳорида дурур,  
Сўзким демасун улки ихтиёрида дурур,  
Сўз яхшилиғи чу ихтисорида<sup>11</sup> дурур.

Сўздурки, нишон берур ўлукка жондин,  
Сўздурки, берур жонға хабар жонондин,  
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,  
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин<sup>12</sup>.

## ТУЮҚЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Чун парию ҳурдур отинг, бегим.  
Суръат ичра дев эрур отинг, бегим.

<sup>1</sup> Мисранинги мазмуни: йиллар давомида шайхнинг сўзларига қулоқ солиб, <sup>2</sup> жўш — завқ-шарқ. <sup>3</sup> Журъа — қуятум. <sup>4</sup> Гурбат — бировлар-юрти, ғариблик. <sup>5</sup> Бутса — битмоқ, ўсмоқ. <sup>6</sup> Ошён — уя, қуш уяси. <sup>7</sup> Идбор, — орқага кетиш, бактисизлик. <sup>8</sup> Нафсу ҳаво — нафс ва мартаба орузи. <sup>9</sup> Барафтод — йиқилмоқ. <sup>10</sup> Бедод — зулм. <sup>11</sup> Ихтисор — қисқалик. <sup>12</sup> Мисранинги мазмуни: бидагилки, ундан (сўздан) шарафлироқ, афзалроқ гавҳар йўқ.

Ҳар хадангеким<sup>1</sup> улус ондин қочар,  
Нотавон жоним сари отинг<sup>2</sup>, бегим.

Тиғи ишқинг ёрасидур бутмагон,  
Дардини ҳар кимга очиб бутмагон,  
Ҳажр саҳросидур оҳим ўтидан,  
Анда гул ёхуд гиёҳе бутмагон<sup>3</sup>.

Чарх тортиб ханжари ҳижрон бу тун,  
Қўймади бир зарра бағримни бутун.  
Тунга бориб бизни беҳол айладинг,  
Не баллолиғ тун эмиш, ё раб, бу Тун<sup>4</sup>.

Неча дедим ул санамга<sup>5</sup>: бормоғин!  
Қилмади ул тарк охир бормоғин.  
Мунчаким худройлик кўргузди ул,  
Ақл ҳайрат қилди, тишлаб бормоғин<sup>6</sup>.

Ёраб, ул шаҳду шакар, ё лабдурур?  
Ё магар шаҳду шакар ёлабдурур?  
Жонима пайваста новак отқали,  
Ғамза ўқин қошига ёлаб дурур?<sup>7</sup>

## ДОСТОНЛАРИ

### ҲАЙРАТУЛ-АБРОР

(И а р ч а л а р)

#### ПОДШОЛАР ҲАҚИДА

(Учинчи мақолатдан)

...Бил муниким, сен доғи бир бандасен,  
Кўпрагидин ожизу афғандасен<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> *Ҳаданг* — ўқ, камон ўқи. <sup>2</sup> *Отинг* сўзи биринчи мисрада *ном*, иккинчи мисрада *ҳайвон*, тўртинчи мисрада *отмоқ* маъносида қўлланган. <sup>3</sup> *Бутмагон* сўзи биринчи мисрада *тузалмаган*, иккинчи мисрада *туггт-маган*, тўртинчи мисрада *ўсмаган*, *кўкармаган* маъносида келган. <sup>4</sup> Кейинги икки мисрадаги *тун* «*кечаси*» маъносидан ташқари, жой маъносида ҳам келган. <sup>5</sup> *Санам* — гўзал. <sup>6</sup> *Бормоғин* сўзи биринчи мисрада *бормчган*, иккинчи мисрада *боришини* (*бориш одатини*), тўртинчи мисрада *бармоқ* маъносида келган. <sup>7</sup> *Елаб дурур* биринчи мисрада *ёки лабми*, иккинчи мисрада *ялабдижи*, тўртинчи мисрада *ёй қилибдижи* маъносида келади, <sup>8</sup> *Ожизу афғандасен* — ожиз ва кучсизсан.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,  
Хилқат аларғау сенга тийра хок<sup>1</sup>...

Навой ўз фикрини давом эттириб, подшога хитоб қилади: гарчи сен яратилишда бошқалардан ўзгача бўлмасанг ҳам, халқ ичида кўп жидатдан сендан юқори турган одамлар бўлса ҳам, иқболнинг баландлик қилиб, подшолик мартабаси сенга муяссар бўлди. Лекин бу мартаба эгасига қанчадан-қанча имтиёз ва ҳуқуқ берилиши бараварида ундан талаб қилинадиган хизматлар ҳам бор. Бу хизматларнинг энг муҳими доимо халқ гамида бўлиш, кишиларга яхшилик қилиш йўли билан юртни идора этишдир: ...

Бўлди раият галаву, сен — шубон,  
Ул шажари мусмиру, сен — боғбон.

Қўйни шубон асрамаса ою йил,  
Оч бўрилар туъмасидур бори бил.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,  
Нахли тарин англа қуруғон ўтун.

Бўрини доғи галадин дур қил,  
Сув берибон боғни маъмур қил.

Навой бу образли ўхшатишлар орқали чўпон ўз қўйларига, боғбон ўз боғига қандай гамхўрлик қилса, подшо ҳам ўз калқига шундай гамхўрлик қилиши кераклигини таъкидлайди.

Бундан кейинги мисраларда Навой айш-ишрат билан умр ўтказиб, халққа зулм етказган подшоларни қаттиқ танқид қилади, сарой ҳаётининг ички сирларини фош этади:

Эйки, қавий айлади давлат қўлунг,  
Зулм сори тушти ва лекин йўлунг.

Зулмунг эмас эрди халойиққа кам  
Ким қиладурсен ани ўзунгга ҳам.

Зулм ўзунгга фисқдур, эй ҳушёр,  
Гум қил ани, бўлса сенга ҳуш ёр.

Чунки фараҳ<sup>2</sup> базмига азм айладинг,  
Айшу тараб<sup>3</sup> азмига жазм айладинг.

<sup>1</sup> *Тийра хок* — қора туфроқ. <sup>2</sup> *Фараҳ* — шодлик. <sup>3</sup> *Тараб* — хурсандлик.

Ғасрки, базм анда муҳайё бўлуб,  
Зийнати фирдавси муалло<sup>1</sup> бўлуб,

Пардалари риштаси эл жонидин,  
Лаълию шингарфи улус қонидин<sup>2</sup>,

Шамсаси эл моли била зарнигор,  
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор<sup>3</sup>.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,  
Айшу тараб жоми учун муштаҳи<sup>4</sup>.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,  
Аҳли ғино<sup>5</sup> ҳар сори дастон навоз.

Ҳарнеки марғуби эрур нафсининг,  
Тоңилиб ул базмда бир йўқки, минг...

Шом жаҳон сафҳасин<sup>6</sup> айлаб қаро,  
Пардаи зулмат чу ёпиб эл аро.

Рост ярим тунга дегин ҳол бу,  
Ҳам санга, ҳам хайлинга аҳвол бу...

Кўзларидин уйқу чу маъзул ўлуб<sup>7</sup>,  
Ҳар бири бир зулмга машғул ўлуб...

Ҳар куни бу шанъат<sup>8</sup> ила тунгача,  
Ҳар кеча бу ғафлат ила кунгача...

Неча бу беҳудлуқ ила йилу ой,  
Вой, агар келмасанг ўзунга, вой...

Зулмунг эрур кундузу фисқинг кеча,  
Зулм ила фисқинг неча бўлғай, неча?

---

<sup>1</sup> Муалло — юксак. <sup>2</sup> Байтнинг мазмуни: пардаларининг ипи халқнинг жонида, қизил бўёғи халқнинг қонидан. <sup>3</sup> Байтнинг мазмуни: шипда қуёш шаклида ишланган нақш халқнинг моли билан олтинланган, халқнинг дур ва қимматбаҳо тошлари билан зийнатланган. <sup>4</sup> Муштаҳи — иштаҳа очувчи. <sup>5</sup> Аҳли ғино — чолғувчилар. <sup>6</sup> Сафҳа — бет. <sup>7</sup> Маъзул ўлмоқ — кетмоқ. <sup>8</sup> Шанъат — ёмонлик.

## ҲИММАТ ВА САХИЙЛИК ҲАҚИДА

(Бешинчи мақолатдан )

Навойи бешинчи мақолатда бахиллик ва хасисликка қарши сахийлик ва ҳимматни улуғлайди. Сахийликда исрофдан ҳам сақланишни, сахийлик ва мурувватни муҳтож кишиларгагина қилиш лозимлигини айтди. Шу ўринда тамасиз га ўз қўл кучи билан кун кўрадиган камбағалнинг меҳнати ҳар қандай сахийнинг миннатли ҳимматидан юқори эканлиги тўғрисида Ҳотами Той афсонасидан бир ҳикоя келтиради:

Ҳотами Тойиға бир озодаваш  
Дедики: «Эй ҳимматинг озода куш,

Токи сахо<sup>1</sup> бўлди кафинг варзиши<sup>2</sup>,  
Кўрдунг экинму бир ўзунгдек киши?»

Дедики: «Бир кун қилибон жашни ом<sup>3</sup>,  
Ундаб эдим бодия<sup>4</sup> аҳлин тамом.

Матбах<sup>5</sup> аро юз тева қурбон эди,  
Қўю қўзи беҳаду поён эди.

Базм ичидин дашт сори бир нафас,  
Касби ҳаво айламак эттим ҳавас.

Сайрда кўрдум бир асири миҳан<sup>6</sup>,  
Бир қучоқ орқасиға юклар тикан.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун,  
Тиркабон ул уйга асодин сутун.

Ҳар қадам олғунча итиб муддате,  
Ҳар нафас ургунча ўтуб фурсате<sup>7</sup>.

Солди ул эмгак ўти кўнглумға тоб,  
Лутфу тараҳҳум<sup>8</sup> била қилдим китоб.

---

<sup>1</sup> Сахо — сахийлик. <sup>2</sup> Варзиш — одат. <sup>3</sup> Жашни ом — катта йигин. <sup>4</sup> Бодия — дашт. <sup>5</sup> Матбах — ошхона. <sup>6</sup> Миҳан — кулфат, машаққат. <sup>7</sup> Бу ақки байтнинг мазмуни: унинг устидаги юки гавдасини эгиб юборгани учун, қўлидаги таёғи устунлик вазифасини бажарар эди. У шу аҳволда ҳар бир қадам қўйгунича бир қанча муддат, ҳар бир нафас олгунича бирмунча вақт ўтар эди. <sup>8</sup> Тараҳҳум — раҳм қилмоқ.

К-эй қадин эмгак юки паст айлаган,  
Жисмида ғам хори нишаст айлаган.

Дашт аро гўёки хабар билмадинг,  
Ҳотам уйи сори гузар қилмадинг?

Даъват этиб асру<sup>1</sup> фаровон бу кун,  
Қилди ямон-яхшини меҳмон бу кун.

Ташла тикан, гулшани иззатга ет,  
Чекма машаққат, қўпу даъватқа ет!»

Менда чу фаҳм этти бу навъ изтироб,  
Бош кўтариб кулдию берди жавоб:

«К-эй солибон ҳирс аёғингга банд,  
Озу тамаъ бўйнуга боғлаб каманд,

Водийи ғайратга қадам урмагон,  
Кунгури ҳимматга алам урмагон,

Сен доғи чеккил бу тикан меҳнатин,  
Тортмағил Ҳотами Той миннатин.

Бир дирам<sup>2</sup> олмоқ, чекибон даст ранж,  
Яхшироқ андинки, биров берса ганж».

Улки бу янглиғ сўзи мавзун<sup>3</sup> эди,  
Мендан анинг ҳиммати афзун<sup>4</sup> эди.

Ҳиммат агар бўлса Навоий санга,  
Банда бўлур Ҳотами Тойи санга...

#### ОДОВ ВА КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

*(Олтинчи мақолатдан)*

Навоий олтинчи мақолатда одоб ва камтарликни улуглаб, таълим-тарбияга доир қимматли фикрлар айтади. Мутакаббир ва одобсиз кишиларни танқид қилади:

<sup>1</sup> Асру — жуда.    <sup>2</sup> Дирам — пул,    танга.    <sup>3</sup> Мавзун — келишган.  
<sup>4</sup> Афзун — ортиқ.

Эй талаб уйида нишаст айлаган,  
Қаддини хизмат юки паст айлаган.

Эл йўлида гард ўлубон дард ила,  
Кибр кўзин кўр этиб ул гард ила.

...Лек бу йўл қатъида шарти талаб,  
Билки тавозуъ<sup>1</sup> била келмиш адаб.

Чунки тавозуъға хам ўлди ҳилол<sup>2</sup>,  
Бўлди фузунроқ анга ҳар кун камол...

Элга шараф бўлмади жоҳу насаб,  
Лек шараф келди ҳаёву адаб...

Тарки адабдин бири кулгу дурур,  
Кулгу адаб таркига белгу дурур.

Қаҳқаҳадин кабк<sup>3</sup> наво келтуруб,  
Бошиға ул кулгу бало келтуруб.

Гунча кулуб бўлди очилмоқ анга,  
Етти очилмоқда сочилмоқ анга...

Кулгуки ўз ҳаддидин ўлди йироқ,  
Йиғламоқ андин кўп эрур яхшироқ...

Навойи бола тарбияси тўғрисида сўз юритиб, ота-онанинг дастлабки вазифаси ўз фарзандини ўқитиш эканлигини уқтиради, уларга китобан: ёш болани меҳрибонлик билан, насиҳат қилиб тарбияласанг, бу сендан унга нисбатан яхшилик, тавозуъ бўлади, дейди:

Қилмоқ эрур бири муаллим талаб,  
Қилғали таълим анга илму адаб.

Итга тааллумда чу бўлди камол,  
Сайд<sup>4</sup> анинг оғзидин ўлди ҳалол...

Гарчи анга шафқат эрур судманд<sup>5</sup>,  
Еткурур ифрот<sup>6</sup> ва лекин газанд<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Тавозуъ — камтарлик. <sup>2</sup> Ҳилол — янги ой. <sup>3</sup> Кабк — каклик.  
<sup>4</sup> Сайд — ов. <sup>5</sup> Судманд — фойдали. <sup>6</sup> Ифрот — бирор ишни ҳаддан ошириб юбориш. <sup>7</sup> Газанд — зиён.



Меҳр ила зажрики<sup>1</sup> таваққуъ<sup>2</sup> дурур,  
Тифлға сендин бу тавозуъ дурур<sup>3</sup>.

Шу билан бирга, болаларнинг ҳам ота-онага ҳурмат сақлашлари зарурлигини уқтириб, болаларга хитобан, ота-оналарингги ҳурмат қил, бирини ой, бирини қуёш деб билиб, уларнинг сўзларидан, насиҳатларидан чиқма, барча хизматинг одоб билан бўлсин, дейди:

Бошни фидо айла ато қошига,  
Жисмни қил садқа ано бошига...

Тун-кунунгга айлагали нурпош,  
Бирисин ой англа, бирисин қуёш...

Сўзларидин чекма қалам ташқари,  
Хатларидин қўйма қадам ташқари.

Навой бу бобда кишилар билан муносабат ҳақида ҳам тўхтаб, каттага хизмат, кичикка шафқат қилиш, аммо ҳурматни хушомадга айлантирмаслик, хизмат қилиб миннат қилмаслик ҳақида шундай дейди:

Кимки улуғроқ, анга хизмат керак,  
Улки кичикроқ, анга шафқат керак.

Кимники қилсанг мутавассит<sup>4</sup> хаёл,  
Асра анинг ҳурматида эътидол.

Хизмат ила айлама тавқир<sup>5</sup> ҳам,  
Шанъат ила айлама таққир ҳам.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур,  
Қоидаи нуктаи «хайрул-умур»...<sup>6</sup>.

Иззати ҳаддин кам эса хўб эмас,  
Ҳаддидин ортуқ доғи марғуб эмас.

---

<sup>1</sup> *Зажр* — пўписа, жазо. <sup>2</sup> *Таваққуъ* — истак. <sup>3</sup> Бу мисрада Навоий ёш болага керагича меҳрибонлик қил, уни кузатиб бор, бу сенинг унга қилган яхшилигинг бўлади, дейди. <sup>4</sup> *Мутавассит* — ўртача. <sup>5</sup> *Тавқир* — гурурланиш. <sup>6</sup> «*Хайрул-умур*» — «ҳар бир ишнинг яхшиси» деган маънода бўлиб, бундан «ҳар нарсанинг меъёри бор» деган фикр англашилади.

## ЯККАЛИК ВА КЎПЧИЛИК ҲАҚИДА

(Саккизинчи мақолатдан)

Навобий фард — яккаликдан кўпчилик — жамият (коллектив)ни ус-  
тув қўйиб, кишиларнинг бир-бирлари билан дўст бўлишлари, қовушиш-  
лари кераклигини, ҳар бир ишни биргалашиб қилгандагина ҳар қандай  
муаммони ҳал қилиш мумкинлигини ва, умуман, яккаликка нисбатан  
кўпчиликнинг фазилати, роли улуглигини кўрсатиб, айтади:

Йўқ ҳунари ёлғуз эса, ўз киши,  
Қайда киши сониди ёлғуз киши?!<sup>1</sup>

Фард киши даврда топмас наво,  
Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо?...<sup>2</sup>

## РОСТГУЙЛИК ВА ТЎҒРИЛИК ҲАҚИДА

(Унинчи мақолатдан)

Ҳар кишиким, тузлук<sup>1</sup> эрур пешаси,  
Кажрав<sup>2</sup> эса чарх, не андешаси...

Йўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,  
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,  
Чун туз эмас чанг, кўрар гўшмол<sup>3</sup>.

Найза бўлуб тузлугидин сарбаланд,  
Чирмош учун бандға қолиб каманд...

Ростдур<sup>4</sup> ул ким, назари тўғридур,  
Ким илиғи эғридур — ул ўғридур...

Ҳар кишиким, истаса тузлукка гавр<sup>4</sup>,  
Англагил ониким, эрур икки тавр<sup>5</sup>.

Бир буки, туз бўлса кишининг сўзи,  
Йўқ сўзиким, ҳам сўзию ҳам ўзи;

<sup>1</sup> Тузлук — тўғрилик. <sup>2</sup> Кажрав — эғри юрвчи. <sup>3</sup> Гўшмол — қулоғ бураш. <sup>4</sup> Гавр — ҳақиқат, тубига етиш. <sup>5</sup> Тавр — хил, ҳолат.

Бир буки, ёлгонға таассуф била,  
Тўғри дегай сўзни такаллуф била.

Яхшидур аввалғиси худ бегумон,  
Лек иккинчиси ҳам эрмас ёмон...

Кимки ўзи айлади ёлгон сўзин,  
Кизб<sup>1</sup>, дер эл, чин деса қолгон сўзин:

Кимсага ёлгончи дебон қолса от,  
Бу от ила чорласалар ўзу ёт...

## ШЕР БИЛАН ДУРРОЖ МАСАЛИ

(Унинчи мақолатдан)

Навой ёлгон сўзлашнинг ёмон оқибатини кўрсатиш мақсадида шер билан дуррож<sup>2</sup> ҳақида қуйидаги мазмунда масал ҳикоя қилади:

Бир ўрмонда бир шер болаларини чумолидан ва бошқа ҳашаротлардан сақлаш мақсадида оғзида олиб юрар экан. Шу ўрмонда бир дуррож ҳам бўлиб, у доим шердан кавфсираб яшар экан.

Лекин дуррож пириллаб учганда, шер ҳам бехосдан чўчиб, боласини тишлаб, унга озор берар экан. Шер дуррож билан келишмоқчи бўлибди. Шер дуррожни душмандан ҳимоя қилишга, бунинг бадалига дуррож бекордан-бекорга учиб, шерни безовта қилмасликка аҳд қилишибди. Лекин дуррож бир неча марта: «Мени қутқар, овчи тузоқ қўйди», — деб шерни алдабди. Дуррожнинг сўзига бир неча бор алданган шер энди унинг сўзига ишонмай қўяди. Кунлардан бир кун овчи тузоқ қўйиб, дуррожни тузоққа туширади. Дуррож шерни ёрдамга чақиради. Шер, дуррож яна алдапти, деб ёрдамга келмайди. Шу билан ёлгончиликда ном чиқарган дуррож ҳалок бўлади:

Бор эди бир бешада бир тунд шер,  
Ваҳшат аро кўк асадидек<sup>3</sup> далер<sup>4</sup>.

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,  
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,  
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дуррож ўшул бешада,  
Шери жаён ваҳмидин андешада.

<sup>1</sup> Кизб. — ёлгон, <sup>2</sup> Дуррож — тустовуқнинг бир тури, <sup>3</sup> Асад — арслон, йўлбарс, <sup>4</sup> Далер — ботир, қўрқмас.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,  
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон,  
Фир эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак эди шер иши,  
Ултурур эрди боласига тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,  
Ера этиб ўз жигари порасин.

Доим анга бу ғам аро ғам эди,  
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

Кўнгли бу ишдин бўлуб озорлиқ,  
Бошлади дуррож била ёрлиқ.

Дедики: «Мендин санга йўқ қасду кин,  
Эмин<sup>1</sup> ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим<sup>2</sup> ўл,  
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг<sup>3</sup> эшитиб шод ўлай,  
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

Шарт буким етса газанде санга,  
Солса фалак ҳийласи банде санга,

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,  
Хасмни<sup>4</sup> бир панжа била паст этай,

Кўргузуб ихлос ишига ихтисос,  
Сени адув<sup>5</sup> домидин айлай халос».

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд,  
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

---

<sup>1</sup> Эмин — тинч. <sup>2</sup> Ҳамроз — сирдош. <sup>3</sup> Лаҳн — сайраш. <sup>4</sup> Хасм — душман. <sup>5</sup> Адув — душман.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,  
Қим ҳасад элтур эди андин сипеҳр<sup>1</sup>.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,  
Гирдида дуррож учубон далер.

Бошига парвоз ила гардиш намой,  
Уйлаки султон боши узра ҳумой,

Шер эшитиб анинг илҳонини,  
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди: «Ёлғон демаким шум эрур,  
Кизб туз эл оллида мазмум эрур».

Панд эшитмас эди дуррожи маст,  
Кизбдин этмас эди афғонни паст.

Бир кун анинг қасдига бир сайдгар,  
Ҳодиса домин ёйиб эрди магар.

Дона била сув сари қилғоч хиром,  
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,  
Неча деди: «Тот, мени туттило!»

Шер қулоғига етиб ул мақол,  
Савтини дойимғидек этти хаёл.

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,  
Уйла гумон этти чин афғонини.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,  
Сидқини<sup>2</sup> ҳам кизб гумон айлади.

Махласига<sup>3</sup> айламади илтифот,  
Токи анга мунқатиъ<sup>4</sup> ўлди ҳаёт...

---

<sup>1</sup> Сипеҳр — осмон. <sup>2</sup> Сидқ — тўғри. <sup>3</sup> Махлас — қутулиш, халос бў-  
лиш. <sup>4</sup> Ҳаёт мунқатиъ ўлмоқ — вафот этмоқ, ўлмоқ.

Навойй бу бобни шу мисралар билан тугатади :

Сўзда, Навойй, не десанг, чин дегил,  
Рост наво нағмага таҳсин дегил.

## ФАРҲОД ВА ШИРИН

(Мазмуни)

Қадим замонда Чин<sup>1</sup> мамлакатада бир хоқон ўтган экан. Улуглик ва қувватда тенги йўқ, хазина ва моли таърифга сигмас, лашкарининг ҳисобига етиб бўлмас экан.

Лекин ёши олтимишга кирган бўлса-да, ўз ўрнига қоладиган фарзанд бўлмагани учун жуда ташвишда экан.

Кунлардан бир кун хоқон ўғил кўради. Хоқон жуда хурсанд бўлиб, амир-амалдорларга ва фуқаросига катта тўй-томоша қилиб беради. Уғлига Фарҳод деб ном қўядилар. Фарҳодни диққат билан тарбияладилар, ўқитадилар. Фарҳод ўз замонасининг катта олимларидан илм ўрганади. Ниҳоят, ҳамма илмда тенгсиз бир олим бўлади. Хоқон Фарҳодга ҳарбий билимларни ўргатади. Буни ҳам тез фурсатда эгаллайди. Қисқаси, у ақлли, билимли, ботир, яхши хулқли йигит бўлиб етишади.

Фарҳод улғайган сари ранги сомондек сарғайиб, ўйин-кулгини ёқтирмай, юзида маъюслик аломати пайдо бўла бошлайди. Уғлидаги бу ўзгаришни пайқаган хоқон унинг кўнглини очиш чораларини излайди. Зиёфатлар, музика кечалари ташкил этади. Бироқ булар натижа бермайди.

Хоқон бошқа чора ўйлайди. Вазир ва амирларни йигиб кенгашади. Кенгаш Фарҳоднинг ўз тенгқурлари билан ўйнаб-кулиб юриши учун тўрт фаслга мослаб, дунёда мисли кўрилмаган тўртта гўзал иморат солишни ласим кўради.

Хоқон ўзининг Мулкоро деган вазирига бу ишни тезда амалга оширишни топширади. Ишга киришадилар. Иморат Чиннинг энг машҳур усталари: наққошбоши, иморат устаси Моний, тош устаси Қоранлар бошчилигида солина бошлайди.

Фарҳод иморатларнинг таърифини эшитиб, томоша қилиш учун ўртоқлари билан иморат қурилаётган жойга боради. Тош усталарининг бошлиғи Қораннинг ҳунари Фарҳоднинг диққатини ўзига тортади. Қоран қўл остидаги усталарнинг қаттиқ тошларни юмшоқ мумдек йўнишларини ва баъзиларининг тошга осонлик билан гул ва нақшлар солишларини кўриб ҳайрон қолади. Фарҳод Қораннинг тешага махсус усул билан сув бериб, яъни тоблаб, осонлик билан тош йўниш ҳунарини ўрганиб олади, ўзи ҳам тош йўнувчилар билан бирга ишлайди. Кейин Монийдан нақш санъатини ўрганади. Иморатлар битгунча ҳам наққош, ҳам тошта-рошлар билан бирга ишлайди.

<sup>1</sup> Чин — Хитой.

Ниҳоят, ранг-баранг сурат ва нақшлар билан безалган бу тўрт иморат тайёр бўлади. Хоқон юртга қирқ кун тўй беришни, ўйин-кулги бош-лашни буюради. Фарҳод ўз тенгқурлари билан бу иморат ва боғчаларда ўйин-кулги қилса ҳам, сира кўнгли очилмайди, чеҳраси сарғая боради.

Хоқон яна шундай йўл топди: «Ўзим тириклик чоғимда тахт ва давлатни Фарҳодга топширсам, мамлакатнинг улуг ишлари бошига тушса, бу паршонликни ташлаб, подшолик иши билан юпанар»,— деб ўйлади. Барча вазир ва амирларни йиғиб, кенгаш қилди ва Фарҳодга шундай деди: «Ўғлим, энди мен қаридим, умрим охирига етди, сен эса улғайиб қолдинг. Илми бўлган одам ўз илмини амалда татбиқ этмаса, ундан фойда бўлмайди. Ҳар кимнинг қўлида куч ва ҳунар бўла туриб, вақтида ишга яратмаса, бунинг нима кераги бор? Киши подшозода бўлиб, давлат ва тахтга муносиб бўлса-ю, тахтга чиқмаса, нима фойдаси бор? Агар ой ботиб қоронғи бўлар пайтида қуёш чиқиб оламни равшан қилса, қандай ғам-ғусса бўлсин? Менингдек кишининг сендек қобилиятли ўғли бўла туриб, қарилгида қандай ғам есин? Муродим шуки, кўзим очиқлигида тахтга чиқиб, мамлакатни идора қилишни ўз қўлингга олсанг! Билмаганингни билдирсам, мамлакатни идора қилиш қондаларини ўргатсам, ўлмасимдан бурун сени тахтда кўрсам...».

Фарҳод хоқонга шундай жавоб берди:

«Э подшоҳи олам, ажал тиғи қарилик ва ёшликка қарамас. Чаманда ҳар ранг ўсимлик унар, бот тугалар, лекин сарв юз йил умр кўрар. Сўзлаганларингизнинг барчаси маъқул. Бироқ мен бу чоққача ўйин-кулги билан овора бўлиб, мамлакатни идора этишнинг йўл-йўриқларига кўз солганим йўқ. Бир неча вақт муҳлат берсангиз, доимо хизматингизда бўлиб, бу ишларни ўргансам. Сўнгра нимани буюрсангиз, жон-дил билан қилай».

Хоқон Фарҳоднинг бу сўзларидан жуда хурсанд бўлиб, бир йил муҳлат берди.

\* \* \*

Бир кунни хоқон Фарҳодни томоша қилдириш учун ўз хазинасига олиб кирди. Хазинадаги ажойиб нарсаларни томоша қилиб юрганида нақш ва зийнатлар билан безалган бир сандиқ унинг диққатини ўзига тортди. Сандиқ ичида нима борлигини сўради, хоқон очиқ айтиб бермади. Фарҳод сандиқ ичида бир ажойиб нарса борлигини фаросат билан англади. Кўрмак истади. Хоқон: «Бунинг калити йўқ. Ҳеч ким очган эмас ва ичида нима борлигини кўрган эмас»,— деб баҳона қилса ҳам Фарҳодни кўндирмади. Ноилож калитни келтириб очдилар. Ундан бир ойна чиқди. Ойна кўринмайдиган қилиб маҳкамланган, устида шу ёзув ёзилган экан: «Ҳар ким бу ойнани очиб томоша қилмоқни истаса, Юнонистонга борсин. Йўлида уч катта хатар бор».

Фарҳод бу воқеадан ҳайрон бўлиб, хазинадан чиқди. Бу ишнинг ҳақиқатини билишга қизиқди. Отасидан Юнонистонга боришга рухсат сўради. Дард-аламда қолган хоқон Юнонистонга боришга рози бўлиб, вазир ва амирлар билан кенгашди. Кенгашнинг қарорига кўра, Юнонистонга бориш тўғрисида Суҳайло деган бир донишманддан маслаҳат олиш учун

унинг яшаган ғорига бордилар. Суҳайло Фарҳодга Юнонистонга бориш йўлини ва йўлда учрайдиган хатар ва офатларга қарши кураш чораларини ўргатди.

Хоқон ва Фарҳод кўп лашкар билан Юнонистонга жўнайдилар. Чўл ва даштлардан ўтиб, юнон тоғларига етадилар. Фарҳод хоқон билан лашкарни тоғ этагида қолдириб, ғорга жўнаydi. Оғзидан ўт ёлқини сочувчи аждар унга ҳужум қилади. Фарҳод ўқ-ёйини қўлига олиб, йигирма ўқ билан аждарни ҳалок қилади ва унинг қўриқлаган ғорига киради. У ерда: «Ким аждарни ўлдириб, ғорга кирса, катта юмалоқ тошни ўрнидан қўзғатсин. Унинг остида хазина бор. Хазинадаги қилич билан қалқонни олсин», — деб ёзилган хатни ўқийди. Фарҳод тошни ағдариб, хазинави қўлга киритгач, яна йўлга тушадилар.

Кечаю-кундуз юриб, бир қўрқинчли ўрмонга етадилар. Бу ерда Аҳраман номли бир дев яшар экан. Фарҳоднинг якка ўзи девни излаб бир қўрғонга етади. Дев Фарҳоднинг қўрғонга яқинлашганидан хабардор бўлиб, газабланиб ғордан чиқади ва катта гурзи кўтариб, Фарҳодга ҳужум қилади. Фарҳод қилич билан гурзини парчалаб, девнинг бу ҳужумини қайтаради. Дев қўтуриб, тоғдан катта тошлар кўприб, Фарҳодга ота бошлайди ва, ниҳоят, чарчаб йиқилади. Фарҳод пайтдан фойдаланиб девни қилич билан чопиб ташлайди. Қўрғонга кириб, катта хазинага эга бўлади ва хазинадан Сулаймон узугини топади. Яна хоқон бошлиқ бутун лашкарлар йўлда давом етадилар.

Тоғ ошиб, қир кезиб, бир чаманзорга етадилар. Фарҳод бу ерда бир чолни учратади. Чол унга бир қўрғонни кўрсатиб, ундаги тилсимни очиш йўлларини ўргатади. Фарҳод чол ўргатган йўл билан қўрғонга боради. Унда Фарҳодга катта арслон ҳужум қилади, Сулаймон узуги ёрдами билан арслонни енгади. Тўққиз юз қадам юриб, бир тош тахтанинг устига чиқади. Бу тахтани қаттиқ тепгач, қўрғон ичидан қўрқинчли овоз эшитилиб, дарвозаси очилади. Жуда кўп ўқ ўқталган темир одамлар билан темир совут кийган баҳайбат одамнинг кўксига ойнага ўқ отиб, уни йиқитади. Шундан кейин қолган ўқ отувчилар ҳам йиқилдилар. Фарҳод қўрғон ичига кириб, беҳисоб мол-дунёни қўлга киритади ва бутун дунёни кўрсатадиган Жаҳоннамо (Жоми Жамшид) деб аталган ажойиб жомга эга бўлади.

Фарҳод хоқоннинг ёнига қайтиб, воқеани баён қилади, хазинани лашкарга бўлиб берадилар. Сўнг лашкарни чаманзорда қолдириб, бир неча киши Суқрот яшаган ғорни излашга жўнайдилар. Кўп йўл юриб, Суқрот тоғига етадилар. Бу тоғларда қоронғи, қўрқинчли ғорлар жуда кўп экан. Суқрот яшаган ғорни тополмай қийналганларидан сўнг, Жаҳоннамони келтириб, унга қарайдилар. Тоғлардаги ғорлар ва ичидаги даҳшатли нарсаларни бирма-бир кўрадилар. Ниҳоят, Суқрот турган ғорни топадилар. Хоқон, Фарҳод ва вазир — учалалари ғорга кирадилар. Ғор жуда қоронғи эди. Жаҳоннамо ёруғи билан ғорнинг тўрига етиб оладилар. Суқротни топадилар. Суқрот буларни жуда яхши қабул қилади. Хоқон ва вазирга узоқ умр кўриш давосини бериб, уларга насиҳат қилиб чиқаради. Фарҳодни ёлғиз олиб қолиб, насиҳат қилади. Фарҳоднинг келажаги тўғрисида, унинг ошиқ бўлиши ва ошиқлар ўзини қандай тутуши лозимлиги ҳақида гапиради. Фарҳоднинг бу ерга келишига сабаб бўлган



тилсимли ойнанинг очилганидан хабар беради: «Ойнанинг тилсими очилди. Чунки Искандар тилсимига келиб, қўрғондаги темир совут кийган одамнинг кўксига ойнани ўз ўқинг билан тешдинг. Хоқон хазинасидаги ойна шу тилсим билан боғланган, энди Чин вилоятига бор. Бу ойнани томоша қил!» Бу сўзларни айтиб, Суқрот ўлади. Уни таптанали равишда кўмадилар ва ўз юртларига қайтадилар.

\* \* \*

Фарҳод ўз юртига қайтиб келгандан кейин, унинг биринчи иши отасининг хазинасидаги тилсимли ойнани кўриш бўлди. Хазинадаги сандиқни очди ва ойнани томоша қилди. Ойнада қаттиқ тошлар билан қопланган бир дашт кўринди. Бу даштда бир тўда одам азоб-уқубат билан тошларни йўниб ариқ қазимоқ билан машғул. Булар орасида келишган, бақувват бир ёш йигит озор чекмай ариқ қазимоқда, бу йигит худди Фарҳоднинг ўзига ўхшайди. Диққат билан қараб, у йигитнинг ўзидан бўлак киши эмаслигини англади. Яна диққат билан қараб турган эди, бир тарафдан чанг кўтарилди. Отларга минган бир тўда гўзал қизлар етиб келди. Булар орасида ҳусн-жамолда ягона бўлган бир қиз Фарҳодга ўхшаш гўзал йигит қошига келиб, ундан ҳол-аҳвол сўрайди. Фарҳод эса ойнада бу аҳволни кўргач, у гўзал қизга ошиқ бўлиб қолади ва ҳушидан кетиб йиқилади.

Хоқон бошлиқ барча одамлар Фарҳоднинг бу аҳволига ҳайрон қоладилар. Бир неча вақт ўтгач, Фарҳод ҳушига келиб, кўзини очади. Яна ойнага қарайди. Бироқ энди ойнада ҳеч нарса кўринмайди. Унинг кўнгли гўзал қизнинг ишқида жуда беором бўла бошлайди. Бу қизни ахтариш йўлини ўйлайди. Лекин: «Қочсам, излаб топиб олишлари ва мен учун бир қанча одамларнинг қони ноҳақ тўкилиши мумкин, очиқдан-очиқ кетсам, хоқоннинг мени қўриқлаш учун қўйган кишилари билан урушишга тўғри келади, бу урушда бир қанча гуноҳсиз одамлар ҳалок бўлиши мумкин», — деб ўйлаб, қизни излашни кейинга қолдиради. Бироқ унинг аҳволи кундан-кунга ёмонлашади, касалга чалинади.

Фарҳоднинг кундан-кунга заифлашиб бораётганини кўрган хоқон вазирлар ва табиблар билан маслаҳатлашиб, уни денгиздаги гўзал манзарали, хушхаво, салқин бир оролга олиб боришга қарор қилади. Бу таклиф Фарҳодга ҳам маъқул тушади. Катта ҳозирлик билан сафарга чиқадилар. Хоқон бошлиқ вазирлар, олимлар ва бир қанча хизматчилар кемаларга тушиб, орол томонга жўнайдилар. Денгизда қаттиқ, даҳшатли тўлқин пайдо бўлиб, кемаларни ҳар томонга отиб ташлайди. Бир қанча кема гарқ бўлади. Одамлар қўрққанларидан саросимага тушиб қоладилар. Фарҳод бир қайиқда ўтирган эди, тўлқин унинг қайиғини хоқоннинг кемасидан ажратиб, бир ёқларга олиб кетади. Хоқоннинг кемаси энг кейин шаҳар томондаги бир қирғоққа чиқади. Саломат қолган одамлар ҳар томондан келиб тўпланадилар. Фарҳоддан ҳеч дарак тополмасдан, ноилж шаҳарга қайтадилар.

Денгизда қолган Фарҳоднинг қайиғи тўлқиннинг зарби билан парча-парча бўлади. У бир тахта устида беҳуш бўлиб қолади. Тўлқин босилгандан кейин шу ердан ўтаётган савдогарлар кемасидаги одамлар тахта усти-

да ётган Фарҳодни кўриб қоладилар ва уни дарров кемага оладилар. Дори-дармонлар билан уни ҳушига келтирадилар. Фарҳод савдогарларга ўзини кемаси ҳалокатга учраган савдогар қилиб танитади ва қутқарганлари учун уларга раҳматлар айтади. Савдогарлар Фарҳодга яхши муомага қилиб, уни парвариш қиладилар.

Денгизда кетаётганларида бир кун савдогарлар кемасига бир неча қайиқдаги қароқчилар ҳужум қилади. Савдогарлар бу қароқчиларни кўриб, жонларидан умидларини узиб, дод-фарёд қила бошлайдилар. Фарҳод ҳайрон бўлиб, дод-фарёднинг сабабини сўрайди. Савдогарлар: «Бу кўринган қайиқдагилар қароқчилардир. Кемаларни нефть бомба билан куйдирадилар. Буларнинг қўлидан киши тирик қутула олмайди»,— деб жавоб берадилар. Фарҳод уларни юпатиб, ўқ ва ёй талаб қилди. Қароқчилар яқин келиб, нефть бомбанинг пилтасига ўт ёқиб кемага отар пайтида Фарҳод уни ўқ билан уриб майда-майда қилди. Ёнгин чiqиб, қароқчиларнинг ўз қайиқларини куйдирди. Шундай қилиб, қароқчиларнинг кўп қайиқларини Фарҳод уларнинг ўз нефть бомбалари билан ҳалок қилди. Қолган қароқчилар қочиб қутулди. Кемадаги савдогарлар Фарҳоднинг бу кўрсатган қаҳрамонлигига офаринлар ўқиб, унга ўз мол-дунёларини тақдим этдилар, Фарҳод олмади.

Ниҳоят, дарёдан чиқиб, Яман шаҳрига етдилар. Фарҳод ҳам савдогарлар билан бирга юрди. Бироқ, бир томондан, ота-онасининг дарди, иккинчи томондан, ойнада кўргани гўзал қизнинг ишқи уни кўп беором қилар эди. Савдогарлар бу ҳолни кўриб, ҳайрон бўлар эдилар. Савдогарлар ичида Шопур номли доно бир киши бор эди. У кўп саёҳатлар қилган, яхши-ёмонни кўрган киши эди. Кўп ҳунарларни, хусусан, рассомлик санъатини яхши билар эди. Бу киши Фарҳоднинг яширин дарди бор эканини сезиб, у билан улфатчилик қилиб юрар, турли ҳикоялар айтиб, унинг кўнглини очишга уринар эди. Фарҳод Шопур билан кундан-кунга дўстлаша борса-да, ўз сирини унга айтмайди. Бир куни Шопур Фарҳодни маст қилиб, унинг ичидаги дардларини, қаерлик ва ким эканини сўрайди. Фарҳод ўзининг ойнада кўрган воқеаларини тушимда кўрдим деб айтиб борса-да, лекин подшозода эканини айтмайди. Шопур Фарҳод тушида кўрган дашт Арман мамлакатида эканини, гўзал қиз эса Ширин эканини, Фарҳоднинг шу қизга чиндан ошиқ бўлиб қолганини пайқаб олади. Фарҳоднинг Ширинга етишуви учун бор кучи билан ёрдам беришни ўйлайди. Фарҳодга: «Тушингизда кўрганингиз Арман мамлакатидадир, мен у ерни кўрганман, агар истасангиз олиб борай, зора мақсадингизга эришсангиз»,— деб дўстона хизмат кўрсатишга истак билдиради. Фарҳод Шопурнинг бу сўзларига ишонмайди. Шопур тездан Арман мамлакатининг суратини чизиб беради. Фарҳод ойнада кўрганларини шу суратда кўради. Шундан кейин Шопурга ишониб, у билан Арман мамлакатига қараб йўлга тушади.

\* \* \*

Шопур ва Фарҳод чўл-биёбонлар кезиб, тоғлар ошиб, неча вақтдан сўнг Арман мамлакатига етдилар. Бу ерни икки-уч кун томоша қилдилар. Сўнг бир даштга етдилар. Бу ерда бир тўда кишилар оғир меҳнат

билан тош йўниб, ариқ қазийтган эдилар. Бу манзарани кўрган Фарҳоднинг хотирида ойнада кўрганлари жонланди.

Фарҳод тош йўнувчилардан бундай қаттиқ меҳнатнинг сабабини сўрайди. Тош йўнувчилардан бири: «Бу мамлакат Арман мамлакатидир, подшоги кўп мамлакатлардан хирож олувчи Меҳинбонудир. Унинг ҳуснда тенги йўқ бир жияни бор. Шу гўзал қиз мана бу тоғнинг бошига бир нимрат солдирмоқчи бўлган. Лекин у ерда ҳеч сув йўқ. Шу тоққа сув чиқариш учун бу тошларни қазий бошлаганимизга анча вақт ўтган эса-да, озгина ерини қазидик. Юз йил умр кўрсак ҳам, бу ариқни қазиб тамомлаш қийинга ўхшайди»,— деб жавоб берди. Бу сўзларни эшитган Фарҳод: «Ҳунарни асраб, гўрга олиб бормаيمان-ку! Буларга ёрдам бериш керак»,— деб ўйлади. Дўсти Шопур билан маслаҳатлашиб, тоғ қазийш ишига киришди. Қорандан ўрганган усул билан тешаларга сув бериб, қаттиқ тошларни осонлик билан мумни кесгандек ўя бошлади. Тош қазувчиларнинг ойлаб қазиганларини Фарҳод бир кунда қазиб қўйди. Тошчилар қойил қолдилар. Фарҳоднинг донги бутун Арманистонга тарқалди. Бу воқеанинг хабари Меҳинбонуга ҳам етиб борди. У севиниб, бу хабарни Ширинга айтди. Улар: «Биз буюрмай, хизматимизга бел боғлаб, қаҳрамонлик кўрсатган бу йигитнинг бошидан жавоҳирлар сочишимиз керак»,— деб маслаҳатлашдилар ва Фарҳоднинг ҳунарини томоша қилмоқчи бўлдилар.

Меҳинбону ва Ширин бошлиқ сарой одамлари ва бир қанча гўзал қизлар томоша учун ариқ қазувчилар ёнига келдилар. Фарҳодни кўрдилар, у халқ мақтаганидек, ажойиб ҳунар билан ишламоқда эди. Унинг гўзаллигига, қувватига, ҳунарига қойил қолдилар. Меҳинбону билан Ширин: «Эй кучда, ҳунарда ягона йигит! Бизнинг хизматимизга бел боғлаб, ўз ҳунаринг билан бизнинг мушкул ишимизни осонлаштирганинг учун минг-минг раҳматлар билдирсак оз ва бутун хазинамизни бошингдан сочсак ҳам хизматингга баробар келмас»,— деб Фарҳоднинг бошидан олтин сочдилар. Фарҳод Шириннинг бу сўзлари таъсирида, мени ўзининг ишқига боғлаган гўзал шу бўлмасин деб ўйлаб туриб эди, шамол келиб Шириннинг ниқобини очди. Фарҳоднинг кўзи Ширинга тушиб, ойнада кўрган гўзалини таниди. Оҳ тортиб, ҳушсизланиб йиқилди. Меҳинбону билан Ширин, Фарҳод ўлди, деб хаёл қилдилар. Халқ бу воқеага ҳайрон қолди. Шопур Фарҳоднинг бошини қучоғига олиб, беихтиёр кўзидан ёшлар оқиза бошлади. Шопурнинг бу қайғуси Меҳинбону ва Ширинга жуда таъсир қилди. Улар Шопурдан Фарҳод тўғрисида маълумот сўрадилар, Шопур билганини айтиб берди. Фарҳоднинг бу ҳолига ҳамма хафа бўлиб, уни сандиққа солиб, отга юклаб, ўрдага олиб бордилар. Бир тахта устига уч кун ётқизиб қўйдилар. Уч кундан сўнг тун ярмида Фарҳод ўзига келиб, кўзини очди. Ўзининг бу ерда ётганига ҳайрон бўлиб, бунинг сабабини ўйлай бошлади. Ширин билан сўзлашгани ва беҳуш бўлгани эсига тушди. Уялиб, мени шуначалар ҳурмат қилганларга жон фидо қилсам арзийди, деб тоққа жўнади. Тешани қўлига олиб, илгаригидан бир неча мартаба ортиқроқ куч билан ишга киришди.

Шириннинг кўнглини Фарҳоднинг ишқи тамомила банд қилди. Унинг ҳушига келганидан жуда хурсанд бўлса-да, бироқ Фарҳоднинг дараксиз кетганидан кўнгли гап эди. Одам юбориб Фарҳодни излатди, унинг яна

ариқ қазиш билан машғул эканини эшитиб хурсанд бўлди. Фадҳодни кўришни истаган бўлса-да, мени кўриб беҳуш бўлиб йиқилар, деган ўй билан унинг ҳол-аҳволини Шопур орқали билиб туриш билан кифояланди.

Ариқ қазиш иши тез орада тамом бўлди. Фарҳод тоғ тепасида катта ҳовуз қазиш ва иморат солиш ишига киришди. Тез орада иморат ҳам битди. Шопур ва Фарҳод бинонинг деворларини нақш ва расмлар билан безашга киришдилар. Турли нақш ва расмлар битиб, иморат тайёр бўлгач, Фарҳод сув очгани кетди. Бу овозани мамлакат халқи эшитиб, томошага чиқди. Ширин ҳам сувнинг очилишини кўришга чиқди. Ширин сув қўлигига етиб келгандан кейин, Меҳнбону сувни очишни буюрди. Фарҳод сувни очди. Халқ сувнинг оқишини кўриш учун ҳовуз томонга жўнади.

Йўлда Шириннинг оти балчиққа ботиб қолади, Фарҳод югуриб келиб, уни от билан кўтариб олиб қўяди. Халқ Фарҳоднинг кучига қойил қолади. Сув қўйиш тантанаси тугагач, халқ тарқалади.

Меҳнбону Фарҳоднинг Ширинни яхши кўрганни ва Ширинда ҳам Фарҳодга муҳаббат туғилганини билар эди. Буларни кўриштириш йўлини ўйлади. У Ширинга: «Биз учун ўз жонини аямай ишлаган Фарҳод билан Шопурни зиёфат қилсак, нима дейсан? Уларнинг бошидан дурлар сочсак арзийди»,— деб маслаҳат солди. Ширин бу сўзни эшитиб, хурсанд бўлди ва таклифни қабул қилди. Теъда зиёфатга тайёрландилар ва Фарҳодга киши юбордилар. Фарҳод хурсанд бўлиб, Шопур билан келди. Меҳнбону буларни тантаналар билан кутиб олди. Зиёфат бошланди. Ўйин-кулги, музыка, қўшиқ қизиб кетди. Ширин Фарҳодга ўз қўли билан май тутди. Бир-бирларига бўлган муҳаббатлари тўғрисида дардлашдилар. Меҳнбону бундан кейин ҳам баъзан шундай зиёфатлар қуриб, икки ошиқни бир-бирига кўриштириб турди.

\* \* \*

Шириннинг гўзаллик таърифи барча ўлкаларга ёйилган эди. Бу таъриф Эрон подшоси Хисравнинг ҳам қулоғига етди. У кўп хотини бўлишига қарамай, Ширинни ҳам қўлга киритиш йўлини ўйлади. Вазирнинг маслаҳати билан Ширинга совчи юборди. Меҳнбону совчиларни иззат билан қабул қилиб, сўзларини тинглади. Ўз вазирлари билан кенгашди. Вазирлар Ширинга Хисравдек кишидан совчи келар экан, биз қандай йўқ деймиз, дедилар. Меҳнбону Ширин ёнига кириб, Хисравдан совчилар келганини айтди. Вазирлар фикрини маълум қилди. Ширин: «Сиз шундай қарорга келган бўлсангиз, мен ўзимни ҳалок қиламан. Шоҳлик билан ишқ-муҳаббатнинг алоқаси йўқ. Мен Фарҳодни севаман, Фарҳод мени севади. Мени ўз ихтиёримга қўйинг»,— деб жавоб берди. Шириннинг бу сўзлари Меҳнбонуга таъсир қилиб, деди: «Мен ҳам сени Хисравга беришни истамайман. Шундай бўлса-да, совчини яхши сўз билан жўнатиш керак»,— деб Ширин ёнидан чиқди. Вазирларни ва совчиларни йиғиб, шундай деди:— «Хисравдек улуғ подшонинг бизга куёв бўлиши биз учун фахрдир. Лекин шуниси борки, Ширин бу чоққада эркак болалардек ов овлаш ва сипоҳгарчилик билан ўсди. Эрга тегиш тўғрисида унга сўз айтиб бўлмайди. Бир-икки йил сабр қилсалар, биз унга насиҳатлар қилсак, ақлга келса...». Бу сўзлар билан совчиларга жавоб бердилар.

Совчилар Хисравга бориб, Меҳинбонунинг сўзларини айтдилар. Хисрав «Мендек кишини ўзларига фахр билмай, бўлмағур баҳоналар қиладиларми?»— деб газабланиди ва яна совчи юборди. Совчи қайтиб келиб, яна аввалги сўзни айтди. Хисрав газабланиб, энди мамлакатларини вайрон ва ўзларини асир қилиб келаман, деб қўшин тўплашни буюрди. Меҳинбону ҳам Хисравнинг қўшин тортиб келишини билиб, озик-овқат запасларини ҳозирлаб, шаҳар мудофааси учун тайёр бўлиб турганда, Хисрав қўшини шаҳарни қамал қилади. Фарҳод шаҳар ташқарисиди, бир тоғда ҳужум бўладиган муҳим йўлни қўриқлаб турган эди, Хисрав узоқдан уни кўриб қолди. «Менинг душманним мана шу йигит бўлади, аввал шу душманни йўқ қилиш керак»,— деб йигирмата паҳлавонига Фарҳодни тирик тутиб келишни буюрди. Ўз томонига келаётган кишиларни кўрган Фарҳод наъра тортиб: «Ишқ даштида машаққатлар тортиб юрган киши мен бўламан. Менга яқин келманглар, бевақт ҳалок бўласиз»,— деди ва паҳлавонларга қараб катта бир топ отди. Тошнинг шиддатидан уларнинг баъзилари юмалаб кетди, темир қалпоқлари учудаги туғлари учиб кетди. Фарҳоднинг бу ишига Хисрав ва унинг одамлари ҳайрон қолишди. Фарҳод Хисравга қараб яна шу сўзларни айтди:

— Агар мендек гуноҳсизга қасд қилсанг, қўшинингни ўз қўлинг билан қирасан. Ҳозирги ишимни бош учирингга далил деб бил! Қўшинингга жабр қилма, келган йўлингга қайт!

Сен ошиқман деб лоф урасан. Севгилисининг устига қўшин тортиб келиш қайси ошиқлик расмида бор?

Фарҳоднинг бу сўзларидан қаттиқ уялган Хисрав ҳеч жавоб қайтаролмасдан, ўз чодирга жўнади. У қаттиқ қайғуда қолди. Хисравнинг Ёузург Умид деган вазирни подшонинг қайғуда қолганини кўриб, кўнглини олиш учун шундай деди:

— Тоғ халқи шундай лофчи бўлади. Девоналар шундай сўзни айтади. Бизнинг шунча қўшинимизга ким бас кела олади. Бунинг учун қайғурмасинлар. Лекин бу шаҳар жуда мустаҳкам, бир йил уруш қилсак ҳам олиб бўлмайди. Шунинг учун бошқа чора кўриш керак. Меҳинбонуга элчи юборайлик ва айтайлик: «Фарҳоддек тағ-тахти номаълум киши билан Шириндек асилзода бир қизнинг ошиқ-маъшуқ бўлиши сизга номус эмасми? Бизда нима камчилик, Фарҳодда қандай ортиқлик бор?»

Вазирнинг бу сўзи Хисравга маъқул тушди. Меҳинбонуга элчи юборди. Элчилар яна илгариги жавобни олиб келдилар. Бу хабардан газабланган Хисрав қўшинга уруш бошлашга буйруқ берди. Қўшин шаҳарга ҳужум бошлади. Лекин Фарҳод тоғдан катта тошлар юмалатиб, ўқ отиб, ҳеч кимни шаҳар томонга ўтишга қўймади ва душманнинг кўп одамларини ҳалок қилди. Буни кўрган Хисрав яна қайғуриб чодирга қайтди. Вазирлар кенгашиб, шаҳарни олиш учун чора тополмадилар.

Лекин фирибгар бир киши Хисрав ёнига кириб, Фарҳоднинг чорасини кўриш қўлидан келишини билдирди. Бундан хурсанд бўлган Хисрав: «Агар унинг чорасини қилсанг, бўйинг баравар олтин бераман»,— деб ваъда қилди. Фирибгар ўзини ошиқлар қиёфасига солиб, қўлига беҳуш қиладиган дори сепилган гул олиб, Фарҳод ёнига жўнади. Фарҳодга яқинлашгач, ўз кўксига уриб йиғлай бошлади. Фарҳодга унинг йиғиси таъсир қилиб, ундан ҳол-аҳвол сўради. Фирибгар: «Мен бир гўзалга ошиқман.

Хисрав деган золим чиқиб шаҳарни қамал қилди. Мен бечора ташқарида қолдим. Шаҳарга борсам, Хисравнинг тилчиси деб уриб қувлайдилар. Хисравга борсам, у золим ҳам мени қувлайди»,— деб оқ тортиб йиғлай бошлади. Фарҳодга фирибгарнинг охи таъсир қилиб, ўзини йўқотди. Фирибгар бу пайтдан фойдаланиб, унга беҳуш қиладиган дори қидлатиб, тоғ этагида бекиниб ётган Хисрав одамларини чақирди. Одамлар келиб, Фарҳоднинг қўл-оёғини боғлаб, Хисравга олиб кетдилар. Бу воқеадан кечикиб хабардор бўлиб қолган Шопур Фарҳодни қутқариш иложини тополмади. Бироқ фирибгарнинг бошига тош билан уриб, уни ўлдириди.

\* \* \*

Хисравнинг одамлари Фарҳодни олиб келдилар. Хисрав шодлигидан терисига сигмай, уларга катта ҳадялар берди. Қўл-оёғи занжирлар билан боғланган Фарҳодни ҳушига келтирдилар. Уни Хисрав сўроққа тутди. Фарҳод ҳеч қўрқмасдан, дадиллик билан Хисравнинг қўрқоқлигини, фирибгарлик билан иш кўришини, золимлигини юзига солиб, жавоб қайтарди. Фарҳоднинг жавобидан ғазаби қайнаган Хисрав, уни дорга осиб, тошбўрон қилишга ва ундан кейин ўтга ёқиб, кулини кўкка совуришга буюрди. Фарҳод Хисравнинг буйруғини сира писанд қилмай деди:

— Сен золимнинг қўлида ўлиш менинг учун шараф. Чунки шунча қўшининг билан менга кучинг етмай, макр ва ҳийла билан беҳуш қилиб, қўл-оёғимни боғлаб, ғазаб билан ўлимга ҳукм қилганингни халқ жуда яхши билади. Бутун гуноҳи севгидан иборат бўлган бир йигитга шундай «ботирлик» ва «адолат» билан жазо берганинг учун халқ сенга, албатта лаънатлар ўқир. Агар ҳозир мен озод бўлсам, сендек подшога ботирлик, мардликдан озгина ўргатиб қўяр эдим. Майли, ўлдир. Мардлик билан ўлиш номардлик билан яшайдан шарафли!

Жаллодлар Фарҳодни дор тагига олиб бордилар. Халқ Фарҳоддай уddaбуро ва ботир кишининг ўлишига ачиниб, Хисравга лаънат ўқиди. Халқнинг Хисравга нафратини сезган Бузург Умид тезда Хисрав ёнига келиб шундай деди:

— Фарҳод тентак, уни ўлдириш ўринсиз. Тентакда ақл бўлмайди. Ақли бўлса, ўлимдан қўрқар эди. Халқ қошида унинг гуноҳсизлиги билиниб қолади. Кишини ўлдириш осон, энг яхшиси, уни қамаш керак. Ақлга келса, шунга қараб иш кўрайлик. Вазирнинг сўзи Хисравга маъқул тушиб, буйруғини ўзгартирди. Уни дорга осмасдан, қўл-оёғини кишанлаб, бир қўрғонга қамадилар, пойлаш учун кишиларни белгиладилар. Фарҳод қўл-оёғига солинган занжирларни узиб қамоқдан ташқари чиқди. Дашт-бешбонларни айланиб, яна қўрғонга қайтиб келди. Бу ишни ҳар куни такрорлай бошлади. Фарҳоднинг қўрғондан чиқиб, яна қайтиб қўрғонга келганини кўриб ҳайрон қолган қоровуллар ундан: «Нега қамоқдан қутулганингиз ҳолда, яна қайтиб қамоққа тушасиз? — деб сўрадилар ва истасангиз кўнглингиз тилаган ерга боринг. Сиз учун Хисрав нима қилса, биз кўндик», — дедилар, Фарҳод:

— Мен ўз бошимдаги ўлимни нега сизларга раво кўрайин. Мен учун гуноҳсиз кишиларнинг ўлиб кетиши номардлик бўлади,— деб жавоб берди.

Фарҳоднинг кишидан озод бўлиб, ўз ҳолича юрганидан Хисрав ка-

бар топди. У ғазабланиб, қоровулларни ўлдирмоқчи бўлса-да, лекин Фарҳоднинг қўрғон атрофидан узоққа кетмаганини билиб кўнгли бир оз тинчланди. Ҳозир бу воқеани эшитмаганиликка солди. Фарҳодни йўқотиш учун бошқа йўللار ахтарди.

\* \* \*

Меҳинбону, унинг одамлари, Шопур Фарҳодни Хисрав томонидан ўлимга ҳукм қилинганини, Фарҳодни осийга келтириб, яна олиб кетгандарини билган эдилар. Лекин Фарҳоднинг тирикми-ўликми эканини билмас эдилар. Фарҳод учун жуда қаттиқ ғам чекар эдилар.

Ширин Фарҳоднинг Хисрав қўлига банди тушганини эшитмаган эди, уни шаҳар ташқарисида қолди деб ўйларди. Фарҳодни кўриш орзусида равоқ тепасига чиқиб ўтирди. Бир вақт қулоғига мунгли бир овоз эшитилди. Халқ Фарҳоднинг қаҳрамонлигини, Хисравдек золимнинг қўлига тушганини тасвирлаб қўшиқ тўқиган эди. Бу қўшиқни ҳамма ерда айтар эдилар. Ширин диққат билан қулоқ солиб, Фарҳоднинг Хисравга асир тушганини билиб олди ва оқ-фарёд билан Ҳозир ерга уриб, беҳуш бўлиб қолди. Меҳинбонуга хабар бердилар. У Ширинни ҳушига келтириш чорасини кўрди. Ширин Ҳозирга келиб кўзини очди. Шу пайтда Шопур етиб келди. Булар Фарҳодни кўргандек шодландилар. Шопур Фарҳоддан дарак топиш учун шаҳардан чиқиб, тун ярмида Хисрав қўшини орасига кирганини, хабар тополмай, Хисрав ўрдасига бориб яшириниб, Фарҳоднинг тирик эканидан хабар топиб келганини билдирди. Бу хабарни эшитган Меҳинбону билан Ширин яна хурсанд бўлишди. Ширин Ҳозирнинг ҳол-аҳволини баён қилиб бир мактуб ёзди ва Шопурга топширди. Шопур хатни олиб, Фарҳодни излаб кетди. Кўп ахтариб, Фарҳодни топди, у билан қучоқлашиб кўришиб, хатни топширди. Фарҳод Ширин хатини ўқиб жуда хурсанд бўлди. У ҳам бу хатга Ҳозирнинг дардли жавобини ёзди.

\* \* \*

Хисрав Фарҳодни кишиларга билинтирмай ўлдириш қасдига тушган эди. Ахтариб ўтакетган ифлос жодугар бир кампирни топди. Унга молдунё ваъда қилиб, ишга солди. Кампир қора кийим кийди, бошига қора рўмол ўради, қўлига ҳасса олди ва Фарҳод яшаган тоққа бориб, унинг ёнига ўтирди. Фарҳод кампирдан: «Бу ерларда нима қилиб юрибсиз?» — деб сўради. Шум кампир шундай жавоб берди:

— Мен таркидунё қилган кампирман. Ишим тоат-ибодат.. Хисрав деган бир золим юртимизни қамал қилиб жуда танг қилди. Ҳеч ким чин кўнглидан тоат-ибодат қилолмай қолди. Ҳамма ҳар тарафга кетди. Менинг ҳам тинчлигим бузилди. Одам қадами етмайдиган ерга бориб, ибодат қилиб ётай, деб бу тоққа келиб эдим. Бу ерда сизни кўрдим. Бу одам ҳам менга ўхшаш таркидунё қилган киши кўринади, деб ёнингизга келдим, Фарҳод:

— Хисрав шаҳарни олдими? — деб сўради.

— Шаҳар тала-тўп бўлди. Меҳинбону ночор Хисрав билан иноқлашди. Меҳинбонунинг Ширин номли бир жияни бор экан, уни Хисравга янқоқлаб берибди, Хисрав Ширинни ўз ўрдасига олиб кетибди. Шириннинг

Фарҳод номли бир ошиғи бор экан, ундан айрилиб, Хисрав сингари золимага гирифтор бўлгунча ўлганим яхшироқ, деб Ширин ўзини канжар билан ўлдирибди. Улгунча Фарҳод исмини оғзидан қўймабди. Киши ҳам шундай содиқ бўлар экан-да,— деб шум кампир йиғлай бошлади. Бу сўзларни эшитиб, ортиқ даражада ҳаяжонланган Фарҳод бошини тошларга уриб йиқилди ва жон берди.

Фарҳодни излаб келган Шопур уни ўлик ҳолда топди. Халққа хабар берди. Меҳинбону Фарҳод учун ўз боласидай қайгурди. Ширин бағрини пора-пора қилди, емоқ-ичмоқдан қолди, кундан-кун заифлаша бошлади.

Хисрав бу фурсатдан фойдаланиб, жуда мулоимлик билан Меҳинбонуга элчи юборди. Вазирлар Меҳинбонуга арз қилиб, шундай дедилар:

— Шаҳар халқи Хисравнинг қамалидан бездилар. Фарҳод тирик бўлганда Хисравни демас эдик. Дўст қўлдан кетди. Хисрав яхши сўзлар билан бизга элчи юборди. Унинг деганларига унамай иложимиз йўқ. Унамасак, шаҳримизни босиб, бола-чақамизни асир қилиб олиши турган гап. Кейинги пушаймондан фойда йўқ.

Меҳинбону жуда хафа бўлиб, ночор Ширин ёнига кирди, бу сўзларни Ширинга баён қилди. Ширин шундай жавоб қайтарди:

— Мен сизнинг олдингизда гуноҳкорман. Мен туфайли сизлар ёмон сўзлар эшитдингиз. Мен сабабли шаҳар Хисравнинг қамалида қолди ва баъзи одамлар хонавайрон бўлдилар. Сизларга сўзлашга тилим йўқ. Энди қандай хоҳласангиз, шундай иш қилинг.

Шириннинг бу сўзларига Меҳинбону жуда хурсанд бўлди: вазирларини йиғиб, Шириннинг берган жавобини айтди. Хисрав элчисига берилган жавобни маслаҳатлашдилар. Элчига шундай жавоб бердилар:

— Биз Хисравнинг бандаларимиз, Ширин ҳам канизакларидир. Шаҳар бир қанча вақтлардан бери қамалда, шаҳарнинг ҳавоси бузилган, Ширин бетоб, табиблар Ширинни хушҳаво ерда тарбиялашни лозим кўрдилар; агар лойиқ кўрсалар, Ширинни бир хушҳаво ерда бир неча кун парвариш қилсак.

Элчи бу сўзларни Хисравга етказди. Хисрав шаҳарни куч билан ололмай турган эди. Бу сўзларни эшитиб жуда хурсанд бўлди. Меҳинбонунинг барча талабларини сўзсиз қабул қилиб, элчи юборди. Меҳинбону барча одамлари билан шаҳар дарвозасини очиб, Хисравнинг олдига чиқди. Хисрав уларни ҳурматлаб, меҳмон қилиб жўнатди. Эртасига Хисравни Меҳинбону қабул қилиб, у ҳам зиёфат қилди.

Шириннинг касали кундан-кунга зўрайди. Хисрав рашки келса-да, уни Фарҳод сув чиқарган хушҳаво жойларда даволашга ижозат берди. Ширинни Фарҳод сув чиқарган жойга узатиш катта тантанага айланди. Халқ томошага чиқди. Хисравнинг Шеруя деган ўгли ҳам томоша қилиб турар эди. Бирдан шамол келиб, Шириннинг юзидаги ниқобни кўтарди. Шеруянинг кўзи Ширинга тушиб, уни севиб қолди.

Шеруя ўрдага қайтди, кечаси ухлаёлмади. Шириннинг хаёли кўздан ҳеч кетмади. У, оғам туриб, Ширин менга муяссар бўлмайди, деб отасини ўлдириш фикрига тушди. Узинга қарашли бир қанча одамлар билан маслаҳат қилди. Хисравнинг зулмидан тўйган ва ундан қутулиш иложини билмай юрганлар ҳам осонлик билан Шеруяга тобе бўлдилар. Шеруя ҳам буларга катта ваъдалар берди. Сўзни бир ерга қўйишиб, кечаси Хисравни



банди қилдилар. Шеруя ўз отасининг бошини танасидан жудо қилди. Унинг тахтини эгаллади. Тахтга чиққач, гумон қилган баъзи одамларини ўлдирди. Ишончли кишиларига катта мансаблар берди. Бир неча кундан сўнг Меҳинбонуға элчи юбориб, Ширинни ўзига сўратди. Меҳинбону элчини Ширин ёнига юборди. Элчи Ширинга Шеруянинг сўзларини баён қилди. Астойдил ошиқ эканига отасини ўлдирганини далил қилиб кўрсатдилар.

— Менинг бир шартим бор, — деди Ширин, — Шеруя қабул қилса, мен ҳам унинг сўзларини қабул қиламан. Шартим шу: Хисрав жафолар билан ўлдирган севгилим Фарҳодни келтириб азасини тутсам, кўмдирсам.

Элчи бу сўзларни Шеруяға баён қилди. Шеруя ноилож розилик билдирди. Шопур ва бир қанча кишиларни Фарҳоднинг ўлигини келтириш учун юбордилар. Улар Фарҳодни қимматбаҳо кийимлар билан ясатиб, атирлар сепиб, сандиққа солдилар, туяға юкладилар. Шопур туяни етаклаб, Меҳинбону ўрдасига қараб жўнади. Фарҳоднинг жасадини махсус асатилган саройға қўйдилар. Халқ тўпланди. Ҳамма мотамда.

Ширин Меҳинбонунинг ёнига келиб, шундай арз қилди:

— Мени деб жон берган меҳмоним келган, уни кузатиб қолишим керак. Дастлаб унинг ёнига мен ёлғиз кираман, ҳеч кимни киргани қўйманг.

Меҳинбону рухсат берди. Ширин Фарҳоднинг ёнига кирди. Сандиқни очиб, уни қучоқлади ва ўзидан кетди.

Эшик тагида турган халқ Шириннинг узоқ вақт чиқмаганини кўриб эшик қоқди. Жавоб бўлмади. Эшикни бузиб кирдилар. Сандиқда жонсиз куёб ва ўлик келинни кўрдилар.

Фарҳоднинг ота-онаси ўғлидан дарак тополмай, унинг дардида ўлиб кетдилар. Хигой тахти Фарҳоднинг кўкалдоши (эмишгани) Баҳромға қолди. Баҳром ҳам Фарҳоддан ҳеч қандай дарак тополмаган эди.

Фарҳоднинг бошига тушган кулфатлар, унинг Хисрав қўлига тушиши бутун ўлкаларға тарқалган эди. Бу хабарни эшитган Баҳром тезда Арманистонға қараб йўл олди. Баҳром етиб келганда Фарҳод, Ширин, Меҳинбону дунёдан ўтган эдилар. Баҳром булар учун бир неча вақт мотам тутди.

Баҳром Шеруяға киши юборди. Бироқ у қўрқоқлик қилиб келмади. Баҳром Хисрав қамалидан Арманистонға келган барча зарарларни тўлашни Шеруянинг гарданига қўйди ва уни мамлакатдан суриб чиқарди. Баҳром Хисравнинг вайрон қилган ерларини тузатиш, обод қилишга киришди.

## ДОСТОНДАН ПАРЧАЛАР

### ФАРҲОДНИНГ БОЛАЛИК ЧОҒЛАРИ ВА ИЛМ-ҲУНАР УРГАНИШИ

...Бу янглиг чун бир ўлди ёши онинг,

Шараф дурриға етти боши онинг.

Қадам урди-ю тарки маҳд<sup>1</sup> қилди,

Қўюб эмгак юрурга жаҳд қилди.

<sup>1</sup> Маҳд — бешик.

Чу уч ёшига чекти даври афлок<sup>1</sup>,  
Такаллум қилди андоққим дури пок...

Ато бу навъ кўргач иш ҳисобин,  
Муносиб англади илм иктисобин<sup>2</sup>.

Кетурдилар ҳакими нуктадоне,  
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне...

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,  
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,  
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш...<sup>3</sup>.

Бўлуб Юнонда ҳикмат вирди онинг,  
Арасту бир кичик шогирди онинг...

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,  
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,  
Йигирма ёшча қадду жисму зўри.

Улум авроқи<sup>4</sup> чун бир-бир ёпилди,  
Диловарлик салоҳи<sup>5</sup> майли қилди.

Чу оз фурсат анга майл этти зоҳир,  
Қаю бир майли қилғоч бўлди моҳир...

Қиличи зарбаси олинда ҳар марз<sup>6</sup>,  
Шигоф андоққи сувдин ер аро дарз...

Ҳамул илми баланд овоза бирла,  
Бу янглиғ зўри беандоза бирла.

---

<sup>1</sup> *Афлок* — фалак. <sup>2</sup> *Иктисоб* — касб этиш. <sup>3</sup> *Байтнинг мазмуни:* ҳайъат (астрономия) илмига фикри от сурганда, кўк сирларини синчиклаб текширди. <sup>4</sup> *Улум авроқи* — илмлар варақлари, яъни турлари. <sup>5</sup> *Диловарлик салоҳи* — ҳарбий иш. <sup>6</sup> *Марз* — ер, мамлакат.

Ўзин абжад<sup>1</sup> ўқур элдин тутуб кам,  
Дема донишки, зўри даст ила ҳам.

#### ФАРҲОДНИНГ ҚОРАНДАН ТОШ ЙУНИШНИ УРГАНГАНИ

...Не иш сорики солиб кўз ниҳони,  
Ниҳону ошкора онглаб они.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ,  
Ки бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ.

Анингдек қилди хоро йўнмогин вирд,  
Ки юз Қоран қошида бўлди шогирд.

Гаҳи элдин қилиб андеша пинҳон,  
Олур эрди қўлига теша пинҳон.

Қилиб бир дамда онча иш ниҳони,  
Ки қилгай ўзгалар бир ойда они.

Бу эрди ҳар кун онинг иштиғоли<sup>2</sup>,  
Ки то ул пешада бўлди камоли...

#### ФАРҲОДНИНГ МОНИЙДАН СУРАТ СОЛИШНИ УРГАНГАНИ

...Қаю суратки Моний қилди тимсол<sup>3</sup>,  
Анга Фарҳод очти чеҳра филҳол<sup>4</sup>.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,  
Анингдек ким керак, алқисса, билди.

Ул эвларга тугангунча ичу тош,  
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош...

Чу ҳар ён майли бир дам зоҳир ўлди,  
Ул ишда устоди моҳир ўлди...

---

<sup>1</sup> Абжад — алифбе. <sup>2</sup> Иштиғол — шугулланиш. <sup>3</sup> Тимсол — шакл солиш. <sup>4</sup> Филҳол — тезда, дарров.

ФАРҲОДНИНГ АРМАНИСТОНДА ТОҒ ҚАЗУВЧИЛАРГА  
БОШ БЎЛГАНИ, АЖОЙИБ ИШЛАР ВА ҚАҲРАМОНЛИКЛАР  
КЎРСАТГАНИ

...Деди: «Бу неча мазлуми ситамкаш,  
Фалак бедодидин бўлгон аламкаш.

Ки вайронлиғларида юз халалдур,  
Агар қилсам мадад, воқеъ маҳалдур.

Ҳунарни асрабон неткумдур охир,  
Олиб туфроққа му кеткумдур охир?!<sup>1</sup>

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,  
Белига боғлабон чармин танура.

Дам учин кўрага чун маҳкам этти,  
Равон тўкди кўмур, доғи дам этти.

Кўмурни қилди чун ахгар<sup>1</sup> неким бор,  
Тилаб метину теша ҳарне ким бор.

Солиб ахгар аро борин қизитти,  
Неча афзор қилди чун эритти.

Ҳар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст,  
Яна ҳам ончани бир тешаи чувт.

Неча гурза, неча сунбода<sup>2</sup> айлаб,  
Камар қозмоқ ишин омода айлаб.

Ниҳоний борчага андоқ су берди,  
Ки Қорандин ниҳон ўрганмиш эрди.

Тараддудга солиб они бу аҳвол,  
Улусни гирдида ҳайрат қилиб лол.

Саволе айлай олмой кимса бир сўз,  
Шукуҳидин тикиб бори анга кўз.

---

<sup>1</sup> Ахгар — чўғ. <sup>2</sup> Сунбода — асбоб чархлайдиган тош.

Чу холи айлади афзордин<sup>1</sup> эл<sup>2</sup>,  
Равон хоро кесарга боғлади бел.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,  
Қозо бошлади қумни ўйлаким сайл<sup>3</sup>.

Кесиб ҳар тешаси қилғоч хороши,  
Фалак пили юкидек пора тоши.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза<sup>4</sup>,  
Қатиқ хорони айлаб реза-реза.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош,  
Ки нозир<sup>5</sup> бир йиғочдин қочуруб бош...

Ки уч йил икки юз хорабур устод,  
Ололмай ҳам онча хорадин дод.

Ҳунар мундоғ чу зоҳир айлади кўп,  
Тушуб ул тоғ аро эл ичра ошуб.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой<sup>6</sup>,  
Меҳинбону қошиға даштпаймой. 20

Ки қилгайлар бу ишким кўрдилар нақл,  
Инонмас, гарчи они кўрмайин ақл...

Ки уч йилда не иш бутмиш саросар,  
Ўзи бир кунда қилмишдур баробар...

Чу ул қилди булутдек тоғ уза майл,  
Ариғдин сув етишти ўйлаким сайл.

Лаболаб ул судин чун ҳавз тўлди,  
Ариғлар доғи моло-мол бўлди.

Бўлиб сув қаср атрофиға дойир.  
Тўкулди дашт уза бўлмоққа сойир.

---

<sup>1</sup> Афзор — иш қуроли, асбоб. <sup>2</sup> Эл — қўл. <sup>3</sup> Сайл — сел. <sup>4</sup> Ситеза — аччиқланиш. <sup>5</sup> Нозир — кўриб турувчи. <sup>6</sup> Коргар — ишчи; корфармой — иш буюрувчи.

Ариққа қўйдилар «Наҳрул-ҳаёт»<sup>1</sup> исм.  
Фалакваш ҳавзга «Баҳрун-нажот»<sup>2</sup> исм.

ХИСРАВНИНГ АРМАН ЮРТИГА ҚЎШИН  
ТОРТИБ КЕЛГАНИ

Маони хайлини қилгон мураттаб,  
Бу майдон ичра бундоқ сурди маркаб.

Ки чун сурди сипоҳ Арманға Парвез,  
Нивоу қаҳр тигин айлабон тез.

Не ўрдусига<sup>3</sup> бор эди канора,  
Не ул ўрдунинг аҳлига шумора...

Сипоҳи чекди кўргузмакка бедод,  
Ки бермас олами бедодгар ёд.

Неча кун чун манозил қатъ қилди<sup>4</sup>,  
Черик Арман саводига ёйилди...

ФАРҲОД БИЛАН ХИСРАВНИНГ МУНОЗАРАСИ

Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумраҳ<sup>5</sup>?  
Деди: мажнун ватандин қайда оғаҳ.

Деди: недур сенга оламда пеша<sup>6</sup>?  
Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.

Деди: бу ишдин ўлмас касб рўзи,  
Деди: касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: ишқ ўтидин де фасона<sup>7</sup>?  
Деди: куймай киши топмас нишона.

Дедиким: куймагингни айла маълум!  
Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

---

<sup>1</sup> Наҳрул-ҳаёт — ҳаёт дярёси. <sup>2</sup> Баҳрун-нажот — нажот денгизи.  
<sup>3</sup> Урду — қўшин. <sup>4</sup> Манозил қатъ қилмоқ — кўп ерларни босиб ўтмоқ.  
<sup>5</sup> Гумраҳ — йўлдан адашган. <sup>6</sup> Пеша — касб. <sup>7</sup> Фасона — ҳикоя.

Деди: қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?  
Деди: руҳ эрмас эрди танға пайваст.

Деди: бу ишқдин инкор қилғил!  
Деди: бу сўздин истиғфор<sup>1</sup> қилғил!

Деди: ошиққа не иш кўп қилур зўр?  
Деди: фурқат<sup>2</sup> куни ишқи балашўр<sup>3</sup>.

Деди: ишқ аҳлининг недур ҳаёти?  
Деди: васл ичра жонон илтифоти.

Дедиким: дилбарингни де сифотин!  
Деди: тил ғайратидин тутмон отин.

Дедиким: ишқиға кўнглунг ўрундур?  
Деди: кўнглумда жондек ёшурундур.

Деди: васлиға борсен орзуманд?  
Деди: бормен хаёли бирла хурсанд.

Деди: нўши лабидин топқай эл баҳр?  
Деди: ул нўшдин эл қисмидур заҳр.

Деди: жонингни олса лаъли ёди?  
Дедиким: ушбудур жоним муроди.

Деди: кўксунгни гар чок этса бебок<sup>4</sup>?  
Деди: кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: кўнглунг фидо қилса жафоси?  
Деди: жонимни ҳам айлай фидоси.

Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд,  
Деди: бу келди савдо аҳлиға суд.

Деди: бу ишқ тарки яхшироқдур!  
Деди: бу шева ошиқдин йироқдур!

---

<sup>1</sup> *Истиғфор* — тавба қилиш. <sup>2</sup> *Фурқат* — айрилиқ. <sup>3</sup> *Балашўр* — бало қўзғатувчи, балога қўювчи. <sup>4</sup> *Бебок* — қўрқмасдан, қайиқмасдан.

Деди: ол ганжу қўй меҳрин ниҳоний,  
Деди: тупроққа бермон кимёни!

Деди: жонингга ҳижрон кинакашдур<sup>1</sup>,  
Деди: чун бор васл уммиди хушдур.

Дедиким: шаҳга бўлма ширкат андеш!  
Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!

Деди: жонингга бу ишдин алам бор,  
Деди: ишқ ичра жондин кимга ғам бор?

Деди: кишвар<sup>2</sup> берай, кеч бу ҳавасдин!  
Деди: бечора, кеч бу мултамасдин<sup>3</sup>!

Деди: ишқ ичра қатлинг<sup>4</sup> ҳукм этгум!  
Деди: ишқида мақсудумга етгум.

Деди: бу ишда йўқ сендин йироқ қатл,  
Деди: бу сўзларингдин яхшироқ қатл.

#### ШИРИННИНГ ФАРҲОДГА ЁЗГАН МАКТУБИ

...Недур аҳволинг, эй зору ғарибим,  
Висолим давлатидин бенасибим?

Чекардин ғам тоғин ҳолинг нечукдур,  
Бу юкдин жисми чун нолинг<sup>5</sup> нечукдур?

Қатиқ ғурбат аро ҳолинг не эркин,  
Ачиқ фурқатда аҳволинг не эркин?

Фироқ ичра нечукдир жисм зоринг,  
Не янглиғ тўлғонур ўт ичра торинг...

Не бўлгай эрди чархи зулмпеша,  
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша,

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,  
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди.

---

<sup>1</sup> Кинакаш — кек сақловчи, балога қўювчи. <sup>2</sup> Кишвар — мамлакат, вилоят. <sup>3</sup> Мултамас — илтимос. <sup>4</sup> Қатл — ўлдирмоқ. <sup>5</sup> Но — қилтириқ.



Қуёш янглиғ бўлиб кундуз қарининг<sup>1</sup>,  
Бўлуб тун соя янглиғ ҳамнишининг.

Тикон кирса кафингга кинасидин,  
Чиқорсам эрди киприк игнасидин.

Аёғ сунсанг бўлиб ғамдин харошинг,  
Мудом ўлса эди қўйнулда бошинг.

Кўруб хору хас ўрнунгда, ниҳоний —  
Сочим бирла супурсам эрди они.

Чу билсам гарддин кўнглунгда қайғу,  
Ер узра ашкдин сепсам эди сув.

Бошингга тушса меҳнат шоми жовид<sup>2</sup>,  
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид<sup>3</sup>,

Агар жонингга қасд этса узун кун,  
Сочим еткурса эрди анбарин тун<sup>4</sup>.

Юзунгни олмасам эрди энгимдин,  
Аритсам эрди ашкингни энгимдин.

Чу айлабтур сипеҳри тез рафтор,  
Сени бир ён, мени бир ён гирифтор.

Киши гар, кўксини юз пора қилсун,  
Фалак бедодига не чора қилсун?!

Анинг бедодидин ким бўлса ношод,  
Қилур жониға бедод узра бедод.

Неча сен бастаи банди балосен,  
Балолар банди ичра мубталосен.

Ғаму дардингча дард имкони йўқтур,  
Балоу меҳнатинг поёни йўқтур...

<sup>1</sup> Қарин — яқин, йўлдош, ҳамроҳ. <sup>2</sup> Жовид — абадий, мангу. <sup>3</sup> Хуршид — қуёш. <sup>4</sup> Анбар — хушбўй модда; анбарин тун — хушбўй тун.

Мени зору заифу пошикаста,  
Бошимдин то аёқ аъзо шикаста.

Фироқинг тигидин юз пора жоним,  
Не жоним, балки жисми потавоним.

Кууб ҳажр ўтидин жону кўнгул ҳам,  
Не куймакким, бўлуб юз қатла кул ҳам.

---

Ичимга шуълаи ишқинг тутошиб,  
Тутошиб демаким, бошимдин ошиб.

Ичимда бўлса юз ўт ошкоро,  
Нафас дудин урарга қайда ёро<sup>1</sup>?!

Гар ўлса лаъл бирла кўзларим қон,  
Оқизмоқ қатраи андин не имкон...

Демон мендин сенинг дардинг эрур кам,  
Сенинг ҳам кўптурур дардинг, менинг ҳам.

Вале юз мунча дарди тоза бирла,  
Ғаму андуҳи беандоза бирла.

Чу дарду ғурбатингни ёд этармен,  
Ҳазин жонимга юз бедод этармен...

Вале юз мунча меҳнат бўлса эрди,  
Не юз, минг мунча шиддат бўлса эрди.

Сени кўрсам эди ногоҳ-ногоҳ,  
Ғамим йўқ эрди биллоҳ, сумма<sup>2</sup> биллоҳ.

Бу дам ҳамким фироқингдин ўлубмен,  
Юз ўлгандин ҳам ортуқроқ бўлубмен...

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,  
Жавобин ҳам йибор, валлоҳу аълам.

---

<sup>1</sup> *Ёро* — куч-қувват. <sup>2</sup> *Сумма* — кейин, яна.

## ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

(П а р ч а л а р)

### ЛАЙЛИНИНГ ФИҒОНИ

Қайс (Мажнун) ни камситган Лайлининг отаси Лайлини бадавлат ибн Салом деган кишига зўрлик билан узатмоқчи бўлади. Бундан хабардор бўлган Лайлининг касали янада оғирлашади. Шу ҳолда:

...Лайли кўриб элдин уйни холи,  
Чок этти уруб яқони ҳоли.

Гаҳ бахти кўзига урди туфроқ,  
Гаҳ боши уза совурди туфроқ.

Кўксинки уруб фиғор<sup>1</sup> қилди,  
Тирноғи била шиёр<sup>2</sup> қилди...

Рангин ёшидинки тўкти хуноб<sup>3</sup>,  
Юз сафҳаси узра чекти абвоб<sup>4</sup>...

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ,  
Ким тортар эди фиғони жонкоҳ<sup>5</sup>...

Деб ким: «Недур, эй сипеҳри золим,  
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим?..

Нахлики ушоттинг они осон,  
Туфроқ ила қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешаи жафони,  
Юз пора не эрди қилмоқ они?..

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас<sup>6</sup>,  
Йўқ шохима хору теграма хас...

Мен худ бу сифат бало асири,  
Юз меҳнату ибтило<sup>7</sup> асири.

---

<sup>1</sup> *Фиғор* — яра, жароҳат. <sup>2</sup> *Шиёр* — шудгөр. <sup>3</sup> *Хуноб* — қонли кўз ёши. <sup>4</sup> *Абвоб* — эшиқлар. <sup>5</sup> *Жонкоҳ* — жонни ўртайдиган. <sup>6</sup> *Ниҳоли наврас* — ёш новда. <sup>7</sup> *Ибтило* — гирифтор бўлиш.

Ул зору заифи ногузирим<sup>1</sup>,  
Ким бордур ул менинг асирим...

Истарму экин юзумни ҳар кун?  
Йўқларму экин сочимни ҳар тун?

Дардимдин ўзи ёдоб экинму,  
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ эди мунча меҳнату ғам,  
Ким билгусидур бу қиссани ҳам...

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,  
Бу ғамға нетайки, туза олмон.

Фарёдки, ўлгудек ғамим бор,  
Тонг йўқ, гар ўзумга мотамим бор».

## САБЪАИ САЙЁР

### БЕШИНЧИ ИҚЛИМ ЙУЛИДАН КЕЛГАН МУСОФИРНИНГ ҲИКОЯСИ

(Мазмуни)

Бешинчи иқлим йўлидан Баҳром олдига келтирилган мусофир ўз ҳикоясини шундай бошлади:

Адан мамлакатида Жобир номли бир қароқчи бор эди. У урушқоқлик ва босқинчиликда ном чиқарган бўлиб, ҳар қандай катта карвон ҳам унинг қўлига тушса, омон топмас эди. Жобир фақат қуруқликда эмас, денгизда ҳам йўл тўсар эди. У бир қанча кемалар ясашиб, соҳилнинг турли ерларига қўйган, у кемаларнинг ҳар бирига дидбонлар (кузатувчилар) тайинлаган. Бу дидбонларга денгиз йўлидан хабардор бўлиб туришни толаширган эди. Агар денгизда бирор кема йўлга чиққан бўлса, унга дидбонлардан бирининг кўзи тушса, Жобирга хабар қилар, Жобир қаерда бўлса ҳам дарҳол етиб келиб, кема аҳлини асир олар ва молларини талар эди. Жобир талончилик йўли билан йиққан молларини бир оролда сақлар, ўзи ҳам шунда турарди. Жобир ўз тирикчилигини қароқчилик билан ўтказиб, тўплаган бойликларидан бу оролда гўзал қаср бино қилдирган эди.

Адан мамлакатининг соҳилларидан бирида Биҳиштсаро номли афсонавий шаҳар бўлиб, бу шаҳарда Навдар исмли бир киши подшолик қилар эди. Навдарнинг Меҳр номли гўзал бир қизи бор эди.

---

<sup>1</sup> Ногузир — ноилж.

Мана шу гўзал қиз — Меҳрнинг кўнгли бир куни денгиз саёҳатини тусаб қолди ва керакли тайёргарликни кўргач, кемага ўтириб йўлга тушди. Кема соҳилдан анчагина узоқлашганда, бевақт, кутилмаганда шамол кўтарилди, то кемачилар бундан хабар топиб, кемаларни қайтариб олгунларича, шамол кемаларни денгизнинг ичкари қисмига суриб кетди. Шамол борган сари кучайди, тўлқин зўрайди, кемаларни идора қилиш мумкин бўлмай қолди. Шундай қилиб, Меҳр кемаси неча кунлаб шамол ихтиёрида қолди. Қай томонга юргани ва қанча йўл босгани номаълум эди. Охири бориб-бориб Жобир дидбонлар қўйган сув доирасига кирди. Кемага кўчи тушган дидбонлардан бири дарҳол Жобирга хабар берди, Жобир ҳам кўз очиб-юмгунча етиб келди. Икки ўртада отишма бошланди. Меҳр кемасидаги кишилар ҳарчанд ҳаракат билан ўзларини мудофаа қилсалар ҳам, Жобирга бас келиш мумкин бўлмади. Кўп кишилар қурбон бўлди. Схири таслим бўлишдан бошқа чора қолмади.

Жобир асир олинган кемани олдига солиб, ўз манзилига йўл олди.

Меҳрнинг кемасини соҳилга боғлаб, бутун мол-мулкни ва аҳолини оролга чиқарди. Шу вақт иттифоқо Меҳрга Жобирнинг кўзи тушди ва бир замон тикилганча қолиб, сўнгра ҳушидан кетиб йиқилди. Ҳушига келиб ўрнидан тургач, яна Меҳрга назар ташлади ва яна ҳушидан кетиб йиқилди. Иккинчи марта ҳам бу ҳол такрорлангач, Жобир билдики, Меҳр жамолига қарашга унда мажол йўқ экан.

Шунда Меҳрни қасрдаги энг яхши уйлардан бирига жойлаштиришни амр этди, қолган кема аҳлининг ҳаммасига бир кема тайин қилди ва

Деди: «Ўз мулкунгизга азм этингиз,  
Жон кераклик эса, равон кетингиз!»

Шундай қилиб, Меҳр Жобир қўлида асир бўлиб қолди, ҳамроҳлари эса жонларининг омон қолганига хурсанд бўлиб, ўз юртларига жўнадилар.

Яман шаҳрида Нуъмон деган бир подшо бор эди. Унинг Суҳайл номи бир ўғли бўлиб, Меҳр у йигитга унашилган эди. Суҳайл Меҳрни қанча яхши кўрса, Меҳр ҳам Суҳайлни шунчалик жондан севар эди. Шу кунларда тўй фурсати яқинлашиб қолгани сабабли, Нуъмон ўз ўғлини тўй анжомлари билан отлантириб, Меҳрни олиб келиш учун Навдар юртига кборди. Қуруқлик йўли узоқ бўлганидан Суҳайл сув йўли билан сафарга чиққан эди. Суҳайл денгизга тушгач, Меҳрнинг кемасини тўлқинга учратган шамол яна қўзғалди ва Суҳайлнинг кемасини ҳам йўлидан адаштирди. Тўлқинга учраган бу карвон кемаларининг ҳар бири ҳар томонга қараб кетди, ҳар ким ўз жонини сақлаб қолиш ҳаракатида бўлиб қолди. Суҳайл неча кунлар тўлқин билан олишиб, Меҳрнинг кемасидек, Жобир дидбонлари турган сув доирасидан бориб чиқди. Дидбонлар денгизда кема пайдо бўлгани тўғрисида Жобирга хабар бердилар, Жобир ҳам етиб келди. Суҳайл билан Жобир ўртасида кураш бошланди. Суҳайл гўзал ва донишманд бўлиши билан бирга, зўр ботир ҳам эди. Жобир берган зарбаларни бардош билан қайтариш баробарида, уни ҳам хийла эсанкиратиб қўйди. Жобир қаршисидаги душманни очиқ курашда энгишга кўзи етмагач, ҳийла йўлига ўтди ва устидаги кийим-бошини ечиб, ўзини денгизга

отди. Бир шўнғиб, кема остидан чиқди да, кема тагини тиг билан теша бошлади. Жобир кемани сувга тўлдириб гарқ қилиш йўли билан душмани устидан галаба қозонмоқчи бўлган эди.

Чиндан ҳам, орадан бир оз вақт ўтгач, кемага сув кира бошлади. Суҳайл ҳарчанд фалокатнинг олдини олишга тиришса ҳам, натижа бермади, кема сувга тўлиб, гарқ бўла бошлади. Суҳайл душман қўлига тушишдан кўра сувда ҳалок бўлишни афзал билиб ўзини сувга отди. Бу ҳолни кўрган Жобир Суҳайл кетидан илон каби сузиб қувлади ва унга етиб, ҳушидан кетган Суҳайлни бир қўлидан тутиб ўз кемасига томон олиб келди. Жобир кемадаги асири билан ўз оролига жўнамоқчи бўлиб турган эди, шаҳзода Суҳайл ҳушига келди, кўрдикки, оёқ-қўллари чамбарчас боғланган, душман қўлида асир ётибди. Суҳайл ўз аҳволидан афсусланиб «оҳ» тортди. Шу пайт Жобир Суҳайлга қарата қуйидаги сўзларни айтди:

Деди Жобир ки: «Эй қўлумда асир,  
Разму кўшишда<sup>1</sup> қилмадинг тақсир<sup>2</sup>.

Мен бу заврақни<sup>3</sup> сувга то сурдум,  
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум.

Бирида сенча кўрмадим журъат,  
Журъатинг бўлди махласингга<sup>4</sup> жиҳат,

Ким тенгиз ичра бошинга еттим,  
Уларингдин сени халос эттим.

Қатлинга гарчи табъ роғиб<sup>5</sup> эмас,  
Лек қўймоқ даги муносиб эмас,

Ким агар банддин халос ўлгунг,  
Бир шаҳи комронга хос ўлгунг.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,  
Бўлмоғум эмин<sup>6</sup> интиқомингдин.

Иш ҳисобин шумора<sup>7</sup> қилгунгдур.  
Қатлу кунимга чора қилгунгдур.

Ўлмоқ авло санга каманд ичра,  
Тирик ўлмоқ валеқ банд ичра».

<sup>1</sup> Разму кўшиш — уруш ва ҳаракат. <sup>2</sup> Тақсир — нуқсон. <sup>3</sup> Заврақ — кема. <sup>4</sup> Махлас — озод бўлиш. <sup>5</sup> Роғиб — рағбатлантирувчи. <sup>6</sup> Эмин — тинч. <sup>7</sup> Шумора — саноқ.

Жобир Суҳайлни ўз қасридаги қоронғи зиндонга ташлади. Шундай қилиб, қароқчи Жобир қўлига гўзал Меҳр ҳам, унинг севгилиси Суҳайл ҳам бир-бирларидан беҳабар асир тушдилар.

Навоий қуйидаги байт билан шунга ишора қилиб:

Юқори дилбару қуйи бедил,  
Бир-биридан вале иков гофил,—

дегач, бу икки ошиқ-маъшуқнинг қавм-қариндошлари воқеасига ўтади:

Бу иковга бу ерда мундоқ ҳол,  
Қавму хайлига эмди кўр аҳвол.

Жобир Меҳрни қолдириб, бошқа кема аҳлларига жавоб бергач, улар тўғри шоҳ Навдар олдига келдилар ва бўлган воқеани сўзладилар. Шоҳ Навдар кўзига дунё қоронғи бўлиб, оҳ-фарёд кўтарди. Йиғи-ҳасрат фойда бермагач, бу кулфатнинг чорасини ахтаришга киришди ва аҳволдан шоҳ Нуъмонни хабардор қилиб, уни Жобир қўлидан Меҳрни қутқариш учун бирликда ҳаракат қилишга чақирмоқчи бўлди. Бу мақсадларни баён қилиб бир нома тартиб этди.

Шоҳ Нуъмон хатни ўқигач, қандай воқеалар юз берганини сезд. Модомики, бундан олти ой илгари Меҳр олдига бориш учун йўлга чиққан Суҳайл Навдар саройига бориб етмаган бўлса, унинг йўлда бирор фалокатга учраган бўлиши эҳтимолдир. Бу ерда қандай бўлмасин бирор бахтсизлик рўй берган, йўқса Навдар Суҳайлдан беҳабар менга бундай хат ёзмаган бўлар эди, деган қатъий хулосага келди. Шундай қилиб, Навдар қизи Меҳрни халос қилиш, Нуъмон эса ўғли Суҳайлдан дарак топиш ташвишига тушиб қолдилар.

Шоҳ Нуъмон ўйланиб ўтирмасдан Навдар хатига жавоб ёзди ва Суҳайл воқеасини айтиб ўтгач, унинг бутун таклифларини қабул қилиб, ўзи йўлга тушишини, фақат у айтгандек, қуруқликдан эмас, сувдан юришини билдирди.

Шоҳ Навдар ҳам сафар ҳаракатига тушди. Тайин қилинган вақтда етиб бориш учун Навдар эргароқ қуруқликдан йўлга чиқди. Навдар кўп йўл юриб, талай қийинчиликларни бошидан кечириб, аскарлари билан бир ўрмонга етди. Бу ўрмонда турли ҳайвонлар, ажойиб қушлар кўп эди. Улар қадам сайин учрар ва Навдарнинг овга бўлган ҳавасини қўзғатар эди. Навдар бошида бонқа ташвиш бўлгани учун ов томошасидан кечар ва уларга кўз ташламасликка ҳаракат қилар эди. Шу ҳолда бир қанча йўл юргандан сўнг олдидан чиройли бир кийик югуриб ўтди, Навдар беихтиёр бу гўзал жонивор кетидан тушиб, қувиб кетди. Кийик қалин ўрмон ичига кирди. Навдар ҳам кетидан қувиб бораверди. Борган сари йўл оғирлашиб, от юролмайдиган бўлиб қолди. Шунда Навдар кийикни тириклайин тутиб олишга кўзи етмагач, бир ўқ узди, лекин ўқ хато кетган эди, кийик ўз йўлида давом эта берди. Отган ўқи хато кетганини кўрган Навдар аччиқланди ва илгаригидан кучлироқ ҳавас билан кийик кетидан қува бешлади. Шундай қилиб, кийик изидан қувиб кетиб, Жобирнинг дидбонлари турган ерга бориб қолди. Дидбонлар Навдарни асир олдилар.

Шоҳ Навдарнинг ёлғизликда асир тушиб қолишидан хулоса чиқариб,  
Навой қуйидаги сатрларни ёзади:

Шаҳни дерлар сипоҳ бирлан шоҳ,  
Шоҳ эмасдур йўқ эрса анда сипоҳ.

Шаҳға хайл ўлса фатҳ<sup>1</sup> анинг ишидур,  
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур.

Дидбонлар асир тушган Навдарнинг қурол-яроғларини, кийим-кечакларини талаб олдилар. Кўрдиларки, бу оддий киши эмас. Улар бу киши шу яқин атрофдаги подшо эса Навдар экани маълум эди. Улар шоҳ Навдар қўлга тушгани тўғрисида севинч билан дарҳол Жобирга хабар қилдилар. Жобир бу хабарни эшитгач, буйруқ бериб:

Деди: «Мавқуф бўлмайин<sup>2</sup> нимага,  
Кўзини боғлабон солинг кемага.

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,  
Эшигин устидин этинг мадрус<sup>3</sup>.

Андоғ айланг бу ишни пинҳони,  
Ким киши фаҳм қилмосун они.

Уй эшигин фалонга топшурунгиз,  
Хабарни манга бот келтурунгиз!»

Дидбонлар Жобир буюрганини бажо келтирдилар. На шоҳ қасрга келганини билди ва на эл шоҳ қамалганидан хабар топди.

Навдар бу тахлитда фалокатга учраши билан бирга, Нуъмон ишининг оқибати ҳам ёмон бўлиб чиқди. Мўлжалланган ерга икки кунчалик йўл қолган эди, дарёда бирдан тўлқин бошланди. Нуъмон карвонидаги кемаларнинг ҳар бирини тўлқин турли ёққа элтиб ташлади, шоҳ Нуъмон озгина одами билан ўз кемасида беихтиёр денгизда кезишга мажбур бўлиб қолди. Кўп юрди, бир қанча кишилар ҳалок бўлди. Дидбонларидан кема пайдо бўлганлиги тўғрисида хабар топиб, Жобир кемани қўлга киритганда, шоҳ Нуъмон бир неча одами билан қолган эди. Жобир кема ақлини ўз одати бўйича озод қилди ва шоҳ Нуъмонни яна бошқа бир вилдонга қамаб қўйди.

Бундан сўнг Навой қароқчилар бошлиғи Жобирнинг Меҳрга бўлган муносабати ва ички кечинмалари тўғрисида алоҳида тўхтаб, қуйидаги сатрларни ёзади:

---

<sup>1</sup> Фатҳ — галаба. <sup>2</sup> Мавқуф бўлмайин — қараб турмайин. <sup>3</sup> Мадрус этмоқ — бекитмоқ.



Жобири раҳзан<sup>1</sup> бўлуб фирўз<sup>2</sup>,  
Туну кун боғи ичра базм афрўз.

Меҳр ёди била ичиб соғар,  
Сола олмай вале юзига назар,

Боқа олмай анга муроди била,  
Қон ютуб, йўқки, бода ёди била.

Шоир Меҳрнинг аҳволни ва кўнглидаги ташвишлари тўғрисида қуйидаги сатрларни ёзади:

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,  
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок...

Ҳажрдин фориг ўлмоғин истаб,  
Ул балодин қутулмоғин истаб.

Фикрдин кеча кўзни ёпмас эди,  
Чора кўп истар эрди, топмас эди...

Шу тахлитда Меҳр кўп вақтлар чорасиз алам тортди, ўйлай-ўйлай схири бир йўл топди. У зиндонда бир банди ётганини билар эди, шу бандини асирликдан яширинча қутқариб, бунинг эвазига севгилиси Суҳайлга хабар қилиш ишини унга юкламоқчи ва шу тариқа қутулишига йўл очмоқчи бўлди. Бир кун Меҳр ёнига икки сирдош канизини олиб зиндон тепасига келди ва қуйига қараб айтди:

Келди чаҳ боши узра ғампарвард,  
Чекти ун: «К-эй<sup>3</sup> асири меҳнату дард,

Мен доғи бир фақирмен сендек,  
Нотавону асирмен сендек.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,  
Сени чексам бу тийра зиндондин,

Ҳар не десам қабул этарсенму?  
Қаён этсам равон кетарсенму?»

Суҳайл зиндон ичида ҳолсиз ётарди. Юқоридан туриб айтилган бу сўзларни эшитгач, ўзида бир оз енгиллик сезди ва ер юзини кўришга

<sup>1</sup> Раҳзан — қароқчи. <sup>2</sup> Фирўз — шод. <sup>3</sup> К-эй — ки эй.

умид тугила бошлади. Берилган саволга жавоб қайтариб, буюриладиган ишни жон-дили билан бажаражагини айтди. Меҳр ва ёнидаги канизлар андонга арқон ташлаб, асирни тортиб олдилар ва махсус тайёрланган қоронги уйга элтдилар. Меҳр асирга бошидан ўтган воқеаларни айтди: у наслу насабини, турмушини, денгиз саёҳатини, Жобир қўлига асир тушгани ва Суҳайл исмли шаҳзода унга номзод эканини айтиб, асирга шундай мурожаат қилди:

Санга, эй дардманди овора,  
Сўз будурким, гар айлабон чора,

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,  
Яман аҳли сори равона бўлуб.

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,  
Қолатим айласанг Суҳайлга арз.

Бу сўзларни эшитган Суҳайл сўзловчи ўз ёри Меҳр эканини билди. У Меҳрнинг оёғига йиқилиб «оҳ» тортди ва ҳушидан кетиб қолди. Кутилмаган ерда рўй берган бу воқеанинг асл сабабини билиш ниятида Меҳр асирга диққат билан қаради ва унинг ўз севгилиси Суҳайл эканини таниди. У ҳам ўзининг бахтсизлигидан зорланиб, аччиқ-аччиқ йиғлади ва ҳушидан кетиб, севгилиси оёғига йиқилди. Бу аҳволни кўрган канизлар шошиб қолдилар. Эсларига келган тадбирларни кўриб, уларни беҳудликдан қутқардилар.

Суҳайл қувватга киргунча Меҳр парваришида турди.

Жобир одати бўйича боғни сайр қилишга чиққан кунларининг бирида Суҳайл унга қарши чиқди ва у билан ўз ҳисобини тугатиш учун шайланиб сўз бошлади:

Дедиким: «Паҳлавонлиқ эрмас ул,  
Ким киши макр бирла урғай йўл.

Тешиб эл кемасини ҳийла била,  
Гарқ этиб сувга бу васила била.

Қолмоғон чоғда кимсанинг жонни,  
Тутубон банд айлағай они.

Сен агар зоҳир эттинг итликни,  
Мен санга кўргузай йигитликни».

Суҳайл ўз душмани устига шер каби ташланди. Жобир кутилмаган ерда ҳозир бўлган Суҳайлдан ва унинг қаҳр-ғазабидан эсанкираб қолган бўлса ҳам, қараб турадиган вақт эмас эди, олиша кетди. Лекин Суҳайл-

нинг газаби зўроқ, нафрат ўти кучлироқ эди, Жобирни кўтариб ерга урди ва қўл-оёқларини боғлаб, ўзи ётган зиндонга ташлади. Жобир тўплаган хазина, мол-мулк Суҳайл қўлига ўтди. Суҳайл Жобир зулмидан тўйганларнинг додига етди, ўзга тартиб, ўзга йўл тутиб, орол халқини хурсанд қилди. Шундан сўнг Меҳрнинг тўйини бошлаб, базм мажлиси қурди. Бу мажлисда Суҳайл:

Фикр этиб комгору давлатманд,  
Деди: «Ҳар кимки Жобир этмиш банд,

Мен билиб борин айладим озод,  
Кетурунгким, қилай қадаҳ била шод».

Суҳайлдан бундай ёқимли фармойиш олган мулозимлар зиндондан озод қилинган ҳамма одамларни олиб келдилар. Булар ўртасида икки асир ҳам бор эди. Уларнинг бири Суҳайлнинг отаси шоҳ Нуъмон, иккинчиси Меҳрнинг отаси шоҳ Навдар эди. Икки фарзанд икки отани кўрганларидан сўнг:

Қўпубон йиғлашиб кўруштилар,  
Ўлтуруб бир-бирин сўруштилар.

Бутун аҳвол бир-бирларига аён бўлди. Шунча кулфатлардан соғсаломат қутулганлари учун яна кўпроқ хурсанд бўлдилар. Меҳр билан Суҳайлнинг тўйини яна каттароқ қилиб ўтказдилар. Икки ота мамнуният билан ўз юртларини ва элларини ўз ўғил-қизларига топширдилар. Суҳайл тадбир билан мамлакатни обод ва элни хурсанд қилди.

## САДДИ ИСКАНДАРИЙ

(П а р ч а л а р)

### ЧИН ҚИЗИНИНГ ЖАСОРАТИ

Навоий мамлакатларнинг обод ва халқларнинг фаровон бўлишини сўз қилар эди. У шу ороларини ифодалаб, шоҳ Искандар образини яратди. Искандар кишиларнинг осойишталигига хавф солган кўп золимларни мағлуб қилади. Унинг қўшини қаҳрамонликлар кўрсатади. Лекин бир уруш бошқа урушлардан янада шиддатлироқ бўлиб, Искандарнинг қўшинини ваҳимага туширади. Бу ваҳшийлар билан бўлган уруш эди. Ваҳшийларнинг бошлиғи Искандар қўшинидан яккама-якка урушишга киши талаб этади. Искандарнинг йигитлари бу ваҳший паҳлавон билан яккама-якка урушга ботина олмайдилар. Шунда бетини ниқоблаган бир шахс яккама-якка урушга киришади. Бу Чин хоқони Искандарга тортиқ қилган гўзал қиз эди. Жасоратли қиз қаҳрамонлик кўрсатиб, ваҳшийни енгади. Ҳамма бу мард қизнинг жасоратига қойил қолиб, офарин айтади.

Қошига неча паҳлавони замон,  
Етишмак ҳамону тутулмоқ ҳамон.

Анга ҳар кишиким мубориз<sup>1</sup> эди,  
Етишган дам илгида ожиз эди.

Яна қичқурур эрди истаб ғаним<sup>2</sup>,  
Вале андин эл кўнглида эрди бийм<sup>3</sup>.

Харосон<sup>4</sup> бўлуб халқ майдонидин,  
Кеча олмайин бежиҳат жонидин...

Бу ҳолатда бир чобук<sup>5</sup> айлаб шитоб,  
Епиб орази узра чиний ниқоб...

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд<sup>6</sup>,  
Осиб хўдидин шуққа чиний паранд<sup>7</sup>...

Саманди олиб барқдин тезлик,  
Узи чархдин таври хунрезлик.

Кириб чун тарид этти ҳар сори фош,  
Яқинроқ суруб шаҳға индурди бош.

Чу шаҳ олида қилди арзи ниёз,  
Ениб қилди ваҳший сори турктоз...

Чу пархошидин<sup>8</sup> хасм бўлди нажанд<sup>9</sup>,  
Анга ташлади ўйла печон каманд.

Ки бўйни била бир қўлин қилди руст,  
Ани судраю шаҳ сори сурди чуст.

Чекардин танин нотавон айлабон,  
Бўйин туфроғ ичра ниҳон айлабон...

Таажубда қолган шоҳ ниқобли паҳлавондан сўради:

---

<sup>1</sup> *Мубориз* — курашчи, полвон. <sup>2</sup> *Ғаним* — душман, қарши тараф.  
<sup>3</sup> *Бийм* — қўрқинч. <sup>4</sup> *Харосон* — қўрққан. <sup>5</sup> *Чобук* — чаққон. <sup>6</sup> *Каманд* — арқон. <sup>7</sup> *Мазмун*: байроғининг бошига хитой ипаги боғлаб қўйилган,  
<sup>8</sup> *Пархош* — жанг, олишув. <sup>9</sup> *Нажанд* — терс, ғамли.

Кўп этти чу лутфу карам ошкор,  
Деди: «К-эй адув банд, ваҳший шикор!»

Ўзунгни аён қилки, кимсен, равон?  
Ки шавқинг сенинг биздин олди тавон!»

Чу чобук жамолидин олди ниқоб,  
Дегил чиқти миғ остидин офтоб<sup>2</sup>.

Ҳамул шўхи чинийнажод эрди ул,  
Ҳамул чобуки ҳурзод эрди ул.

### КАБУТАР МАСАЛИ

Подшонинг қафасига тушиб қолган бир кабутар пайт пойлаб, қафасдан қочиб озод бўлади. Кабутар узоқ вақт учиб, ўз уйини қидиради. Воҳқалар уни ўз уйларига чақирсалар ҳам, у ўз уйини излайди ва вайронага айланган уйини топади. Бу вайрона кабутарга подшонинг олтин қафасидан кўра минг марта қимматли, чунки у энди қафасда эмас, балки озод яшар эди. Навоий буни шундай ифодалайди:

Эшиттимки бир тойири номабар<sup>3</sup>,  
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар.

Сабукпар кабутарки ҳар бир қулоч,  
Ки паррон очиб тай қилиб бир йиғоч.

Топиб эрди бир шоҳ қайдида банд,  
Етиб эрди болу париға газанд<sup>4</sup>.

Фалак гардиши айлабон зулму зўр,  
Неча йил ани айлабон хона гўр.

Чу зиндонидин қочти ул бенаво,  
Нишоту фараҳ бирла тутти ҳаво.

Сингиб кўкка ҳар сори чун боқти ул,  
Ўзининг диёри сори тутти йўл.

---

<sup>1</sup> *Мазмуни*: эй душманни банди қилган, ваҳшийни овлаган (киши).  
<sup>2</sup> *Байтнинг мазмуни*: чаққон (қиз) жамолидан ниқобни олгач, булут остидан қуёш чиққандай бўлди. <sup>3</sup> *Тойири номабар* — хат ташувчи қуш. <sup>4</sup> *Мисраининг мазмуни*: қанот-қуйруғига зиён етган эди.

Қилиб саъй ила тайри фархундапай,  
Неча кунчалик йўлни бир дамда тай<sup>1</sup>.

Вале зулми даврон солиб инқилоб,  
Қилиб эрди ул бўлгон уйни хароб.

Кабутар етишгач уйин топмади,  
Ва лекин учардин қанот ёпмади.

Басе эл бўлиб том уза донарез,  
Учуруб кабутар берур эрди хез<sup>2</sup>.

Булар сори ҳеч айламай илтифот,  
Урар эрди ўз томин истаб қанот.

Басе давр уруб эҳтиёт айлабон.  
Бузуғ узра қўнди нишот айлабон.

Ки маънус<sup>3</sup> эрур гарчи вайронадур,  
Нетай шоҳ қасринки, бегонадур.

Эрур қушқа хушроқ чу боқсанг аён,  
Муассасъ<sup>4</sup> қафасдин тикан ошён.

## МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ<sup>5</sup>

(П а р ч а)

### УТТИЗ БИРИНЧИ ФАСЛ. ДЕҲҚОНЛАР ЗИКРИДА

Деҳқонки дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар...  
Қўши икки ҳам зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон;  
иш қилурида ҳамдам ва ҳамқадам... Олам маъмурлиғи олардин,  
олам аҳли масрурлиғи олардин. Ҳар қаёнки қилсалар ҳаракат,  
элга ҳам қут (овқат) етқургайлар, ҳам баракат...

Уроқчиға андин рўзи, бошэқчининг ёруб ондин кўзи...

Гадо андин тўқ, кадхудо тўқлуғи ҳам андин-ўқ. Мусофирға андин таом ва мужовирға андин ком. Утмакчи танури ан-

---

<sup>1</sup> Тай — босмоқ. <sup>2</sup> Байтнинг мазмуни: кўп кишилар томга дон сочар, кабутар учириб, уларни ишга солар эдилар. <sup>3</sup> Маънус — ўрганган, ўз жойи, <sup>4</sup> Муассасъ — зийнатли, <sup>5</sup> Маҳбубул-қулуб — кўнгилларинг севгани.

дин қизиқ, аллоф бозорин андин иссиқ. Фужаро ризқи андин  
вофий, гурабо қути андин кофий... деҳқоннинг бир дона сочу-  
рида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур...

Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар, уш шажар раёҳин фа-  
воғаҳи нужуму ахтар...

Гуногун фавоқиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида  
боғланибдур таъбия ва оин...

Байт:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,  
Доғи нон бермак ўлди онга шиор...

М а з м у н и: Деҳқон дон сочиб, ер ҳайдаш билан ризқ йўлини очади.  
Қўши — икки полвони, улар юк остида бўйин эгиб олдиға тушиб юра-  
ди. Ишда улар деҳқон билан ҳамдам ва ҳамқадам...

Оламнинг маъмурлиғи ва олам ақдининг хурсандлиғи деҳқонлар ту-  
файлидир. Улар қаердаким ҳаракат қилсалар, элға овқат ва барака етка-  
задилар...

Уроқчининг тирикчилиғи ва бошоқчи кўзининг ёруглиғи ҳам ундан-  
дир... Гадонинг тўқлиғи ундан ва ҳукмроннинг тўқлиғи ҳам худди шун-  
дандир. Мусофирнинг овқати ундан ва ўз жойида яшовчининг истағи  
ундан. Новвой тандирининг ва аллоф бозорининг қизиши ҳам ундандир.

Фақирлар ризқи у билан мукамал ва гариблар овқати унинг туфайли  
етарлидир...

Деҳқоннинг экин экишигина шундай экан, унинг бошқа фазилатлари-  
ни таърифлаш мушкулдир.

Ҳар битта дарахти — кўк осмон ва у дарахтнинг райҳонлари (барг,  
шоҳлари) ва мевалари осмон юлдузларидир... Турли мевалар билан боғ  
зийнатланади ва мамлакат чамандек ясаида.

Деҳқончиликни касб қилган киши  
Учун нон бериш шиор бўлди...

## НАВОИЙ АФОРИЗМЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.

Ёмонларга лутфу карам: яхшиларга мужиби зарар ва  
аламдур.

Мушукка риоят кабутарга офатдур ва шагол жонибин тут-  
моқ товуқ тухмин қурутмоқдур.

Кўнгулда тил синони<sup>1</sup> жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас.

Тилга ихтиёрсиз элга эътиборсиз.

Ҳар кимки сўзи ёлгон, ёлғони зоҳир бўлғоч, уёлгон.

Ёлгон айтқувчи гафлатдадур.

Киши манфаат учун шер асрарман дегайму ва хосият топар умидида заҳар егайму?

Кўнгул махзанининг қулфи тил ва ул махзанининг калидин сўз бил.

Чин сўз мўътабар, яхши сўз мухтасар.

Гулга йиртиқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин не нуқсон?

Нодон — эшак, балки эшакдан ҳам камрак.

Душман фирибин ема ва маддоҳ хушомадин чин демаки, анинг гарази ўз мақсудиға комдур ва унинг мақсуди сендин муҳаққақ инъом.

Сабр била кўп боғлиқ иш очилур, ишда ошиққон кўп тойилур, кўп тойилгон кўп йиқилур.

Эр кишига зебу зийнат ҳикмат ва донишдур.

Хуб йиртиқ тўн била ҳам хуб, гул ямоқлик чапони билан маҳбуб.

Илм ўқуб амал қилмоғон кориз<sup>2</sup> қозиб, тухум солмоғонга ўхшар, ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмағонга.

---

<sup>1</sup> Синон — тилнинг учи, яроғ. <sup>2</sup> Кориз — бир неча қудуқни туташтириб, ер ости сувини ер сиртига, экин майдониға чиқариш.



Оғзиға келганни демак — нодоннинг иши ва олдиға келганни емак — ҳайвоннинг иши.

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас, ўз баҳосидин қолмас.

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар<sup>1</sup> орасида нодонроқ.

Фосиқ бари тариқда ёмондур ва порсолиқ<sup>2</sup> либосида ёмонроқ.

Билмаганни сўраб ўрганган — олим ва орланиб сўрамаган — ўзига золим.

Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йигилиб дарё бўлур.

Ут иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ.

Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг таъми туз билан.

Ясанчоқ мардона бўлмас, капалак парвона бўлмас.

Фосиқдин ҳаё тилама, золимдан вафо тилама.

Ер тузи элдин, сув хатари елдин.

Душман мақолоти — банг хаёлоти.

Ёмон билан яхши орасида кўп фарқдур, икки кеманинг учини тутгон фарқдур.

Ёмондин яхшилиқ кўз тутмоқ фосид хаёлдур, итдин кийикка ва мушукдин кабутарга шафқат маҳолдур.

Воти душман ва мухолифни дўст дема, ўзингга бози<sup>3</sup> берма ва бози ема...

---

<sup>1</sup> Покравлар — пок йўл эгалари. <sup>2</sup> Порсолиқ — соф, тоза кўнгиш эгаси бўлиш. <sup>3</sup> Бози — мушт.

Бефойда сўзни кўп айтма, фойдалиқ сўзни кўп эшитурдин қайтма.

Узинг сиринг асрардин сенга малолдур ва яна биров ани асрамоғи маҳолдур.

Чин сўзни ёлғонга чулғама ва чин айта олур тилни ёлғонга булғама.

Тилингни ихтиёрингда асрағил ва сўзингни эҳтиёт била дегил.

Тилинги била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили айтқон сўзга бут.

Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт.

---

## БОБУР

(1483—1530)



### ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдиму?  
Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму?

Мени хор эттию, қилди муддаийга<sup>1</sup> парвариш,  
Даҳри дунпарварни<sup>2</sup> ўзга муддаоси қолдиму?

Мени ўлтурди жафоу жавр бирла ул қуёш,  
Эмди тиргузмак учун меҳру вафоси қолдиму?

Ошиқ ўлгач кўрдум ўлумни ўзумга, эй рафиқ,  
Ўзга кўнглумнинг бу оламда ҳароси<sup>3</sup> қолдиму?

Эй кўнгул, гар Бобур ул оламни истар, қилма айб,  
Тенгри учун де, бу оламнинг сафоси қолдиму?

\* \* \*

Еғлиғингким<sup>4</sup> жон била мен хастадурмен зор анга,  
Хаста жонлар риштасидиндур<sup>5</sup> магар ҳар тор анга.

<sup>1</sup> *Муддаий* — лаъвогар, рақиб. <sup>2</sup> *Даҳри дунпарвар* — пасткаш кишиларни ҳимоя ва парвариш қилувчи дунё. <sup>3</sup> *Ҳарос* — қўрқув. <sup>4</sup> *Еғлиғ* — рўмол. <sup>5</sup> *Ришта* — ип.

Эврулур<sup>1</sup> бошинггау гоҳи юзунгга юз қўяр,  
Бу жиҳатдин от эмиш гулпечу гаҳ гулзор анга.

Бир чамандур саҳниким, бўлгай бинафша сарбасар,  
Теграси гулзордурким бўлмағай бир хор<sup>2</sup> анга.

Ёглигинг токим юзу қўзунгга тегмиш бордурур,  
Юз менингдек зору юз мен киби бемор анга.

Эй кўнгул, юз пора қилса ёр тиғи, гам ема,  
Лутф этиб гар боғлар ўлса ёглигини ёр анга.

Кўнглум истар ёглигингни, балки андин бир насим  
Етса Бобурга, эрур жон бирла миннатдор анга.

\* \* \*

Гурбатга солди чарх мени юз жафо била,  
Ёд айламайин ғарибни гоҳи дуо била.

Беҳад вафоу меҳр санга кўрсатиб эдим,  
Сен ҳам соғинғасен меҳи меҳру вафо била.

Чун қилди мени ул бути Чин<sup>3</sup> зору мубтало,  
Ишгим менинг қолибтурур эмди худо била.

Кўрмон фараҳни<sup>4</sup> бир дам агар андин айрумен,  
Билмон аламини бормен анинг бирла то била.

Ул сарвга карам қилибон еткур, эй сабо,  
Бобур ниёзини<sup>5</sup> ер ўпуб хўб адо била.

\* \* \*

Сочининг савдоси тушти бошима бошдин яна,  
Тира<sup>6</sup> бўлди рўзгорим ул қаро қошдин яна.

Мен худ<sup>7</sup> ул тифли паривашга кўнгул бердим, вале<sup>9</sup>  
Хонумоним ногаҳон бузулмағай бошдин яна.

---

<sup>1</sup> Эврулур — айланур. <sup>2</sup> Хор — тикан. <sup>3</sup> Бути Чин — Хитой гўзали маъносида. <sup>4</sup> Фараҳ — шодлик. <sup>5</sup> Ниёз — умид, ёлвориш. <sup>6</sup> Тира (тийра) — қоронғи. <sup>7</sup> Худ — ўз, ўзим. <sup>8</sup> Тифли париваш — парига ўхшаш ёш, <sup>9</sup> Вале — ва лекин.

Юз ёмонлиғ кўруб ондин телба бўлдунг, эй кўнгул,  
Яхшилиғни кўз тутарсен ул паривашдин яна.

Тош урар атфол<sup>1</sup> мени, ўйида фориг ул пари,  
Телбалардек қичқурурмен ҳар замон тошдин яна.

Оёғим етганча Бобурдек кетар эрдим, нетай,  
Сочининг савдоси тушти бошима бошдин яна.

\* \* \*

Эй юзи насрин, қомати шамшод,  
Неча қилурсен жонима бедод<sup>2</sup>?

Сен киби пуркор<sup>3</sup>, шеваси бисёр<sup>4</sup>,  
Билмади, эй ёр, ҳеч киши ёд.

Жаврда нодир, зулмда моҳир,  
Ишвада қодир<sup>5</sup>, ғамзада устод.

Ёр ғамидин, ҳажр аламидин,  
Сабр камидин нолау фарёд.

Бобури бедил, эй бути қотил<sup>6</sup>,  
Жаврунга мойил, зулмунга муътод<sup>7</sup>.

\* \* \*

Ул аҳд ила паймон қани, эй ёр, не бўлди?!  
Ул лутф ила эҳсон қани, эй ёр, не бўлди?!  
Кеттим мени ҳайрон эшигингдин, демадинг ҳеч,  
Ул телбаи ҳайрон қани, эй ёр, не бўлди?!  
Жонимға даво сўзунг эди, сўзламадинг, оҳ,  
Жон дардиға дармон қани, эй ёр, не бўлди?!  
Мундоқму эди аҳди, Бобурни унуттунг,  
Ул аҳд ила паймон қани, эй ёр, не бўлди?!

---

<sup>1</sup> *Атфол* — болалар. <sup>2</sup> *Бедод* — зулм. <sup>3</sup> *Пуркор* — ишбилармон. <sup>4</sup> *Шеваси бисёр* — нози кўп. <sup>5</sup> *Қодир* — қудратли, кучли. <sup>6</sup> *Бути қотил* — ўлдирувчи гўзал маъносида. <sup>7</sup> *Муътод* — одатланган, ўрганган.

Кўрмагай эрдим жамоли олам оро, кошки,  
Бўлмагай эрдим бори оламга расво кошки.

Ишқ боғининг ниҳоли — ғам, бори — хирмон эмиш,  
Қилмагай эрдим бу гулшанни тамошо кошки.

Қилмагай эрди кўнгул ишқин ҳавас, бал тилга ҳам,  
Кечмагай эрди анингдек лафз<sup>1</sup> асло кошки.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф,  
Қилгай эрдим масжиду меҳроб аро жо<sup>2</sup> кошки.

Ихтиёр эт ўзга иш, Бобурки, ҳосил бўлмагай  
Ишқу васлу айш ила ишратдин илло, кошки.

#### РУБОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Ёд этмас эмиш кишини ғурбатда<sup>3</sup> киши,  
Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда киши.  
Кўнглум бу ғарибликда шод ўлмади, оҳ,  
Ғурбатда севунмас эмиш албатта киши.

Толеъ йўқи жонимга балолиғ бўлди,  
Ҳар ишники айладим хатолиғ бўлди,  
Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,  
Ераб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

Ким ёр анга илм толиби<sup>4</sup> илм керак,  
Ургангали илм толиби илм керак.  
Мен толиби илму толиби илме йўқ,  
Мен бормен илм толиби, илм керак.

Давлатқа етиб меҳнат элин унутма,  
Бу беш кун учун ўзингни асру<sup>5</sup> тутма,  
Борғонни, кел эмди, ёд қилмай, эй дўст,  
Бориш-келишингни лутф этиб ўксутма.

---

<sup>1</sup> Лафз — тил, сўз. <sup>2</sup> Жо — жой. <sup>3</sup> Ғурбат — ғариблик, мусофирлик.  
<sup>4</sup> Илм толиби — илм талабгори, илм ўрганувчи. <sup>5</sup> Асру — кўп, ғоятда, бу ўринда: юқори маъносига.

Сен гулсену мен ҳақир булбулдурмен,  
Сен шуъласену ул шуълага мен кулдурмен,  
Нисбат йўқтур деб ижтиноб<sup>1</sup> айламаким,  
Шаҳмен элга, вале сенга қулдурмен.

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидур,  
Ҳар кимки жафо қилса, жафе топқусидур,  
Яхши киши кўрмагай ёмонлиғ ҳаргиз,  
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур.

Ҳижрон аро неча нома<sup>2</sup> таҳрир қилай,  
Хома тили бирла ҳол тақрир қилай<sup>3</sup>,  
Хуш улки сўзум санга десам воситасиз,  
Сен андау мен мунда, не тадбир қилай.

Хуш улки, кўзум тушса сенинг кўзунгга,  
Бевосита ҳолимни десам ўзунгга,  
Бермай сўзума жавоб аччиғланасен,  
Ёқилдинг мени муҳтож чучук сўзунгга.

Ҳотирни баҳор фаслида гашт оладур,  
Кўз нурина ранги лолау дашт оладур,  
Хуш улки толаларда<sup>4</sup> юруб сайр этса,  
Бу фаслда ким латифу дилкаш толадур.

Шеъринг эшитур фикрини Бобур қилди,  
Не фикри хушу яхши тасаввур қилди,  
Кўзни ёруқ айлади саводи бирла,  
Мазмуни била қулоқни пурдур<sup>5</sup> қилди.

Эй боди сабо, айла Хуросонга гузар,  
Мендин дегил ул ёри паришонга хабар,  
Неча сафар ўз кўнглунг учун қилгайсен,  
Эмди бизнинг учун айла бу ёнға сафар.

Ҳижрон қафасида жон қуши дам қиладур,  
Ғурбат бу азиз умрни кам қиладур.  
Не навъ битай фироқу ғурбат шарҳин, —  
Ким кўз ёши номанинг юзин нам қиладур.

---

<sup>1</sup> Ижтиноб — тортинмоқ, чекинмоқ. <sup>2</sup> Нома — хат. <sup>3</sup> Мисранинг мазмуни: қалам билан ҳолимни баён қилай. <sup>4</sup> Ҳол тақрир қилмоқ — ҳол баён қилмоқ. <sup>5</sup> Тола — дала. <sup>5</sup> Пурдур — дур билан тўла.

## ТУЮҚЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Мени беҳол айлаган ёр ойдурур,  
Ким анинг васли манга ёройдурур.  
Гар висоли бўлмаса, кетар ерим  
Ё Хуросон, ё Хито, ё Ройдурур<sup>1</sup>.

Улки ҳар кўзи ғазоли<sup>2</sup> Чин дурур,  
Қошига пайваста онинг чиндурур<sup>3</sup>,  
Чунки кўп ёлгон айтти ул манга,  
Гар десам ёлгончи они чиндурур.

Қаддимни фироқ меҳнати ё<sup>4</sup> қилди,  
Кўнглум ғаму андуҳ ўтига ёқилди.  
Ҳолимни сабоға айтиб эрдим, эй гул,  
Билмон санга шарқ қилмади ё<sup>5</sup> қилди.

## БОБУРНОМА

(П а р ч а л а р)

Фаргона вилоти бешинчи иқлимдиндур. Маъмуранинг канорасида<sup>6</sup> воқеъ бўлубтур. Шарқи Қошғар, ғарби Самарқанд, жануби Бадахшоннинг сарҳади<sup>7</sup> тоғлар, шимолида агарчи бурун шаҳрлар бор экандур, мисли: Олмолиқ ва Олмоту ва Янгиким, кутубларда<sup>8</sup> Утзоркент битирлар, мўғул ва ўзбек жиҳатидин<sup>9</sup> бу тарихда бузулубтур, асло маъмура қолмабдур. Мухтасар<sup>10</sup> вилояттур, ошлиқ ва меваси фаровон. Гирдо-гирди тоғ воқеъ бўлубтур. Ғарби тарафидаким, Самарқанд ва Хўжанд бўлғай, тоғ йўқтур. Ушбу жонибтин ўзга ҳеч жонибтин қиш ёғи<sup>11</sup> кела олмас. Сайхун дарёсиким<sup>12</sup> Хўжанд суйиға машҳурдур, шарқ ва шимоли тарафининг келиб, бу вилоятнинг ичи бирла ўтуб, ғарб сори оқар. Хўжанднинг шимоли Фанокатнинг жануби тарафинингким, ҳоло Шоҳрухияға машҳурдур, ўтуб яна шимолға майл қилиб, Туркистон сори борур. Туркис-

<sup>1</sup> Рой — Эрондаги бир вилоятнинг номи. <sup>2</sup> Ғазол — кийик. <sup>3</sup> Чиндурур — ажиндир. <sup>4</sup> Ё — ёй. <sup>5</sup> Ё — ёки. <sup>6</sup> Маъмуранинг канораси — мамлакат (Мовароуннахр)нинг чети. <sup>7</sup> Сарҳад — чегара. <sup>8</sup> Кутуб — китоблар. <sup>9</sup> Мўғул ва ўзбек жиҳатидин — мўғуллар билан ўзбеклар уруши натижасида. <sup>10</sup> Мухтасар — кичик. <sup>11</sup> Ёғи — душман. <sup>12</sup> Сайхун дарёси — Сирдарё.



тондин хийли қуйроқ бу дарё тамом қумға сингар<sup>1</sup>, ҳеч дарёга қотилмас.

Етти пора қасабаси<sup>2</sup> бор, беши Сайҳун суйининг жануби тарафида, икки (си) шимол жонибида. Жануби тарафидаги қасабалар(дан) бири Андижондурким, васатта<sup>3</sup> воқеъ бўлубтур, Фарғона вилоятининг пойтахтидур. Ошлиғи вофир<sup>4</sup>, меваси фаровон, қовун ва узум яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг ношпотисидан яхшироқ ношпоти бўлмас. Мовароуннаҳрда Самарқанд ва Кеш<sup>5</sup> қўргонидин сўнгра мундин улугроқ қўрғон йўқтур. Уч дарвозаси бор. Арки жануб тарафида воқеъ бўлубтур. Тўққуз тарнов сув кирар. Бу ажабтурким, бир ердин ҳам чиқмас. Қалъанинг гирдо-гирди хандақнинг тош ёни сангрезалиқ шоҳроҳ тушубтур. Қалъанинг гирдо-гирди томом маҳаллоттур. Бу маҳалла бирла қалъага фосила<sup>6</sup> ушбу хандақтур ва ёқаси доғи шоҳроҳтур. Ови қуши доғи кўп бўлур, қирғовули беҳад семиз бўлур. Андоқ ривоят қилдиларким, бир қирғовулни ускунасини<sup>7</sup> тўрт киши еб тугата олмайтур. Эли турктур. Шаҳр ва бозорисида турки билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам бирла росттур.

Ани учунким, Мир Алишер Навойнинг мусаннафоти<sup>8</sup> бовужудким Ҳирида<sup>9</sup> нашъу намо топибтур, бу тил биладур.

Элининг орасида ҳусн хайли<sup>10</sup> бордур. Юсуф Хожаким мусиқида машҳурдур, Андижонийдур. Ҳавосининг уфунати<sup>11</sup> бор. Кузлар эл безгак кўп бўлур.

\* \* \*

Чун Умаршайх мирзо баланд ҳимматлик ва улуг доиялик<sup>12</sup> подшоҳ эрди, ҳамиша мулкгирлик дағдағаси бор эрди. Неча навбат Самарқанд устига черик тортти. Баъзи маҳал шикаст топти, баъзи маҳал бемурод ёнди. Неча навбат қойин отаси Юнусхонниким, Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чигатойхон наслидиндур, Чигатойхоннинг юртида мўғул улусининг хони

---

<sup>1</sup> Бу даврдаги бошқа манбаларда ҳам Сирдарёнинг қумда батамом сингиб кетиши ҳақида маълумотлар учрайди. <sup>2</sup> Қасаба — шаҳарча. <sup>3</sup> Васат — ўрта, ўргалик. <sup>4</sup> Вофир — мўл-кўл. <sup>5</sup> Кеш — Шаҳрисабз. <sup>6</sup> Фосила — орани очувчи, ора йўл. <sup>7</sup> Ускуна — гўшт. <sup>8</sup> Мусаннафот — асарлар. <sup>9</sup> Ҳири — Ҳирот. <sup>10</sup> Ҳусн хайли — санъат аҳллари. <sup>11</sup> Уфунат — ёмон ҳид, сассиқ. <sup>12</sup> Доия — орзу, мақсад.

ул фурсатга ул эрдиким, менинг улуг отам бўлғай, истидъо<sup>1</sup> қилиб келтурди. Ҳар қатла келтурганда вилоятлар берур эрди. Чун Умаршайх мирзонинг муддаосидек бўлмас эрди, гоҳи Умаршайх мирзонинг бадмаошлиғидин, гоҳи мўғул улусининг мухолафатидин вилоятта тура олмай яна Мўғулистонга чиқар эрди.

Охир навбат келатургандаким, ул фурсатта Тошканд вилояти Умаршайх мирзо тасарруфида эдиким, китобларда Шош битирлар, баъзи Чоч битирларким, «камони чочий» андин ибораттур, берди. Ушал фурсаттин тарих тўққиз юз саккизгача Тошканд ва Шоҳрухия вилояти Чигатой хонларининг тасарруфида эди. Бу фурсатта мўғул улусининг хон ва султонлиги Юнусхоннинг улуг ўғли менинг тоғойим Султон Маҳмудхонда эди. Умаршайх мирзонинг оғаси Самарқанд подшоҳи Султон Аҳмад мирзо ва мўғул улусининг хони Султон Маҳмудхон чун Умаршайх мирзонинг бадмаошлиғидин мутазаррир<sup>2</sup> эдилар, бир-бирлари била иттифоқ қилиб, Султон Аҳмад мирзо Султон Маҳмудхонни куёв қилиб, мазкур бўлгон тарихда Хўжанд суйининг жануб жонибидин Султон мирзо ва шимол тарафидин Султон Аҳмад Маҳмудхон Умаршайх мирзонинг устига черик тортилар.

Бу аснода ғариб воқеа даст берди, мазкур бўлуб эдиким, Ахси қўрғони баланд жар устида воқеъ бўлубтур, иморатлар жар ёқасида эрди. Ушбу тарихда душанба куни рамазон ойининг тўртида Умаршайх мирзо жардин кабутар ва кабутархона била учуб, шунқор<sup>3</sup> бўлди. Ўттиз тўққиз ёшар эрди.

Валодат ва насаби: секкиз юз олтмишда Самарқандда эди. Султон Абусаид мирзонинг тўртинчи ўғли эди. Султон Аҳмад мирзо, Султон Муҳаммад мирзо, Султон Маҳмуд мирзодин кичик эди. Абусаид мирзо Султон Муҳаммад мирзонинг ўғли эди. Султон Муҳаммад мирзо Мироншоҳ мирзонинг ўғли эди. Мироншоҳ мирзо Темурбекнинг учунчи ўғли эди. Умаршайх мирзо била Жаҳонгир мирзодин кичик, Шоҳрух мирзодин улуг эди.

Султон Абусаид мирзо аввал Кубулни Умаршайх мирзога бериб, Бобои Кубулийни бек атка<sup>4</sup> қилиб, рухсат бериб эди. Мирзоларни суннат қилур тўйи жиҳатдин Дараи Газдин ён-

<sup>1</sup> *Истидъо* — сўраш, илтимос қилиш. <sup>2</sup> *Мутазаррир* — зарар кўрган. <sup>3</sup> *Шунқор* — ўлмоқ. <sup>4</sup> *Бек атка* — бек ота, ёш подшо номидан давлатин бошқарувчи киши.

дуруб. Самарқанд элтти. Тўйдин сўнгра ул муносабат биланим, Темурбек улуг Умаршайх мирзога Фарғона вилоятини бергандур. Андижон вилоятини бериб, Худойберди Тугчи Темуртошни бек атка қилиб йиборди.

Шакл ва шамойили: паст бўйлуқ, бўлма соқоллик, қўба юзлук, танбал киши эди. Тўнни бисёр тор кияр эди, андогим, боғ боғлатурда қорнини ичига тортиб боғлатур эди, боғ боғландин сўнг ўзини қўя берса, бисёр бўлур эрдиким боғлари узулур эди. Киймоқта ва емоқта бетакаллуф эди, дасторни дасторпеч чирмар эди. Ул замонда дасторлар тамом чорпеч эди, печин чирмаб, алоқа қўяр эдилар. Ёзлар ғайри девонда аксар мўғулий бўрк кияр эди.

Ахлоқ ва атвори: ҳанафий мазҳаблик, покиза эътиқодлик киши эди, беш вақт намозни тарк қилмас эди, умрий қазоларини тамом қилиб эди, аксар тиловат қилур эди. Ҳазрат Хожа Убайдуллога иродати бор эрди, суҳбатлариға бисёр мушарраф бўлуб эди, Ҳазрат Хожа ҳам фарзанд деб эрдилар.

Равон саводи бор эди. «Хамсатайн»<sup>1</sup> ва маснавий китобларни ва тарихларни ўқуб эди. Аксар «Шоҳнома» ўқур эди. Таъби назми бор эди, вале шеърға парво қилмас эди.

Адолати бу мартабада эдики, Хитой корвони келадурганда Андижоннинг шарқий тарафидағи тоғларнинг тубида минг ўйлук корвонни андоғ қор бостиким, икки киши қутулди. Хабар топиб муҳассиллар йибориб, корвоннинг жамиъ жиҳотини забт қилди. Ҳар чандиким вориси ҳозир йўқ эрди, бовужуди эҳтиёж сахлаб, бир йилдин сўнгра Самарқанд ва Хуросондин ворисларини тилаб келтуруб, молларини солим<sup>2</sup> топшурди.

Бисёр саховати бор эрди. Хулқи дағи саховатича бор эрди, хушхулқ ва харроф<sup>3</sup> ва фасеҳ<sup>4</sup> ва ширин забон киши эрди, шужо<sup>5</sup> ва мардона киши эди. Икки мартаба ўзи жамиъ йигитлардин ўзуб қилич тегурди: бир мартаба Акси эшигида, яна бир мартаба Шоҳрухия эшигида. Ўқни ўрта чоғлиқ отар эди, бисёр зарб мушти бор эди, анинг муштидин йигит йиқилмогон йўқтур. Мулкгирлик<sup>6</sup> дағдағаси жуҳатидин хили ярашлар урушқа ва дўстлуқлар душманлиққа мубаддал бўлур эди.

<sup>1</sup> «Хамсатайн» — икки «Хамса» (Низомий ва Хисрав Деҳлавий «Хамса»лари). <sup>2</sup> Солим — эсон-омон, бут-бутун. <sup>3</sup> Харроф — улғай. <sup>4</sup> Фасеҳ — сўзамол. <sup>5</sup> Шужо — шижоатли. <sup>6</sup> Мулкгирлик — тож-тахт ташлаши.

Бурунлар кўп ичар эди, сўнгралар ҳафтада бир-икки қатла суҳбат тутар эди, хушсуҳбат киши эди. Тақриб била хўб абёт ўқур эди. Сўнгралар маъжун<sup>1</sup> кўпроқ ихтиёр қилур эди. Маъжунийликда калла хушк бўлур эди, етим шиор эди, лаъби<sup>2</sup> даги бисёр эди, ҳамиша нард<sup>3</sup> ўйнар эди...

Масоф<sup>4</sup> ва урушлари яхши эди. Уч масоф уруш қилиб эди. Аввал Юнусхон била Андижоннинг шимол тарафида Сайхун дарёсининг ёқасида Такасекретку деган ерда, бу жиҳатидин ул мавзуъ бу исмға мавсумдурким, тоғ доманаси жиҳатидин бу дарё андоқ тор оқарким, ривоят қилурларким, ул ердин така секрегандур, мағлуб бўлуб иликка тушти. Яна Юнусхон яхшилик қилиб вилоятига ружсат берди. Бу ерда уруш бўлгон учун Такасекретку уруши ул вилоятта тарих бўлубтур.

Яна Туркистонда Арс суйи ёқасида, Самарқанд навоҳисини чопиб борадургон ўзбак била Арс суйини муз била кечиб, яхши босиб, асир ва молни айриб, тамом эгаларига ёндура бериб, ҳеч нима тамаъ қилмади.

Яна бир Султон Аҳмад мирзо била Шоҳрухия ва Уратепа орасида Хавос деган кентта урушиб мағлуб бўлди.

Вилояти: отаси Фарғона вилоятини бериб эди. Неча маҳал Тошканд ва Сайром ҳам мирзонинг тасарруфида эдиким, отаси Султон Аҳмад мирзо бериб эди. Шоҳрухияни фириб била олиб неча маҳал мутасарриф<sup>5</sup> бўлуб эди. Охир чоғларда Тошканд ва Шоҳрухия иликтин чиқиб эди. Фарғона, Хўжанд ва Уратепаким, асл буларнинг отлари китобларда Усрушнадур ва Усруш ҳам битирлар, қолдилар, Хўжандни баъзи дохили Фарғона эмас дерлар. Султон Аҳмад мирзоким, Тошкандга мўғул устига черик тортиб, Чир<sup>6</sup> суйиниким, Тошкандтин икки шаърий йўл бўлғай, бу сувнинг ёқасидаким шикаст топти, Уратепада Ҳофизбек дўлдой эди, Умаршайх мирзоға берди. Андин бери Усрушна Умаршайх мирзо тасарруфида эди.

Авлоди: уч ўғул, беш қиз мирзодин қолиб эди. Бори ўғулларидин улуқ мен Заҳириддин Муҳаммад Бобир эдим; менинг онам Қутлуқ Нигорхоним эди. Яна бир ўғул Жаҳонгир мирзо эди, мендин икки ёш кичик эди, анинг онаси мўғулнинг туман бекларидин эди, Фотима Султон отлиқ. Яна бир ўғил Носир мирзо эди, онаси Андижонлиқ эди, гунчачи<sup>7</sup> эди, Умид отлиқ. Мендин тўрт ёш кичик эди...

<sup>1</sup> Маъжун — асал билан гиёҳдан тайёрланган кайф қилдирувчи нарв. <sup>2</sup> Лаъб — ўйин. <sup>3</sup> Нард — шахматга ўхшаш ўйин. <sup>4</sup> Масоф — жанг. <sup>5</sup> Мутасарриф — эгалик қилиш. <sup>6</sup> Чир — Чирчиқ. <sup>7</sup> Гунчачи — сатанг.

## АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

(1414—1492)

(ФОРС-ТОЖИК ЁЗУВЧИСИ)



### БАҲОРИСТОНДАН ПАРЧАЛАР

#### ҲИКОЯТ

Ҳотамдан сўрадилар:

— Узингдан кўра сахийроқ кишини кўрганмисан?

— Ҳа, бир куни бир йигитнинг уйига тушдим. Унинг ўнта қўйи бор экан. Дарҳол бир қўйни сўйди, пишириб олдимга қўйди. Қўйилган гўштнинг бир бўлаги менга ёқди, шунисини едим ва: «Эҳ, қандай яхши-я!» дедим. У йигит ташқарига чиқди. Бирин-бирин қўйларни сўяр, гўштнинг ўша мен яхши кўрган жойини пиширар ва келтириб олдимга қўяр эди. Мен бу воқеадан беҳабар эдим. Отга миниш учун ташқарига чиқдим. Қарасам, ҳовлида кўп қон тўкилган. «Узи нима гап?»— деб сўрадим. У: «Ҳамма қўйларни сўйдим»,— деди. «Нега шундай қилдинг?»— деб койидим. Айтди: «Қизиқ гап, сенга ёққан бирор нарса менда бўлса-ю, уни кўзим қиймаса».

Ҳотамдан сўрадилар:

— Сен унинг бу иши эвазига нима бердинг?

— Қизғиш ва оқ юнгли беш юз қўй бердим,— деди.

— Демак, сахий эмассан,— дедилар.

— Қаранг-а, у бор нарсасининг ҳаммасини берди. Мен бўлсам бор нарсамдан озгинасинигина бердим,— деди.

## ҲАЗИЛ

Кўр киши қоронғи кечада қўлида чироқ, елкасида кўвача билан йўлда кетмоқда эди. Эзма бир одам йўлда унга йўлиқиб, деди:

— Эй нодон, сенинг учун кеча-кундузнинг фарқи йўқ, ёруғлик билан қоронғилик баб-баравар-ку, чироқнинг нима фойдаси бор?

Кўр киши кулиб айтди:

— Бу чироқ ўзим учун эмас, сенга ўхшаган кўнгил кўзи кўр беҳабарлар учундир, токи менга урилиб, кўвачамни синдириб қўймагайсан.

\* \* \*

Золим подшо даврида бир бадавлат киши ўлди. У золимнинг вазири ўлган кишининг ўғлини чақиртирди ва:

— Отангдан нима қолди?— деб сўради.

— Мол-ашёдан у-бу нарсалар,— деди,— меросхўрлардан улуг вазир билан мен бечорагина.

Вазир кулди ва қолган меросни иккига бўлишни буюрди.

Ярмини унга қолдириб, ярмини подшо учун олиб кетдилар.

\* \* \*

Бир табибни кўрдилар, қабристон олдидан ўтиб қолса, бошига парда тортарди. Бунинг сабабини сўрадилар. Жавоб берди:

— Бу қабристондаги ўликлардан уяламан. Чунки кимга кўз ташласам, менинг зарбимни еган ва қайси бирига қарасам, менинг шарбатимни ичиб ўлган кишилардир.

## ҲИКОЯТ

(М а с а л)

Тулки билан бўри ҳамсухбат бўлиб дўстона қадам ташлар эдилар. Бир боққа етдилар. Эшик бекик, девор тикан билан тўсилган. Боғ атрофини айланиб бир тешикка етдилар. У тулки учун кенг, бўри учун тор эди. Тулки осонлик билан, бўри қийналиб ўтди. Тўкин узумларни кўрдилар, турли-туман меваларга дуч келдилар. Тулки зийрак эди, қайтиб чиқиб ке-

тиш йўлларини ўйлади. Бўри эса бепаросат эди — узум ва меваларни роса ея берди.

Тўсатдан боғбон билиб қолди. Таёқни кўтариб, уларга қараб югурди. Ингичка бел тулки тезлик билан тешиқдан чиқиб кетди. Қорни катта бўри эса у ерда тиқилиб қолди. Боғбон унга етиб олиб, қулочкашлаб шундай урдик, бўри на ўлик, на тирик; териси тимдаланган, жуни юлинган ҳолда ҳалиги тор тешиқдан бир амаллаб ташқарига чиқиб олди.

\* \* \*

Найсаси заҳар билан булганган Чаён сафарга чиқди. Кета туриб сув лабига етди. На олдинга юролмай, на орқага қайтолмай туриб қолди. Чаённинг бу аҳволини Тошбақа кўриб, унга раҳм қилди. Уни ўз устига миндирди ва сувга тушди. Бир томонга қараб сузиб кетди. Бу пайтда Тошбақа косасига Чаённинг найза санчишидан чиққан овозни эшитди: «Бу қанақа овоз?» — деб сўради Тошбақа. Чаён жавоб берди: «Бу сенинг орқангга санчаётган найзамнинг овози, найзам орқангга ўтмаслигини билиб турсам ҳам, аммо одатимни ташлай олмайман». Бу тўғрида шундай деганлар:

Фард<sup>1</sup>:

Чаённинг чақиши бехосдан эмас,  
Бу унинг хулқидир: чақмай туролмас.

Тошбақа ўз-ўзига: «Шундан яхшиси йўқки, бу ярамасни ёмон феълидан қайтарай ва яхшиларни унинг зиёнидан қутқарай», деди-да, сувга шўнғиди, Чаёни тўлқин ҳалок қилди.

Қитъа (мазмуни):

Бу бузгунчилик базмхонасидаги ҳар бир золимдан  
Юз ҳийла билан ҳар лаҳзада ўзини сақлашга урингунча,  
Яхшиси шуки, золим йўқлик тўлқинига шўнғисин,  
У ўз ёмон хулқидин, халқ унинг ўзидин қутулсин.

\* \* \*

Зўравонлик камарин белига боғлаб, ўзига ўнта келадиган чигирткани кўтариб кетаётган бир Чумолини кўрдилар. Таажжуб билан айтдилар:

---

<sup>1</sup> Фард — бир байтдан иборат шеър.

— Бу Чумолини кўринг, шу қадар кучсиз бўлгани ҳолда,  
бунчалик оғир юкни ташимоқда.

Чумоли бу сўзни эшитиб кулди ва:

— Мардлар юкини гавда қуввати ва тан салобати билан  
эмас, ҳиммат кучи ва бирлик билаги билан ташийдилар,—  
деди.

## ЖОМИЙ НАВОИЙ ҲАҚИДА

(«Хирадномаи Искандар»нинг<sup>1</sup> хогимасидан)

Кел, эй Жомий, сен умрлар қийнаб жонни,  
Хотирингдан яратолдинг беш дostonни.

Беш дostonинг шунчалик зўр панжа бўлди.  
Ундан дарё кафтли талай қўл букилди.

Икки бошли қалам ажаб аждарҳодур,  
У ўзидан сочар ҳар дам хазина — дур.

Аждарҳолар ганж олдида жой олса ҳам,  
Бироқ ўзи ганж туққувчи аждарҳо кам...

Бироқ кўрсам ганж сочқувчи ҳар бир қалам,  
Беш дostonнинг дури билан тўлмиш олам.

Етиб борса у бешларга сенинг бешинг,  
Юз дoston бўлолмагай бирига тенг.

Бу бешларга аввал бошлаб уриб панжа,  
Хушхабарлар келтурганнинг юрти Ганжа.

Лекин туркий<sup>2</sup> тилда келди бу нақш ажаб,  
Уни кўриб сеҳрли сўзлар боғлагай лаб.

Осмондан мақтов ёғсин у қаламга,  
У қаламдан келди гўзал сўз оламга.

Кечирсинлар форси тилда дур терганлар,  
Дарий<sup>3</sup> тилда назм инжусин келтирганлар.

<sup>1</sup> *Хирадномаи Искандар* — Искандарнинг донишмандлик китоби,  
<sup>2</sup> *Туркий* — узбекча. <sup>3</sup> *Дарий* — форс-тожик тили.



Агар ул ҳам назмин ёзса дарий тилда,  
Қолмас эди сўз айтишга куч ҳеч элда...

Бошқа тилда нукталарни сўйлади ул,  
Ақл учун етукликка қолмади йўл.

Сенинг юксак табъинг билан, сўз устоди,  
Қаламингнинг калиди-ла сўз кушоди.

Сўз юзининг порлоқлиги ўчган эди,  
Хазина ҳам юкин боғлаб кўчган эди.

Сўзамоллик майдонига сен сурдинг от,  
Қайта бошдан сўзнинг юзи порлади бот.

Сенинг ақлу фикринг билан сафо топди,  
Э Навоий, лутфинг билан наво топди.

Бу кўчатда назмларни еткуриб мен,  
Юрак қони билан мева биткуриб мен.

Сўз айтишдан бошқа эмас бунда сабаб,  
Билимдонлик дастурида мен очдим лаб.

Мен буларни шу зийнат-ла безар экан,  
Ҳеч кишидан эҳсон, таҳсин кутмаганман.

Кирим жойи бўлган ердан чиқмас эҳсон,  
Нима фойда таҳсин айтса сенга нодон.

Сўз лутфи-ла мақтовларинг қилдим, лекин  
Уз билгумнинг кўрсатолдим сенга чекин.

Молу давлат жонга жуда яқинроқдир,  
Етилган сўз ҳаммасидан яхшироқдир.

Ҳамма нарса бу дунёдан йўқолажак,  
Лекин жаҳон бор бўлгунча сўз қолажак.

*(Ғафур Ғулом таржимаси)*



## ФУЗУЛИЙ

(1498—1556)

(ОЗАРБАЙЖОН ЕЗУВЧИСИ)

### ҒАЗАЛ

Енди жоним ҳажр-ла васли рухи ёр истарам,  
Дардманди фурқатам<sup>1</sup>, дармони дийдор истарам,

Булбули зорам, дагил<sup>2</sup> беҳуда афгон этдигим<sup>3</sup>,  
Қолмишам нолон қафас қайдинда<sup>4</sup> гулзор истарам.

Даҳр бозоринда косиддир<sup>5</sup> матои ҳимматим,  
Бу матои сотмаға бир ўзга бозор истарам.

Фоний<sup>6</sup> ўлмоқ истарам, яъни балойи даҳрдин,  
Роҳати жисми заифу жони афгор истарам.

Нўла<sup>7</sup> гар қилсам шаби ҳижрон<sup>8</sup> таманнои ажал,  
Найлайн чўқдир<sup>9</sup> ғамим, дафъина ғамхор<sup>10</sup> истарам.

Чун бақо базминдадур дилдор, ман ҳам турмазам,  
Бу фано оламда, базми васли дилдор истарам.

<sup>1</sup> *Фурқат* — айрилиқ. <sup>2</sup> *Дагил* — эмас. <sup>3</sup> *Этдигим* — этганим(ни).  
<sup>4</sup> *Қайд* — банд. <sup>5</sup> *Косид* — касод. <sup>6</sup> *Фоний* — йўқлик, йўқ бўлмақ. <sup>7</sup> *Нўла* —  
нола. <sup>8</sup> *Шаби ҳижрон* — ҳижрон туни. <sup>9</sup> *Чўқ* — кўп. <sup>10</sup> *Ғамхор* — ғамхўр,  
юпатувчи.

Эй Фузулий, истамаз кимса ризоси-ла фано,  
Манки бундан ўзга билмам чора ночор истарам.

## МУРАББАЪ

Ҳосилим барқи ҳаводисдан<sup>1</sup> маломат доғидир;  
Маснадим кўйи<sup>2</sup> маломатда фано тупроғидир,  
Зор кўнглим танда зиндони бало дутсоғидир<sup>3</sup>,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Давр жавриндан тану жонимда роҳат қолмади,  
Сурати ҳолимда осори фароғат қолмади,  
Меҳнату ғам чекмага минбаъд тоқат қолмади,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Гўнглимининг мулкин жафо селоби вайрон айлади,  
Бахтиминг ҳолин ҳужуми ғам паришон айлади,  
Бағрими андишаи даври фалак қон айлади,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Интиҳосиз<sup>4</sup> жаврлар ўдлора<sup>5</sup> ёндирди мани,  
Ожи<sup>6</sup> сўзлар тотлу жонимдан ўсондирди<sup>7</sup> мани,  
Халқдан беҳуда афғоним ўтондирди<sup>8</sup> мани,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Истадим бир чора йўқ, елдим-югурдим ҳар янго,<sup>9</sup>  
Раҳм эдуб бир кимса имдод<sup>10</sup> этмади мутлақ манго,  
Чорасиз қолдим, мурувват истаюб келдим санго,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Дода келдим адл девонина<sup>11</sup>, фарёдим эшит,  
Санки одилсан, гўр<sup>12</sup> афғоним, надандир ғавра<sup>13</sup> эт.  
Шарҳи ҳолим сўр, муродим вер<sup>14</sup>, алим дут<sup>15</sup>, фикрим эт,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

---

<sup>1</sup> *Ҳаводис* — ҳодисалар. <sup>2</sup> *Кўй* — манзил, кўча. <sup>3</sup> *Дутсоғ* — тутқун.  
<sup>4</sup> *Интиҳосиз* — чексиз. <sup>5</sup> *Ўдлора* — ўт(олов)ларга. <sup>6</sup> *Ожи* — аччиқ. <sup>7</sup> *Ўсондирди* — бездирди, зериктирди. <sup>8</sup> *Ўтондирди* — уялтирди. <sup>9</sup> *Янго* — томонга. <sup>10</sup> *Имдод* — мадад, ёрдам. <sup>11</sup> *Девон* — маҳкама, идора. <sup>12</sup> *Гўр* — кўр(кўрмоқ). <sup>13</sup> *Ғавр* — ҳақиқат, тубини билиш. <sup>14</sup> *Вер* — бер. <sup>15</sup> *Дут* — тут (тутмоқ).

Гўр Фузулийнинг рухи зардинда<sup>1</sup> ашки олини<sup>2</sup>,  
Пардаи идбора<sup>3</sup> дутмиш сурати иқболини,  
Дардмандингдир, иноятлар эдуб сўр ҳолини,  
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

## РУБОИЙЛАР

Дерларки эдар<sup>4</sup> гунча лаби ёр ила баҳс,  
Гул барги тар ул лаъли гуҳар<sup>5</sup> бор ила баҳс,  
Ул бир неча дилсизлара тухматдир бу,  
Даъвоё керак лаҳжау гуфтор ила баҳс.

Сўзи дилим ашки олдан айла қиёс,  
Андуҳими заъфи ҳолдан айла қиёс,  
Хуршид<sup>6</sup> қуснинг-ла қилур баҳси жамол,  
Тарки адабин заволдан айла қиёс.



<sup>1</sup> Руҳи зард — сариқ юз. <sup>2</sup> Ашки ол — қонли кўз ёши. <sup>3</sup> Идбор — бахтсизлик. <sup>4</sup> Эдар — этар. <sup>5</sup> Гуҳар — гавҳар. <sup>6</sup> Хуршид — қуёш.

# ХVII АСРДАН ХIХ АСРНИНГ ЎРТА- ЛАРИГАЧА БЎЛГАН АДАБИЁТ

---

## ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

### БОТИРХОН ЗУЛМИ

(Қўшиқ)

Ботирхон отланиб чиқса,  
Кўринг салтанатларини.  
Неча йил қамаб ётди  
Кенагас юрларини.

Қамай-қамай, алқисса,  
Олди ўйиб кўзларини,  
Тайлоқдай бўкиртиб сўйди  
Не-не азаматларини.

### ЛАТИФАЛАР

Маҳалла имоми Афанди олдига келиб дори-дармон сўрабди:

— Мен бўғиляпман, ёриламан, жонимни қутқар.

Афанди имомдан нималар еганини сўрабди. Имом жавоб бериб, дебди:

— Рўза маҳалида нима ҳам ер эдим. Ифторда қўшниникида бир товоқ нишолда билан учта нон едим... Айтгандек, суюқ ош қилишган экан, ундан бир ярим товоқ ичдим. Сўнг бошқа қўшним пиширган сомсадан тотимоқ учун ўттиз-қирқтагина едим, қўшни хафа бўлмасин дедим.

— Мева ҳам едингизми?— сўради Афанди.

— Ҳа, кўп эмас... Бир патнусда бир неча тилик қовун бор экан. Яна бир патнис узум, айтганча, беш-олтитагина нок...

— Жонингизни қутқариш учун мен ёлғиз бир маслаҳат бера оламан. Баландликка чиқиб, чуқур қазийсиз. Унга тушиб, осмонга қараб ётиб олиб, қўлларингиз билан устингизга тупроқ тортасиз... Тупроқ устига ўттиз-қирқ гишт қўйсин-

лар, лой билан сувасинлар... Шунда, ишонинг, сизнинг жонингиз бетобликдан, халқ жони сиздан қутулади.

\* \* \*

Афанди: «Паррандаларнинг тилини биламан»,— деб мақтаниб юрар экан. Подшо буни эшитиб қолиб, Афандини чақиртирибди ва ўзи билан бирга овга олиб чиқибди.

Йўлда бораётганларида, вайронада сайраб ўтирган бир бойқушни кўрибдилар. Подшо Афандидан сўрабди:

— Бойқуш нима деб сайраяпти?

— Бойқуш айтадики,— дебди Афанди,— агар подшонинг аулми шу хилда бўлаверса, тез кунда шаҳар ҳам менинг маконимга қўшилиб кетади.

\* \* \*

Бир куни Афандига хабар етказиб:

— Шаҳарнинг қозиси ақлидан озибди,— дебдилар.

Афанди бу хабарни эшитиб, узоқ ўйга кетибди. Хабар келтирганлар уни бу ҳолда кўриб, сўрабдилар:

— Афанди, нега ўйланиб қолдингиз?

— Қозимизнинг азалдан ақли йўқ эди,— дебди Афанди,— яна нимасидан озди экан, деб ўйлаяпман.

---

## ТУРДИ (ФАРОҒИЙ)

(XVII аср)

### СУБҲОНҚУЛИХОН ВА УНИНГ АМИР-АМАЛДОРЛАРИ ТУҒРИСИДА ҲАЖВИЯ<sup>1</sup>

(М у х а м м а с)

Жойи осойиш эмас ҳеч кима бу кўҳна равоқ,  
Еғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ.  
Йўқолиб расми вафо, бўлди ҳама бошу оёқ,  
Мулкдин адлу карам кетти, қолиб кину нифоқ,  
Яхшилиқ қилма тамаъ, зулм ила дўлди офоқ.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун<sup>2</sup> дутди,  
Хўблар маснадини сифла<sup>3</sup> била дун<sup>4</sup> дутди,  
Таҳ-батаҳ кўнглими бу фикр била хун дутди,  
Жойи шаҳбозлари қаргаву қузгун дутди.  
Ҳамнишин ўлгали шунқор ила доим япалоқ.

Шоҳ ҳамбазм ўлуб хожасаролар била ёр,  
Ҳукми баракс суруб, бўлди ёмонлар сардор,  
Хор ўлди уламову фузало, шайху кибор,  
Кўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор,  
Хон жилови ики бадрагга<sup>5</sup> тегиб, бўлди иноқ...

Ҳукмидур жумла либосию ишидур амали,  
Сўзидур бетагу фармони нишони жаъли<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Қисқартиб олинди. <sup>2</sup> Рубъ ила маскун (рубъи маскун) — ер юзи демак. <sup>3</sup> Сифла — паст. <sup>4</sup> Дун — тубан. <sup>5</sup> Бадраг — асли паст маъноснда бўлиб, бу ерда: Субҳонқулихон билан иноқлашган қипчоқ ва сарой уруғларининг бекарига ишора қилинади. <sup>6</sup> Жаъли — қалбаки, сохта.

Мумсику<sup>1</sup> сифлаву дундурки бағоят қабали,  
Анга ўхшарки, қолан бурунғиларнинг масали:  
«Ёғ ишқордан олуру қаро сувдин қаймоқ».

Бидъату зулм анинг хилқату<sup>2</sup> асли зоти,  
Юртни бузди ҳавола била таклифоти;  
Олди бу расми барот<sup>3</sup> ила тасарруфоти<sup>4</sup>,  
Бор мундан шарафи мурдашўю<sup>5</sup> исқоти<sup>6</sup>,  
Тўра ўғли ичида йўқ мунидек истиҳқоқ<sup>7</sup>.

Қани бир хисрави одилки, анга дод этсам,  
Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам,  
Доми меҳнаткададан<sup>8</sup> кўнглими озод этсам,  
Ким бузулгон дили вайронани обод этсам,  
Айласам бўси адаб, шоҳ қўюб қайда аёқ...

Елингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини,  
Ғасб ила молин олиб, қўймадингиз битини,  
Қамчилар доғи солиб бўйни, қанотиб бетини,  
Ёрд игиз заҳрасини, ичидан олиб ўтини,  
Бўлмади кам бу раият<sup>9</sup> бошидан ҳеч таёқ...

Бсклар ўлди ҳаромзодалари нософи,  
Бемаҳосил<sup>10</sup>, гала номард, қалин наддофи<sup>11</sup>,  
Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи<sup>12</sup>,  
Буларинг олдида бор рофизийнинг<sup>13</sup> инсофи,  
Бу аламдин кетайин бош олиб мулки Ироқ...

Етмадим ҳеч ерда бу қофия паймолиғдин<sup>14</sup>,  
Дод, бу доғи ғариблиғ, ғами танҳолиғдин,  
Кўрмадим манфаате беҳуда савдолиғдин,  
Йўқ (сўққа бошимдин) ўзга манга дунёлиғдин,  
Кош ул ғарзанлар солса қуруқ сўзга қулоқ.

<sup>1</sup> Мумсик — хасис. <sup>2</sup> Хилқат — яратилиш. <sup>3</sup> Барот — халқдан солиқ-  
ни муддатидан бир неча йил аввал ундириб олиш. <sup>4</sup> Тасарруфот — ўз  
ихтиёрига олиш, эгаллаш. <sup>5</sup> Мурдашў — ўлик юувчи. <sup>6</sup> Исқот — пул-бу-  
юм эвазига ўзганинг гуноҳини ўзига олувчи киши. <sup>7</sup> Истиҳқоқ — ҳақиқат  
қозониш. <sup>8</sup> Меҳнаткада — машаққат жойи. <sup>9</sup> Раият — фуқаро, халқ.  
<sup>10</sup> Бемаҳосил — бефойда. <sup>11</sup> Наддоф — пахта савовчи. <sup>12</sup> Авқоф — вақфлар.  
<sup>13</sup> Рофизий — рад этувчи, даҳрий. <sup>14</sup> Қофия поймолиғ — қофияли сўз-ай-  
тиш, шоирлик.



Осиё<sup>1</sup> новасидек рост этиб бўғузин,  
Тўлдуруб ашрафи<sup>2</sup> (бирла девори) дарзин,  
Топмадим буқаламун<sup>3</sup> кайдилари тарзин,  
Аждаҳодек порага турмиш очиб огзин,  
Юртдин йўқ хабари, барчасининг фикри тамоқ.

Барчаси пораву ришватга<sup>4</sup> ўлуб бадомўз<sup>5</sup>,  
Жалқ қўлига тамаъ бирла тикиб донм кўз,  
Йўқ мураббий манга хон эшикида бир дилсўз,  
Сўзламас менинг учун юзи қаролар бир сўз,  
Тиқайин ҳар бирининг огзига бир-бир қумалоқ...

### «АЗ ЗАБОНИ ХОН» («ХОН ТИЛИДАН»)

«Шукрким, дорул-амон манзилиму маъвойим<sup>6</sup>...  
Олами сел агар дутса, баландур жойим,  
Давлати Хожадиновардур мани ҳали жойим,  
Олами сел агар дутса, баландур жойим,  
Арк ичин маҳкам эдиб, айладим ўзумга ятоқ».

### ҲАЗАЛ

Тор кўнгуллуқ беклар, ман-ман деманг, кенглик қилинг,  
Тўқсон икки бори ўзбак юртидур, тенглик қилинг,

Бирни қипчоқу, хитою, бирни юз, найман деманг,  
Қирқу юз, минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг.

Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнга кириб,  
Бир ўнгурлуқ, бир тиризлиқ, бир яқо-енглик қилинг.

Ким қўюбдур уҳдаи ўз мулкунгиздин чиқмайин,  
Икки, уч, тўрт даъвисин этмакни, кўтаҳлик қилинг.

Мардлар майдон чекиб, рангин кўториб захмлар,  
Сизга йўқ ул жавҳаре, юзга упо-энглик қилинг.

<sup>1</sup> *Осиё* — тегирмон. <sup>2</sup> *Ашраф* — олтин пул. <sup>3</sup> *Буқаламун* — ўзгарувчан. <sup>4</sup> *Ришват* — пора. <sup>5</sup> *Бадомўз* — ёмонликка ўрганиш <sup>6</sup> *Маъво* — жўй, ўрик.

## ГУЯХАНИЙ

(XVIII аср охири ва XIX аср боши)

### БЕР<sup>1</sup>

Ҳазратим, очликдан ўлдим, егани нон бер менга,  
Кофир ўлғайман агар десамки, баҳмон<sup>2</sup> бер менга.

Мошу бугдою гуруч берким, шулар менга керак,  
Ҳеч айтмасман ақиқу лаълу<sup>3</sup> маржон бер менга.

Эгнима ёпиқ бериб, қорнимни тўйғаз нон билан,  
Сенга биллоҳқим демасман; дину имон бер менга.

Навкаринг очлиқдан ўлсин, нега ҳайфинг келмагай?  
Эй табиби ҳозитқим, доруя дармон бер менга.

Нону тўн бер, бенаволик дардидин қутқар мени,  
Мен қачон айтдимки, Қорун<sup>4</sup> гавжидек кон бер менга.

Гулханийни эр йигитлар тўпидан камситмагил,  
Фўта бер, от бер, қилич бер, тўну чакмон бер менга.

---

<sup>1</sup> Бу шеър асли тожикча ёзилган бўлиб, «бидеҳ» («бер») радифи қўллангани учун, шартли равишда «Бер» деган номни қабул қилдик.  
<sup>2</sup> Баҳмон — у ё бу нарса. <sup>3</sup> Ақиқу лаъл — қимматбаҳо тошлар. <sup>4</sup> Қорун — жуда бадавлат, афсонавий подшо.

## ЗАРБУЛМАСАЛ<sup>1</sup>

(Япалоққуш ҳикояси)

Аммо ровийлар<sup>2</sup> андоғ ривоят<sup>3</sup> қилурларким илгариги айёми нофаржомда<sup>4</sup> Фарғона иқлимида Кайқубод отлиғ подшоғлиғдин қолган бир эски шахристон бор эрди. Анда бир Бойўғли деган ватан тутмуш эрди. Аммо анинг ҳавоси хуш ва дилкаш. Сабза, раёқин, анвои гуллар, чечаклар касратидин<sup>5</sup> қўрғонга қўнган чоғда товуенинг парларидек турланиб, мунаққаш<sup>6</sup> кўринур эрди. Ва андин бир ёғочлик ерда Япалоққуш маскани, ота-бобосидин қолган жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдик, меҳри ҳоварий<sup>7</sup> юзига банда эрди.

Оразидин<sup>8</sup> шамсу<sup>9</sup> қамардур хижил,  
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил<sup>10</sup>,  
Ҳосили умри эди ул бойни,  
Оти Гунашбону ўшал ойни.

...Япалоқ Кўрқушни имлаб олиб, ёнида ўткузуб айдик: «Бойўғлининг бир чиройли қизи бор эмиш... Бизнинг тарафдин совчи бўлиб боринг. Ҳар қанча қалин бўлса топилур».

Анда Кўрқуш айди: «Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чопилур» деган яхшиларнинг масалидир. Бойўғлининг оғзини бир бурчидан чиқар: «минг чордевор кимнинг қалини» деб. Қоло... бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким айтмишлар: «Ёлгон масал<sup>11</sup> турмас», «Уят — ўлимдан қаттиғ». Яна айтмишлар: «Эрман ёғочининг эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани...».

...Анда Кўрқуш айди: Эй Япалоқ, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтгил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимнинг номуборак оти Кулонкир султондур».

Анда Кўрқуш айди: «Мундоғ фаҳм ва хирад сарманзилидин ўтмаган кишиларни кўрган эмасман. Эчкунинг оти

<sup>1</sup> Қисқартириб ва бир оз соддалаштириб олинди. <sup>2</sup> *Ровий* — ҳикоятчи. <sup>3</sup> *Ривоят* — ҳикоя. <sup>4</sup> *Айёми нофаржом* — бахтсиз кунларда. <sup>5</sup> *Касрат* — кўп ва турли хил. <sup>6</sup> *Мунаққаш* — зийнатли, нақшланган. <sup>7</sup> *Меҳри ҳоварий* — меҳр — қуёш, ҳовар — шарқ. <sup>8</sup> *Ораз* — юз. <sup>9</sup> *Шамс* — қуёш. <sup>10</sup> *Мунфаил* — уялмоқ. <sup>11</sup> *Масал* — мақол.

Абдукарим бўлурга сўз керак. Бурунғилар анинг учун «Эби билан сўзлаганнинг қурбони бўл» деган эканлар. Кулонкир султон от қўймоқ сенинг ҳаддингму? Бу от — Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрий, Лочин, Итолгу (ким) қушларнинг салотинидурлар<sup>1</sup>, аларга муносиб от турур».

Анда Япалоқ айди: «...Бари боламнинг асбоби кулонкирлиги минқори<sup>2</sup> билан чангалидан маълум ва равшан эмасдурму?»

«Мен суқ, ҳасад қариндоши эмасман, сени хўб билурманки: «Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас», дерлар.

Кўрқуш аввал бориб Кулонкир султон жамолини кўруб, анинг совуқ сўзини эшитиб, сўнгра борсам керак, деб Кулонкир султон хизматига равона бўлди. Ярим фарсах<sup>3</sup> йўл борганда, шул аснода бир Ҳудҳуд<sup>4</sup> йўлуқти, саломлашиб айдики: «Қайси ошёни баланддин парвоз қилдингиз?»

... Анда Кўрқуш айди: «Мен Япалоқбиби совчисидурман, Бойўғлининг қизига хосткорликка<sup>5</sup> борурман».

Анда Ҳудҳуд айди: «Япалоқнинг бехирадлигини<sup>6</sup> эмди билдим... Сенинг сирка тиларга лаб-лунжинг йўқ экани маълум ва машҳурдур. Ва яна қўлидан келмас ишга уринган, нажжорлик<sup>7</sup> қилгон Маймунга ўхшаб расво бўлма».

Кўрқуш айди: «Ҳикоят қил».

Ҳудҳуд айди:

«Бор эди Кашмир навоҳисида<sup>8</sup> тоғ,  
Боги эрам<sup>9</sup> рашкидин кўксида доғ.

Анда иморатга яроғлик яғоч  
Етти қулоч — бўйи, эн — икки қулоч.

Бор эди кўп неъмату алвонлари,  
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари.

Зулф каби сунбули хушбўлари,  
Роҳатижон эрди оқар сувлари.

Уйдин улуғроқ эди гулбуне<sup>10</sup>,  
Анда ватан тутмиш эди Маймуне.

<sup>1</sup> Салотин — султонлар, ҳукмронлар. <sup>2</sup> Минқор — тумшуқ. <sup>3</sup> Фарсах — 5,5—6 км. <sup>4</sup> Ҳудҳуд — попишак. <sup>5</sup> Хосткор — совчи. <sup>6</sup> Бехирад — ақлсиз. <sup>7</sup> Нажжорлик — дурадгорлик. <sup>8</sup> Навоҳи — вилоят. <sup>9</sup> Боги эрам — афсонавий гўзал бог. <sup>10</sup> Гулбун — гул кўчати.

Жон сотиб ўзин ўйин этарди тан,  
Ўқур эди қиссаи ҳуббул-ватан<sup>1</sup>.

Бир куни Нажжори<sup>2</sup> хирадманди<sup>3</sup> фард<sup>4</sup>,  
Кўнгли яғоч йўқлиғидин қилди дард.

Борди ўшал тоққаки мавқуф<sup>5</sup> эди,  
Эзгу яғочлар анга маъруф эди.

Шаҳрнинг зиндонидин озод ўлуб,  
Тоғнинг Шириниға Фарҳод ўлуб.

Сонур эди ўзини тоғ Хисрави,  
Тоғин ўқуб Деҳлавийи маънавий.

Элина навкиссаларин қистари,  
Расм эди Нажжор яғоч истари.

Эгди у дил гўшасининг пардасин,  
Белга суқиб теша била аррасин.

Бориб анга кесди яғоч решасин,  
Қўйди ўшал ерда унутиб тешасин.

Ўзга тоққа бориб яна кесди яғоч,  
Ермоғи макрина қилди илож.

Болта била бир учини ёрди ул.  
Пона қўйиб, теша сари борди ул.

Тушти баногоҳ анга Маймун кўзи.  
Оқилу доно санаб, ул дам ўзи.

Айди: «Улус ичра бу бир касбдур,  
Касбни бошина кийсанг насбдур...

Мен дахи<sup>6</sup> нажжорликни ўрганай,  
Болаларим барчасига ўргатай».

<sup>1</sup> *Ҳуббул-ватан* — ватанини сезиш. <sup>2</sup> *Нажжор* — дурадгор. <sup>3</sup> *Хирад-манд* — ақлли, донишманд. <sup>4</sup> *Фард* — ёлғиз. <sup>5</sup> *Мавқуф* — қаратилган.  
<sup>6</sup> *Мен дахи* — мен ҳам.

Жаҳд қилиб турди равон борғали,  
Яъни яғоч қолмишини ёрғали...

Минди яғоч устига Нажжордек,  
Косибиди пуркардаи пуркордек<sup>1</sup>.

Кетди ҳунар шавқи била гуссаси,  
Тушди яғоч айрисиға думчаси.

Бал кейнидин бўлди тутулмоқлиғи,  
Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи.

Одами жинсида йўқ қиссаси,  
Қолди анинг думчасининг ҳиссаси.

Билгилки, Маймун нажжорлик қиламан, деб қўлга тушиб, эртадан-кечгача калтак бирла уриб ўйнатиб, балоға гирифтор бўлгандек, сен ҳам муҳим хайр ишини биткаролмайд, мулла Исо авлиё бирла Абдураҳмон офтобачидек халқнинг лаънат сўзидан чиқмай юрма. Ёмон иснод сендин қолур».

Кўрқуш айди: «Сен тева<sup>2</sup>нинг бўтаси онаси бирла мунозара қилганидин беҳабар ўхшарсан».

Ҳудҳуд айди: «Ҳикоят қил».

Кўрқуш айди:

«Бор эрди Фарғонада бир сорбон<sup>3</sup>,  
Теваси бор эрди — туғди ногаҳон.

Аҳлу иёли анинг бас эрди чўқ,  
Озуқадин кулбасида нарса йўқ.

Ҳосили дунё эди бир тева<sup>2</sup>си,  
Эмадиган орқасида бўтаси.

Бир куни ул тева<sup>2</sup>сини қўмлади,  
Ортадиган юкларини жўблади.

Юклари оғир эдию йўл йироқ,  
Уртади тайлоқни нори фироқ.

---

<sup>1</sup> Пуркардаи пуркор — ишбилармон. <sup>2</sup> Тева — туя. <sup>3</sup> Сорбон — туякад.

Фасли тамуз<sup>1</sup> эрди, ҳаво кўп исиг,  
Йўлда темурдек эди қумлар қизик.

Оч ўтина куйди, анодин жудо,  
Модарининг<sup>2</sup> меҳрида эрди адо.

Жаҳд ила етмай аносин кейнидин,  
Қумда куярди, ғами ул сийнадин.

Оғир юки йўлда ўшал сорбон,  
Йўлда чўкурди тузатай деб равон.

Бўтаси бориб эди орқосидин,  
Ёнди ҳароратлар яғмосидин<sup>3</sup>.

Бўзланиб айди: — Ҳоло бераҳм онам,  
Куйди-ю ёнди-ю тутошти танам.

Аста-аста юрсанг, бўлғай на ғам,  
Сийна сутидин эмайин дам-бадам.

Айди онаси боласига боқиб,  
Кўзларининг ёшлари сувдек оқиб:

— Кўрки, бурундуқ кишининг қўлида,  
Бу кишининг кўзлари ўз йўлида.

Менда агар зарра каби ихтиёр  
Бўлса эди, бўлмас эдим зери бор<sup>4</sup>.

...Алқисса, Кўрқуш Кулонкир султон даргоҳига равона бўлуб, сарманзилға етди. Кўрдиким, ажаб шан-шавкатлик боргоҳи<sup>5</sup> бор экан...

...Куйкунак илгари қадам қўюб, Кўрқуш олдига келиб айдиким: «Эй бобо, қайси ошёнаи баланддин парвоз қилдигиз?»

Анда Кўрқуш Куйкунакнинг такаббуруна сўзини англаб айди: «Эй болам, сен сўз сўргувчи бўлгунча ва мен жавоб бергувчи бўлгунча, иккимиз ҳам гойиб бўлсак яхшидур».

<sup>1</sup> Фасли тамуз — саратон. <sup>2</sup> Модар — она. <sup>3</sup> Яғмо — бузғунлик; бу ўрнида: азоб-уқубат маъносида. <sup>4</sup> Зери бор — юк остида. <sup>5</sup> Боргоҳ — қаср.

Анда Куйкунак айди: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қопиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркони давлат аросида кичкина кўрдингизму? «Кичкина деманг бизни, кўтариб урармиз сизни», ёинки «Куйкунак — ўз ерида ғоз олур ҳам ўрдак»... «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил».

Кўрқуш анинг худ донолигини англаб айди: «Эй болам, бурунғилар масалидурким: «Сигир сув ичгунча, бузоқ муз ялар». Меҳмон бўлсам, таъзим ва тавозу қилсанг лозим эрди.

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидан андоғ нари солдиким, қайта кўрмаклик номумкин бўлди. Бас Кўрқушни имлаб олиб, ёнидан жой бериб, айдиким: «Эй бобо, хуш келибсиз. Маъзур тутунг, ўзингиздек кишилар дебдурларки: «Танимасни — сийламас».

Анда Кўрқуш сўзга дарафтод бўлди<sup>1</sup>. Ва айдиким: «Улугнинг боргоҳида аҳли дониш<sup>2</sup> ва хирадманди боҳуш ҳар қанча кўп бўлса ҳам, оз бўлур...»

...Кулонкир султоннинг илгариги меҳмонидин қолғон оши бор эрди, ани Кўрқушнинг олдиға қўйди, айди: «Оз ошга имдод<sup>3</sup> йўқ».

Анда Кўрқуш айди:

Карам на эрди бахиллик сўзин дединг, э шоҳ,  
«Оз ошни бергунча мундин зиёд ўту олов».

Анда Кулонкир султон айди:

«Аз карам нест бахили кардан,  
Хон ниҳодан, таом худ хўрдан»<sup>4</sup>.

Анда Кўрқуш айди: «Ош эгаси билан тотлиғ».

Кулонкир султон «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ қалла югурур» деб қўл узата берди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди. Кўрқуш ҳар қанча тараддуд қилди, ошни табақ тагида топмади...

<sup>1</sup> Сўзга дарафтод бўлди — сўзга киришиб кетди. <sup>2</sup> Аҳли дониш — биллима аҳли. <sup>3</sup> Имдод — бу ўринда: таклиф маъносида. <sup>4</sup> Байтнинг мазмуни: бахиллик қилиш карамдан эмас, дасгурхон қўйғач, таом емоғ яхшидир.



...Алқисса, Кўрқуш жидду жадал бирла Бойўғли сарманзилига равона бўлуб... муддао девориға боши ва истидъо ҳадафига<sup>1</sup> мурод ўқи тегди. Замондин сўнг Бойўғли Кўрқуш келганидин огоҳ бўлуб, анинг олдиға чиқиб, «...Хуш келибсиз, сафо келибсиз», деб таъзим ва тавозу бирла кўрушуб, бир-бирининг юзини чўқушиб, Бойўғли Кўрқушни уясиға қўндурди ва олдиға моҳазар<sup>2</sup> қўйди. Кўрқуш сўзламасдан бурун таомға туша берди.

Бойўғли айди: «Таом емакда сўзлаб емак яхшидур, ҳайвондек хомуш таом емак озода мардум шевасидан эрмас».

Анда Кўрқуш айди: «Сўзлашмасдин ўзга чора йўқ.

...Кулонкир султонга муносиб Гунашбону исмлиқ... қизингиз бор эмиш. Япалоқнинг боласи Кулонкир султонға муносиб кўруб, совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тараддуд қилоли», деди.

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, дахи бир жавоб олурсиз... қариндош-уруғимни йиғиб, машварат<sup>3</sup> айлаб, анга яраша сизға жавоб берсам керак», деди.

...Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Лекин донишлик бирла қилмоқ керак, боргоҳ ақл ва донишдиндур. Хирад сарчашмасидин<sup>4</sup> кўр, эл изоси анга машхур. Оч юруб кекирган, оғзи бирла ишини битирган, гоҳ ўзини Таҳамтан<sup>5</sup> олувчи баҳодири жаррор<sup>6</sup>, муфт<sup>7</sup> топилганда ошар, ичи кўк, кўзи лўқ нодонларға Умари айёр, донишмандлар сафида бир нақши девор, элга маълум ва машхур Муҳаммад Содиқ заргарнинг ўғли паришон рўзгорға кенгашиб, бизни аро йўлда қўйманг».

Алқисса, Кўрқуш... хурсанд бўлуб. Япалоқбиби манзилиға равона бўлди. Ва анинг сарманзилиға етти. Бойўғлининг анчаким муҳим хайрға рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалоққушнинг бир қарға дўсти бор эрди: Шўранул қушлар кўзига гўл, ўз ишиға пишиқ... ўғри мишиқ, ҳарифи айёр<sup>8</sup>, мумсики беор, ҳар мурда устида тайёр, йигирманинги бешини мустаҳиққа<sup>9</sup> бериб, ўн бешини қўйниға урган, тумшуғи Зокирбой жомафурушнинг тумшуғиға ўхшар экан. Ушал диёрда Малики Шабишоҳинки қушларнинг шоҳлиғи

<sup>1</sup> Ҳадаф — мўлжал, жой. <sup>2</sup> Моҳазар — овқат. <sup>3</sup> Машварат — маслаҳат.

<sup>4</sup> Сарчашма — булоқ боши. <sup>5</sup> Таҳамтан — қаҳрамон Рустамнинг лақаби.

<sup>6</sup> Жаррор — сурбет. <sup>7</sup> Муфт — текин. <sup>8</sup> Ҳарифи айёр — айёр улфат. <sup>9</sup> Мустаҳиқ — ҳаққи бор киши.

анга маисуб эрди ва Кулонкир султон анга дангалнишин паҳлавон эрди, Шўранулни Малик Шоҳин жонибиға севинчиға чоптурди... Шўранул Малик Шоҳин боргоҳиға келиб, таъзим ва тавозу бирла салом қилиб, Япалоқнинг руқъасини<sup>1</sup> узатди. Малик Шоҳин нома мазмунини англаб, бир замон таваққуф<sup>2</sup> айлаб айдики: «Сани юбормаса бўлмасмуди?»

Анда Шўранул айди: «Эй подшоҳи олампаноҳ, ўзлари маъно поясидин бебаҳра эканлар.

...Сўфи Қўчқордек бўлса нодон, ҳақ сўз анинг олдиға ёлгон, эрта-кеч қўлида тасбеҳ, вирди анинг ҳарза сафиҳ, суратда ҳеч ками йўқ ва маъно бежо кетса гами йўқ ва гоҳо кампирлардек энгашиган, сочбоғи ер супурган ва тоқясини чеккасиға осган: «Оларда ҳисоби тўққуз, берурда саноғи ўттуз». Тўғри сўзға тўғоноқ, изо ва кулфатға ёвуқроқ, макр ва ҳийлада шайтондин муфсидроқ<sup>3</sup>, кўрунмоққа юзсиз, сўзи тузсиз, ёзда совуқ, қишда иссиқ, шароратпешаликда Ҳомондин<sup>4</sup> шадидроқ<sup>5</sup>, курк товуқдек сувға пишарға ўнгроқ, одамзод аросида Саид Азимжон манзур бўлса, мен андин аҳмоқроқму?» деди.

...Малик Шоҳиннинг Кордон отлиғ хазиначиси бор эрди. Анга буюрдиким: «Бизнинг жонибдин Султон Кулонкир дангалнишинимга тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер».

Алқисса, Кордон камари ҳимматини ғаравдек неча ердин боғлади. Сўнгра замоне тафаккурға бориб, айдики: «Авлороқ улким, аввал ўзим бориб Бойўғлиға учрасам... Харжи исроф бўлмоғудек бўлсун», деб борурға азм қилди.

Кордоннинг жойидин Бойўғлининг маскани узоқ эрди. Балки муддати сафар эрди.

Шундан кейин Кордоннинг Турумтой билан бирга йўлга чиққанич, йўлда уларнинг мунозаралашиб боргани айтилади ва «Тошбақа билан Чаён» масали ҳикоя қилинади.

Навозанда<sup>6</sup> айди: «Андоғ эшитганим борки, сангпушт<sup>7</sup> Ироқдин Ҳижоз сари борур эрди. Йўл узасида ночор, бир чаёнға йўлдош бўлди. Иккиси заруратдин ҳамроҳ бўлдилар. Аммо сангпушт бағоят фаросатлик эрди. То баҳаддики кўп

<sup>1</sup> Руқъа — хат. <sup>2</sup> Таваққуф — тўхташ. <sup>3</sup> Муфсид — фасодчи. <sup>4</sup> Ҳомон — Мисрда золим вазир бўлган. <sup>5</sup> Шадид — золим, зўравон. <sup>6</sup> Навозанда — асарда ҳикоя қилинган икки қаптарнинг бири. <sup>7</sup> Сангпушт — тошбақа.

сафарларда юруб, кўп тажрибалар ҳосил қилган эрди. Аммо чаёнга инон-ихтиёрин бериб, бодиялар қатъ этуб, манозил ва мароҳил тай қилиб юрур эрди<sup>1</sup>. Ушал аснода ногоҳ бир наҳри азимга<sup>2</sup> дучор бўлдилар. Андин ўтар иложини топмадилар... Охирульамр, сангпушт... муддао истидъосининг соҳилига ўзини олди. Ғоз ва ўрдакдек силкунуб турди. Ногоҳ, орқасига боқти, кўрдик, йўлдоши йўлда ҳорғон... найзасини кифтига тик ушлаб, юқори-қуйи юрубдур. Сангпушт айдик: Эй биродар, сабаб надурки, буён ўтмайсиз?»

Чаён айди: «Кўз ёшича сув бўлса, бизга маъзур<sup>3</sup> тутунг». Сангпушт кўнглида айдик: «Йўлдош бўлмоқ шарти бу эмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам, унча хўб эмас. Авло улдурки, ўткариб қўйсам...»

Алқисса, сангпушт чўлғочини қўлига олиб, оз ҳаракат бирла ўзини нажот соҳилига олди. Айди: «Эй биродар, сени дарёдан ўтказиб қўйгани келдим. Устимга мин, лекин бежо ҳаракат қилма, ўз жонингга жабр қиласан».

Анда чаён: «Ҳар ким ўз маслаҳатини ўзи билур», деб сангпуштнинг орқасига минди. Дарёга тушиб оқдилар. Замондин сўнг чаён тебрана берди. Сангпуштга айди: «Бу кун майдонингни васиъ<sup>4</sup> топдим... Бу кун пўлод найзамни якжирма<sup>5</sup> қалқонингга озмойиш<sup>6</sup> қилай дерман».

Сангпушт айди: «Сенинг бу хор сифат найзайи бемажонинг менинг бу якжирма қалқонимга нима кор қилсин?»

Анда чаён айди: «Билганинг йўқмуким ақрабининг<sup>7</sup> муддаоси ниш урмоқдур, хоҳ дўст кўксинадур, хоҳ душман орқасина»...

Сангпушт... ғаввослардек<sup>8</sup> бир ғўта урдиким, ул жавоҳир термоқда ва чаён жон бермоқда қолди.

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар аяжомини муҳайё қилиб жўнай бердилар... Қубод шаҳрига етдилар. Бойўғли ошёнига келиб қўндилар. Бойўғли буларнинг келганидин бохабар бўлиб, олдиларига чиқиб: «...Хуш келибсизлар!» деб гарди роҳларини<sup>9</sup> қоқиб, меҳмонхонасига палослар солиб,

---

<sup>1</sup> Йўл юриб, шаҳар ва вилоятларни ўтиб маъносида. <sup>2</sup> Наҳри азим — катта дарё. <sup>3</sup> Маъзур — узр. <sup>4</sup> Уткаргали ўградим — ўтказишга қарор қилдим. <sup>5</sup> Васиъ — кенг. <sup>6</sup> Якжирма — қаттиқ, мустаҳкам маъносида. <sup>7</sup> Озмойиш — синамоқ. <sup>8</sup> Ақраб — чаён. <sup>9</sup> Ғаввос — дарё, денгиз тубига тушувчи киши, водолаз. <sup>10</sup> Гарди роҳ — йўл чанг-тўзони.

чироқлар ёқиб, аларни қўндуруб, ўчоққа ўтин қалай бошлади...

Андин сўнг Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун; навозанда, созанда жам айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутди...

Кордон айди: «Биз камина Малик Шоҳиннинг ҳалқабегўшларидин<sup>1</sup> бўлурмиз. Бизга андоқ билиндиким, Гунашбону ойимни Япалоқбиби боласи Кулонкир султонга берибсиз. Ҳарна тилаган қалинни ўз қулоғим бирла англағали келдим, тоинки харжи исроф бўлмағудек бўлсин. Эмди на буюрасиз», — деди...

Бойўғли айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким, «Қўйнидин тўкилса — қўнжиға» дебдулар. Ўз қариндошларимдин киши чиқар, Япалоқ боласи куёвга ҳожат эмас... Кўпак боласига на деб берайин»...

Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиғолланиб<sup>2</sup>, вужуди найистониға ўт тушиб, тутуни гардунга хиром боғлади<sup>3</sup>.

Бойўғли айди: «Мендин ўтти, маъзур тутунг. «Ит қилғонни иторчи қилмас». — дебдурлар...

Мен хабардор ўлдимки, тевадин ҳам ўткариб сўзлабман ўхшар».

Кордон айди: — Сўзла!

Бойўғли айди: «Бир тулки йўлда кетиб борур эрди. Зинистон эрди. Қор ва ёмғур беҳад ёғиб, кўчалар лой эрди. Анда бир тева лойға йиқилиб, ағнаб, шўнғиб, ҳар мўйида ботқоқлар ёпушуб эрди. Ул тева сорбонга хоби харгўш бериб<sup>4</sup>, бир шўразор жазирага қочиб борур эди. Ул тулкига дуч келди. Тулки саломлашиб, тевадин ҳол сўраб айди: «Эй бузругвор, ҳормасинлар, қайдин келурлар?»

Тева айди: «Ҳаммомдин келурман».

Тулки айди: «Баракалло, рост айтурсиз, ҳама бошдин оёгингиз тару тоза ва покиза. Буни оёқларингиздин мулоҳаза қилдимким, гармоба<sup>5</sup> сувини бошинг ва оёгингга ишлатибсан, магар ҳаммомчи ўлган эканму ва ҳаммомни холи кўрдингму?» Яна Муҳаммад Холиқбойнинг боғида бир Сафарбой деган аҳмоқ боғбон бор эди. Анинг боғида ўн беш тоза навниҳол ўрук дарахти бор эрди. Сафарбой тоза хуштаъм

<sup>1</sup> Ҳалқабегўш — қул маъносида ишлатилган. <sup>2</sup> Иштиғолланиб — кучайиб. <sup>3</sup> Тутуни кўкка кўтарилди. <sup>4</sup> Хоби харгўш бериб — элтиб қўйиш маъносида. <sup>5</sup> Гармоба — ҳаммом.

ўрукларнинг шохини кесиб ташлаб, анинг ўрнига аччиқ да-  
нак ўрук шохини пайванд қилур эрди. Бу ақл ва фаросати  
бирла ўзини ҳама боғбонлардин доно олур эрди...

Алқисса, Кордон айди: «Иш битгувчи маслаҳатни қил».

Бойўғли айди: «Менинг ҳам уруғ-аймоғ, қариндошларим  
бор, алар бирла маслаҳат қилиб жавоб берурман».

Кордон айди: «Хўб, лекин Хўқандаги икки Фаж ва Каж  
бетамиздек қариндошинг бирла маслаҳат қилиб, бизни ора  
йўлда қўймағил».

Бойўғли айди: «Ул икки Каж ва Фаж кимдур? Баён қил!»

Кордон айди:

«Ўзин гоҳ мулло олур, гоҳ тақи,  
Ниёзча оғалиқки, хуш аҳмақи.

Ҳамма ишга ёлғон сўзи дастгир,  
Сўзин сарф этиб, қорин айларди сер.

Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин,  
Вале билмагай суҳбати хонабин.

Биров олдига кирса, дер эрди: «Ҳой,  
Чилим сол, буюртур палов, Маллабой».

Бобожон Ашур чўлоқу Али бири,  
Хўқанд мулкида аҳмақи нодири...

Булар бирла ҳар маслаҳат каж<sup>1</sup> эди;  
Бу иккиси шаҳр ичра кўп фаж<sup>2</sup> эди».

Анда Бойўғли айди: «Сиз айтган Муҳаммад Амин муфти-  
дирки, мудом ҳар ишда ўзидан бемаза ва бефаҳм ва беидрок-  
роқ одамга маслаҳат қилур эрди. Хоҳ форсий, хоҳ арабий,  
ҳар китобки битса, саҳв<sup>3</sup> ва ғалатдин холи эмас эрди, бовужу-  
ди бу ҳама ноқислиги<sup>4</sup> бирла ўзини ҳамадин мулло ва до-  
нишманди рўзғор кўрар эрди».

Анда Кордон айди: «Муҳаммад Амин Хўжа муфтининг  
сифатин баён қил».

Бойўғли айди:

---

<sup>1</sup> Каж — қийшиқ. <sup>2</sup> Фаж — бемаза. <sup>3</sup> Саҳв — хато. <sup>4</sup> Ноқис — кам пи-  
лик.

«Эди исми Муҳаммад Хўжа муфти анинг,  
Хати хуш, баён айлайн мен анинг.

Кичик офтобани давот<sup>1</sup> деб олиб,  
Ажаб яхши деб кассасига солиб,

Этиб кибру манлик шаробини нўш,  
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш».

Кордон ноумид бўлиб, Кўрқушнинг ошёнасига қадам  
қўйди...

Кўрқуш айди: «Бойўғли жавоби нима бўлди?»

Кордон айди: «Бойўғли айтурки: Минг чордевор токчаси-  
гача нақшу нигор қилинган ва ҳеч Бойўғли сояси тушма-  
ган бўлса унарман... Мундин бир чордевор кам бўлса, уна-  
масман. Ул «токча» деди, биз «мўри» дедик, жўнай бердук».

Кўрқуш айди: «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар.  
Ишни билиб қилсанг керак эди ва иш билмас экансан. Кордон  
исмининг аксини қўйсалар керак эди...»

Алқисса, Кўрқуш айди: «Ҳар кимнинг ишиму улоқ овла-  
моқ, мадрасага бориб тупроқ яламоқ? Иш биткармоқни мен-  
дин кўрсунлар» деб, Қубод шаҳристонига равона бўлди. Бой-  
ўғли уйига қўноқ бўлди. Кўрқуш Бойўғлини кўрган ҳамон  
томоғидин бўғиб, «Кўр тутгани қўймас» дегандек чўқуб ай-  
диким: «Кўрушмасанг, отангни йиқит».

Бойўғли айди: «Йиқилган курашга тўймас», куёв бўлсанг,  
қиз тайёр, эшитмоққа қулоқ бор. Сўрамоқ сендин, эшитмоқ  
мендин.

Кўрқуш айди: «Сенинг қулоғинг Мулла Сиддиқ котибнинг  
қулогидек сўз эшитмас...»

Бойўғли айди: «Сенинг кўзинг Мулла Асқарнинг кўзи-  
дек қадрдон ошнасини танимас...»

Кўрқуш айди: «Ботин<sup>2</sup> кўз керак. Сенга ҳарза<sup>3</sup> учун кел-  
ган эмасман. Тилаган чордеворларингдин тўрт юзини кечғил.  
Олти юзига жавоб берурсан».

Анда Бойўғли айди: «Минг чордевор соламан, тўрт юзини  
нимага кечай?»

Кўрқуш кўрдиким, Абдураҳим судхўр баққол мумсикдек  
қўп хасисдур, агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса,  
ўттуз тишини синдирур. Айдиким: «Андоғ бўлса уй лавози-

<sup>1</sup> Давот — сиёҳдон. <sup>2</sup> Ботин — ички. <sup>3</sup> Ҳарза — бекорчи сўз.»М

мотини тайёр қилгил. Пашшадин анқоғача барча қушларга киши чоптур, йиғилсунлар!..»

Алқисса, Япалоқ шаън ва шавкат бирла тўй олиб келди. Мажмуи туюрлар<sup>1</sup> жам бўлдилар, мисли анқо, ҳумо, уқоб, баҳрин, лочин, италгу бир тарафга: оққуш, туғдоқ, турна, гоз, ўрдак, қўғақуш, ангит, сурна, суқсур, чуррак, каркирак, кўргут, лак-лак бир тарафга ўлтурдилар. Булардин кичик қушлар — мисли каклик, бедана, олатўганоқ, қизилиштон, зарғалдоқ, кабутар, мусича, қалдирғоч, саъва Кулонкир султонга куёв нўкар бўлуб, бир тарафга ўлтурдилар.

Алқисса, Кўрқуш куёв жонибидин вакил бўлиб, кўкқарга, олақарга гувоҳ бўлиб, Куйкунак қиз жонибидин вакил бўлуб турдилар.

Кўрқуш: «Эй ҳозир ўлонлар, англағувчи бўлинглар, мен маҳр солай: аввал Ургут, Янгиработ, Эскисабот, Пушоғур, Мўғул, Чакан, Фируз, Нишопур, Шаҳристон, Сарой, Ҳилён. Иторчи, Чун, Манғит, Кенагас, Янгиариқ, Гончи, Гозон, Дарак, Хўжа Тоҳир, Нажидон, Қизили, Куркат, Бекобод, Хайрсбод. Эмди Гунашбону оймнинг маҳри битдиму?» — деди.

Алқисса, Кўрқушнинг маҳр солишига ва Куйкунак олишига бир неча қушлар ҳайрон қолиб, бир-бирларига айтушур эрдиларким: «Бели оғримаганнинг нон ейишига боқ».

Куйкунак дарҳол туруб айтдиким: «Баракалло, сизнинг жувонмардлигингизга. Маъракада бизнинг сўзлагудек ҳолимиз қолмади. Маҳр солишингизга ҳозир турган туюрлар инсоф ва офарин қилдилар. Лекин Хайробод бизга мувофиқ тушмади».

Кўрқуш айди: «Сабаб недур?»

Куйкунак айди: «Дарёга ёвуқдир<sup>2</sup>. Зероки, Бойўгли халқи сувдин эҳтироз этарлар. Муниг ўрнига Муғни солинг».

Кўрқуш айди: «Хўб бўлубдур. Шошманг. «Муғ» атвор лугати бор. Лугати юқорида мазкур бўлган тошкентлик Муҳаммадхўжа Ҳожидек юруш йўлини йўқотиб, мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур. «Мунглуғ» бўлурга оз қолибдур. Яна бир сафарлик ҳоли бор. Кеч кузгача ани солиб бермоққа мен кафил».

...Кулонкир султон, Гунашбону ойм иккилари муродларига етдилар.

<sup>1</sup> Мажмуи туюр — жами қушлар. <sup>2</sup> Ёвуқ — яқин.

# МАХМУР

(XVIII аср охири — 1844)

## ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

### ҲАПАЛАК<sup>1</sup>

Эй жаҳондори зафар кавкабаи даври фалак, 22,5  
Гўш қил қиссаи қишлоғи хароби Ҳапалак<sup>2</sup>.

Турфа<sup>3</sup> қишлоқи ғазабкардаки<sup>4</sup>, паррандалари,  
Товуқи — игначи-ю, ўрдагу гози — капалак.

Бору йўқ уйларини банда<sup>5</sup> баён гар қилсам,  
Бир катак, икки капа, уч олачуқ<sup>6</sup>, тўрт каталак.

Дема уй, балки заминкандир<sup>7</sup>, агар кирса киши,  
Ҳар тараф бетига ургайлар ани(нг) кўршапалак,

Халқини кўрсанг агар ўласи-ю, қоқу хароб,  
Очликдин эгилиб қомати мисли камалак.

Ажириғ томирини ўгурида майда туюб,  
Қайнатиб кунда ичар, отини дерлар сумалак.

Йўрғагида онаси ул ўраган латталари  
То ҳануз устидадур,<sup>8</sup> уч мингу юз етти бўлак.

---

<sup>1</sup> Ҳапалак — Ҳапалак қишлоғи ҳозирги Фарғона областидаги Киров райони территориясидадир. <sup>2</sup> Бу байтнинг мазмуни: «Эй фалак даврининг зафар юлдузи подшоҳи, хароб бўлган Ҳапалак қишлоғи ҳақида бир қисса эшит». <sup>3</sup> Турфа — қизиқ, ажойиб. <sup>4</sup> Ғазабкарда — ғазаб қилинган, ғазаб остида қолган. <sup>5</sup> Банда — қул, бу ерда мен маъносида. <sup>6</sup> Олачуқ — чайла. <sup>7</sup> Заминкан — ертўла.



Гар таҳорат қилса қавми, сув тополмай ночор,  
Бетини қум била юб, (қўли)га сургай гувалак.

Эй фалак қадру адолат шийами мулку малак,  
Марҳамат чоғида раҳм айла ба ҳоли<sup>1</sup> Ҳапалак.

Кеча гўё эшитиб шуҳрати тилла пулини,  
Ҳапалак қўрқусидан учди мисоли капалак.

Ҳимматинг йўлида бир тилла каромат қилгил,  
Капалак боз қўниб жойига бўлғай Ҳапалак.

Зор Махмур талаб қилди кечишни шоҳдин,  
Ҳапалак юртига тушган пул агарчи лак-лак.

### ИТБОҚАР ҚОЗИ ТИЛИДАН<sup>2</sup>

Шаҳриёро, камина сағбонман<sup>3</sup>,  
Пешвойи<sup>4</sup> сипоҳи хандонман.  
Асли отим агарчи қозидир,  
Қозийи қавми шаҳри тозидир.  
Итбоқарлик эрур менинг ҳунарим,  
Боиси ризқи модару падарим<sup>5</sup>.  
Ота-бобомни касбидур бу ҳунар,  
Қатта бобомнинг расмидур бу ҳунар...  
Ошимиз бир ялоқдадур модом,  
Бошимиз бир тувак ичида мудом.  
Шом тентиб то сабоҳ ухлармиз,  
Хайли суллоҳ, жами суқлармиз.  
Бизни дайдию дарбадар дерлар,  
Маргимизни<sup>6</sup> маҳи сафар<sup>7</sup> дерлар.  
Бўлмасам олдида замони агар,  
Тозилар: «Қози қайда?», деб йиғлар.  
Чунки жондин буларни беҳ<sup>8</sup> кўраман,  
Булар афгон гар этса, ман ҳураман.  
Даври оламда қанчаким ит бор,  
Ҳаммаси менгадир буродару ёр...  
Ҳама семирди, қоқ ман қолдим,  
Ҳама жуфт ўлди, тоқ ман қолдим...

<sup>1</sup> Ба ҳоли — ҳолига. <sup>2</sup> Қисқартиб олинди. <sup>3</sup> Сағбон — итбоқар.  
<sup>4</sup> Пешво — йўл бошловчи. <sup>5</sup> Модару падар — она-ота. <sup>6</sup> Марг — ўлим.  
<sup>7</sup> Маҳи сафар — сафар ойн. <sup>8</sup> Беҳ — яхши.

## УВАЙСИЙ

(XVIII асрнинг охири — XIX асрнинг ўрталари)

### КҲНГИЛ ДОҒ ҲЛДИ, ДОҒ ҲЛДИ

(Ғазалда я парча)

Замона кулфатидин бу кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди;  
Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.  
Жароҳат бўлди бағрим тиғи бедоди рақиблардин,  
Бу кўтаҳфаҳм<sup>1</sup> мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди...  
Фано мардумларини сирридин ҳеч кимса йўқ огоҳ,  
Қабиҳ гуфтор<sup>2</sup> мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди...  
Турубдур бағрим ичра қон мисоли гунча, найларман.  
Очилмай гул сифат ушбу кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.  
Сўзимдин хотиринг узра гумоне ўзга еткурма,  
Ки изҳор айламай найлай, кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.  
Мени расвойи оламдин мабодо эҳтироз этма,  
Такаллум<sup>3</sup> бирла шод айла, кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.  
Кўнгулни оташин бежо қилибдур нутқи гуфтори,  
Қаю боғ андалибидин<sup>4</sup> кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.  
Бу сўзни айлади барпо ажаб густохлиқ<sup>5</sup> бирла,  
Малоли хотир ўлгайму, кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.

### АНОР

(Чистон<sup>6</sup>)

Бу на гумбаздир эшиги, туйнугидин йўқ нишон,  
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдур макон.  
Туйнугин очиб, аларнинг ҳолидин олсам хабар,  
Юзларида парда тортуғлик турарлар, бағри қон.

<sup>1</sup> Кўтаҳфаҳм — калтафаҳм. <sup>2</sup> Гуфтор — сўз, сўзлаш, гапирит. <sup>3</sup> Такаллум — сўзлашиш, суҳбатлашиш. <sup>4</sup> Андалиб — буябул. <sup>5</sup> Густох — влабсиз, авдишасиз. <sup>6</sup> Чистон — шеъринг топишмоқ.

---

## НОДИРА

(XVIII аср охири — 1842)

### ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Дода келдим, эй салотин сарвари<sup>1</sup>, додим эшит,  
Сен шаҳу мен бенаво, лутф айла, фарёдим эшит.

Дуди оҳим шуъласи ҳуснинг дабиристонида  
Мисраи баржастадур, эй сарви озодим, эшит.

Сарвинозим, сендин айру нахли оҳим бўлди хам,  
Қоматинг ҳажрида синди шохи шамшодим, эшит.

Ҳар нечаким сабр таъмирини<sup>2</sup> бунёд айладим,  
Ашк селобида вайрон ўлди ободим, эшит.

Барча ёру ошнодин айладинг бегоналиғ,  
Неча кунлар бўлди ҳаргиз қилмадинг ёдим, эшит.

Келки, бир соат сени кўрмоқ учун муштоқмен,  
Телба бўлдим сендин айру, эй паризодим, эшит.

Нодира боди сабодин сенга ирсол<sup>3</sup> этгали  
Қилди иншо бу ғазални, таъби ношодим, эшит.

---

<sup>1</sup> Салотин сарвари — султонларнинг йулбошчиси, етакчиси, <sup>2</sup> Сабр таъмири — сабр биноси, <sup>3</sup> Ирсол — хабар юбориш, етказиш.

\* \* \*

Кетди ҳушум ул париваш жилва оғоз айлагач,  
Уртади жон пардасин мутриб наво соз айлагач.

Тонг эмас қилса юзи машшотани<sup>1</sup> бедасту по<sup>2</sup>,  
Айлади ойнани сув, чеҳра пардоз айлагач.

Лаблари тўкти табассум шаҳидин оби ҳаёт,  
Кўзлари юз фитна барло айлади, ноз айлагач.

Ноз бирла боғбони сунъи<sup>3</sup> бу гулзор аро  
Сабз хуррам қилди сарвингни сарафроз айлагач.

Фурсати умри кироми этганин расво, кўнгул  
Билди гафлат уйқусидин кўзларин боз айлагач.

Сайд этар бир дамда олам аҳлини мурғи дилин,  
Қошларин шоҳин<sup>4</sup> этиб, кўзларни шаҳбоз айлагач.

Вомиқу<sup>5</sup> Фарҳоду Мажнундин муқаддам билди ёр,  
Нодира ишқини ошиқликда мумтоз айлагач.

\* \* \*

Риёу, ҳирсу, тамаъ савтидур<sup>6</sup> таронаи шайх,  
Эшитмагум, ҳама афсун эрур фасонаи шайх.

Санамлар ишқина тоқат қилолмайин ночор,  
Ешунди савмаага<sup>7</sup> зуҳд<sup>8</sup> ўлуб баҳонаи шайх.

Риёу зарқ<sup>9</sup> тариқида ташнаком ўлур,  
Сароби баҳри хаёлоти беканораи<sup>10</sup> шайх.

<sup>1</sup> *Машшота* — пардозчи, безантирувчи. <sup>2</sup> *Бедасту по* — қул-оёқсиз.  
<sup>3</sup> *Сунъи* — яратмоқ, ҳунар. <sup>4</sup> *Шоҳин* — қарчиғай. <sup>5</sup> *Вомиқ* — «Вомиқ ва Узро» достонининг қаҳрамони. <sup>6</sup> *Савт* — товуш, овоз. <sup>7</sup> *Савмаа* — узлат, яқкаликда яшайдиган жой. <sup>8</sup> *Зуҳд* — таркидунёчилик. <sup>9</sup> *Риёу зарқ* — макр-ҳийла. <sup>10</sup> *Беканора* — чексиз, соҳилсиз.

Хамуш этарман ани бир шарори оҳ ила,  
Агарчи тез эрур ўт каби забонам<sup>1</sup> шайх.

Кўнгуллар ўлди совуқ суҳбатидан афсурда<sup>2</sup>,  
Эрур чу боди хазон оҳи ошиқонаи шайх.

Берур ғурур ила оройиши фаши дастор<sup>3</sup>,  
Ки худнамолиғ эрур зеби корхонаи шайх.

Топилса, Нодира бир шайхи орифи комил<sup>4</sup>,  
Бошим ҳавосин этай назри остонаи шайх.



---

<sup>1</sup> *Забон* — тил. <sup>2</sup> *Афсурда* — сўлган, қотиб қолган. <sup>3</sup> *Фаши дастор* — салланинг учи. <sup>4</sup> *Орифи комил* — билимдон киши.

# МУНИС ХОРАЗМИЙ

(1778—1829)

## ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

### ШУАРО

Ютубон бу замонда қон шуаро<sup>1</sup>,  
Назм этар гавҳари фиғон шуаро.  
Ерга хуршиддек<sup>2</sup> солур даврон,  
Қилсалар сайри осмон шуаро.  
Дўстлар лутфидин қилур маҳжур<sup>3</sup>,  
Баски, бор душмани замон шуаро.  
Юз хушомад била гадолиғ этиб,  
Топа олмас емакка нон шуаро.  
Давлат асроридин<sup>4</sup> эрур ғофил<sup>5</sup>,  
Ҳар неча эрса нуктадон<sup>6</sup> шуаро.  
Бўлуб ифлосдин<sup>7</sup> зарурат ила  
Хиссат аҳлиға<sup>8</sup> мадҳхон шуаро.  
Шеъри янглиғ кезар маҳофил<sup>9</sup> аро,  
Қилғали дарди дил аён шуаро.  
Гўйе рўзгор аносидин ночор  
Туғди кулфатға тавъамон<sup>10</sup> шуаро.  
Дардманду жафокаш элга қилур  
Назм ила дардини баён шуаро.  
Аҳли давлатға бўлса ҳам маддоҳ,  
Топмас иқболдин нишон шуаро.

<sup>1</sup> Шуаро — шоирлар. <sup>2</sup> Хуршид — қуёш. <sup>3</sup> Маҳжур — айрилган, узоқ.  
<sup>4</sup> Асрор — сирлар. <sup>5</sup> Ғофил — беҳабар. <sup>6</sup> Нуктадон — нозик гапга тушунадиган, донишманд. <sup>7</sup> Ифлос — камбағаллик. <sup>8</sup> Хиссат аҳли — хасислар демак. <sup>9</sup> Маҳофил — ўтиришлар, йиғинлар. <sup>10</sup> Тавъамон — эгизак, бирга туртилган.

Гуссадин ўлғай эрди, топмас эса  
Шеъридек ёри ҳамзабон<sup>1</sup> шуаро.  
Баски даврон эрур ҳунара душман,  
Кўрадур фазлидин зиён шуаро.  
Мезбонлиг<sup>2</sup> қилурга йўқ нимаси,  
Бўлса Мунисга меҳмон шуаро.

## РЎЗА

Рўза бисёр<sup>3</sup> мани танг этмиш,  
Баданим суст, аёғим ланг<sup>4</sup> этмиш,  
Таъбима ҳар дам оғирлиқ етуруб,  
Қоф тоғи била ҳамсанг<sup>5</sup> этмиш.  
Янги ой шавқи таним зор айлаб,  
Қоматим ийд гами чанг этмиш.  
Заъф<sup>6</sup> уйдин чиқоримга қўймас,  
Ҳар қадамни неча фарсанг<sup>7</sup> этмиш.  
Бода махмурлиғидин<sup>8</sup> рўза  
Мани ўлтургали оҳанг этмиш...

## БОШҚА ЖАНРЛАРДАГИ ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар<sup>9</sup>,  
Бедордилу<sup>10</sup> кўзлари пурнамдурлар<sup>11</sup>,  
Зинҳор аларни қилмағил озурда<sup>12</sup>,  
Оташдаму<sup>13</sup> барҳамзани<sup>14</sup> аламдурлар.

Онга ким масти жоми давлатдур<sup>15</sup>,  
Қон ичарда фақирлардин не хабар?

---

<sup>1</sup> *Ҳамзабон* — ҳамгап. <sup>2</sup> *Мезбон* — меҳмон кутувчи. <sup>3</sup> *Бисёр* — кўп.  
<sup>4</sup> *Ланг* — оқсоқ, бу ўринда: дармонсиз маъносида. <sup>5</sup> *Ҳамсанг* — бир хиш,  
тег оғирлик. <sup>6</sup> *Заъф* — қувватсизлик, бедармонлик. <sup>7</sup> *Фарсанг (фарсах)* —  
бир тош масофа — 7-8 км. <sup>8</sup> *Махмур* — хумор. <sup>9</sup> *Муниси ғам* — ғамга ул-  
фат, ғамли. <sup>10</sup> *Бедордил* — дили уйғоқ, ҳушёр. <sup>11</sup> *Пурнам* — ёшга тўла.  
<sup>12</sup> *Озурда қилмоқ* — ранжитмоқ, қийнамоқ. <sup>13</sup> *Оташдам* — олов нафас, куй-  
дирувчи. <sup>14</sup> *Барҳамзан* — йўқ қилувчи. <sup>15</sup> *Маси жоми давлат* — давлат  
мўйини ичиб маст бўлган.

Оре<sup>1</sup>, уйқуға борғон онгламагай,  
Уйқусизларға ҳар на бўлса агар.

Сабот истасанг мулк бунёдиға,  
Адолат била ет улус додиға.  
Адолатдин ўлди эл осойиши,  
Эл осойиши — мулк оройиши.

\* \* \*

Эмас мард — турғонни йиқса киши,  
Агар келса қўлдин, йиқилғонни турғуз.

Шуруинг<sup>2</sup> ўлса на ишга, туз<sup>3</sup> айла ниятинг аввал,  
Бори амални ҳабо<sup>4</sup> бил, агар туз ўлмаса ният.

---

---

<sup>1</sup> Оре — ҳа, тўғри, <sup>2</sup> Шуру — ҳаракат, интилиш. <sup>3</sup> Туз — тўғри. <sup>4</sup> Ҳа-  
бо — бекор.



## ОГАҲИИ

(1809—1874)

### ҶИШ

(Ғ а з а л)

Не билурсан кечалар фақр аҳлидан не ўтганин,  
Бистари заррин<sup>1</sup> уза, эй ким қилурсан хоб қиш.

Ул гадо ҳолига раҳм этким, совуқдин ҳар кеча  
То саҳар афғон чекиб ашкин тўкар йиғлоб қиш.

Эй гани, боқғил ялонглар ҳолига, шукр учун,  
Ким киёрсан таҳ-батаҳ<sup>2</sup> қоқим била синжоб<sup>3</sup> қиш.

Огаҳийнинг сурати ҳолига боқким, айлади  
Ашки ҳар ёндин оқиб рухсорин астарлоб қиш.

### РУБОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Э, келди фунуну<sup>4</sup> илм таслим сенга,  
Қилмоқ менга лозим бўлди таъзим сенга,  
Гарчи йўқ эди қувват аёқимда вале,  
Келдим бош ила олғали таълим сенга.

Ҳалқа қурубон қилма алоло<sup>5</sup>, эй шайх,  
Оламга ўзинг айлама расво, эй шайх,  
Ким барча риёу ҳийлау макрингни  
Фош этма улус аро саропо<sup>6</sup>, эй шайх.

Сўздур бу жаҳон аҳли аро қулзуми<sup>7</sup> жарф<sup>8</sup>,  
Покиза маони ангадур дурри шигарф<sup>9</sup>,  
Бу баҳр топар кўнгул аро кунжойиш<sup>10</sup>,  
Лекин анга ҳар кўнгул бўла олмас зарф<sup>11</sup>!

<sup>1</sup> Бистари заррин — зар тўшак. <sup>2</sup> Таҳ-батаҳ — қаватма-қават. <sup>3</sup> Қоқим била синжоб — олмахонга ўхшаш жониворлар терисидан тикилган пўстин. <sup>4</sup> Фунун — фанлар, илмлар. <sup>5</sup> Алоло — шовқин-сурон. <sup>6</sup> Саропо — бошдан-оёқ. <sup>7</sup> Қулзум — денгиз. <sup>8</sup> Жарф — чуқур. <sup>9</sup> Шигарф — қимматбаҳо бўёқ. <sup>10</sup> Кунжойиш — ўрнаш, ситғиш. <sup>11</sup> Зарф — қимматбаҳо нарса солинадиган қутича.

## САЙИДО НАСАФИЙ

(XVII аср)

(Тожиқ ёзувчиси)

### ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР<sup>1</sup>

#### ЎХШАР

Фалак қадди букук чўлтоққа ўхшар,  
Жаҳон ҳам таланган қишлоққа ўхшар.

Кўз олдида қонли найза каби гул,  
Боғ ичра сарв ҳам ботган ўқ буткул.

Нечун фалак қоши ўхшар камона,  
Ким қилди кўксини унга нишона?

Ипакка ўралган бойлар не эрур?  
Пиллага ўралган қуртдай кўринур.

Воиз, ўгут берма ҳар бир йиғинга,  
Сийқаланган сўздай кўринур менга.

Дилдан чиқарганда қафаснинг гамин,  
Кўнглим ўйлар сайёд уйи аламин.

#### ҚОЛМАБДИ

Боғ ичра булбулдан наво қолмабди,  
Чаман ичра гул ҳам асло қолмабди.

---

<sup>1</sup> Таржима.

Чаманда турганлар кўчиб кетмишлар,  
Боғ узра сумбулдан гиё қолмабди.

Тулки уйи бўлиб шаҳарлар, чўллар,  
Арслонларнинг изи гўё қолмабди.

Ҳеч кимса қўлидан ечилмас тугун,  
Соч ила тароқда вафо қолмабди.

Э Сайидо, замон элида бугун  
Ору номус, лутфу ато қолмабди.

### ЎТ ЭРУР

Жон раги<sup>1</sup> шамдек ёнади ҳамон.  
Оғзимда сув қайнар, тилимда олов.  
Кулбамга золимлар ўт қўйишдилар,  
Бойқушдирман, уям тополмас биров.

Булбулману, лекин гўлаҳдир жойим,  
Кўкатим кул эрур, чаманим ўтдир.  
Яхшилар элидан кетгандан бери  
Манзилим қуюндир, ватаним ўтдир.

Мен билан савдода унутма бунӣ:  
Матоим тутундир, дўконимдур ўт,  
Қизийди суҳбатим майсиз, мутрибсиз,  
Уйни ёритаман, меҳмонимдур ўт.

Сайидо доғимдан ўзга жонкуяра  
Йўқдур; бу дилим ҳам оловни суяра.

---

<sup>1</sup> *Жон раги* — қон томири.

---

# МАХТУМҚУЛИ

(XVIII аср)

(Туркман шоири)

## ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР<sup>1</sup>

### БОШЛАДИ

Кўмилди дарёлар, йиқилди тоғлар,  
Етимлар кўз ёшин тўка бошлади,  
Ярамас фарзанди ҳаромхўр беклар  
Юртни бир ёнидан йиқа бошлади.

Жамоатсиз азон бир қуруқ сасдир,  
Неча мулланг ўқиган илм абасдир,  
Қозиларнинг кори чой билан носдир,  
Бир бузуқ нишона чиқа бошлади.

Чиқар ибод<sup>2</sup> билмай қизи-келини,  
Оқ юзига ёпар қора телини<sup>3</sup>,  
Қанча азоб билан йиққан пулини —  
Маржондай ўзига тақа бошлади.

Дунёда судхўрнинг пул йиғмоқ дарди,  
Бойларнинг моллари безакот ўрди,  
Таъза қилинг, кўзим бир ёмон кўрди,  
Дўст дўстин кўнглини ёқа бошлади.

Махтумқули, бошга ўраб саллалар,  
Оч бўридай йўртиб неча муллалар,  
Ҳалолдан-ҳаромдан йиғиб ғаллалар —  
Нима топса, тинмай тиқа бошлади.

---

<sup>1</sup> Таржима. <sup>2</sup> Ибод — уят, шарм-ҳаё. <sup>3</sup> Тели — тўр, чачвон.

## ЭЛИНГНИ

Кел, кўнгил, мен сенга ўгит берайин:  
Йироқ қилма кўрар кўзинг — элингни.  
Қимматин кеткизма, ўрнида сўзла,  
Раво кўрма ҳар нокасга тилингни.

Бир сўз десанг, ўйла аввал ошоғин,  
Ҳурматлагин гўзал элнинг ушоғин,  
Ечиб қўйма, маҳкам боғла белбоғинг,  
Керак бўлур, яхши сақла белингни.

Чақирмаган жойда кўринма, борма,  
Одамсан, сўфининг юзини кўрма,  
Фикру зикринг дунё молига берма,  
Қорунга<sup>1</sup> ўхшатма асло феълингни.

Сўзига бер жавоб ҳар ким сўраса,  
Ўзингни узоқ тут номард йўриси<sup>2</sup>,  
Бир мискин телмуриб, йиғлаб қараса,  
Баҳолама, текин бергин молингни.

Қўрқма номардларнинг кўп деб сонидан,  
Қора кўрса, бари кечар жонидан,  
Йўлин топсанг ўтма сира ёнидан,  
Бахиллардан йироқ айла йўлингни.

Ақллилар кўпдир, ақл ишлатган оз,  
Тотма шароб, оздиради шароб боз,  
Мард кўнглида доим баҳор билан ёз,  
Мажнундарё ичра солма солингни.

Махтумқули, ақлим бошимдан учди,  
Иқболим тубандир, давлатим кўчди,  
Пир-қозилар пора сўраб, қўл очди,  
Ҳаром қилгил, аммо берма пулингни!

---

<sup>1</sup> Қорун — ер ютган афсонавий бахил давлатманд. <sup>2</sup> Йўримоқ — яқинлашмоқ.

# ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ ВА XX АСР БОШЛАРИ АДАБИЁТИ

---

## ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

### ХАЛҚ ҚУШИҚЛАРИ

#### НИКОЛАЙ ҚОН ЖАЛЛОВ

Поездингни жилдирган  
Утхонаси билан дўнгалаги,  
Двинскага кетишди  
Мард йигитнинг бир бўлаги,

Двинскага кетмас эди  
Мард йигитнинг бир бўлаги,  
Двинскага кетказган  
Николай золим замбараги.

Двинскага йўл бўлсин,  
Тахти тожи кул бўлсин,  
Йигитларни қийнаган  
Николайнинг йўқ бўлсин.

Тошкентингиздан миниб,  
Тўп остида чиқдилар,  
Оналари: «Вой болам», деб  
Кафан тўнин бичдилар.

Утхонасини қичқиртириб,  
Истансага юргизди.  
Кўктеракка етмасдан  
Соз дуторимни синдирди.

Олиб ўтиб Одессага  
Иморатига қаратди.  
Тиззамиздан қон сўриб,  
Уз фойдасига яратди...

#### МИНГ ЛАЪНАТ

Саид Аҳмад, томинг баланд,  
Томингдав номинг баланд,  
Йигитларга қўл қўйган  
Падарингга минг лаънат.

Узини-ўзи чоғлаган,  
Белини маҳкам боғлаган,  
Почор кетган йигитлар.

Бахмал пўстини оғир деб,  
Отга солган Саид Аҳмад.  
Йигитларни ёмон деб,  
Хатга солган Саид Аҳмад.

Узини-ўзи чоғлаган,  
Белини маҳкам боғлаган,  
Почор кетган йигитлар.

Сув ичига чўп тушди,  
Йигитлар хатга тушди.  
Онасини йиғлатиб  
Йигитлар йўлга тушди.

Ўзини-ўзи чоғлаган,  
Белини маҳкам боғлаган,  
Ночор кетган йигитлар.

Сандиқ устида бўгча,  
Йигитлар гули гунча,  
Улгир подшо қўймайди  
Гул бўлиб очилгунча.

Ўзини-ўзи чоғлаган,  
Белини маҳкам боғлаган,  
Ночор кетган йигитлар.

Мавлонбеънинг работи,  
Работида мергани.  
Полошхонлар йиғлайди:  
«Қани дадам келгани?»

Ўзини-ўзи чоғлаган,  
Белини маҳкам боғлаган,  
Ночор кетган йигитлар.

### ТЕРМАЛАР

Асфандиёр хон бўлди,  
Бағримиз қора қон бўлди,  
Еганимиз чигит нон бўлди,  
Улар бўлди бу хонларнинг  
дастидан.

Токим устида токим,  
Юртни сўрайди ҳоким,  
Юртни сўраса ҳоким,  
Етмайди арзу додим.

Қорда қарағай кесганман,  
Ҳеч ҳақимдан кечмайман.

Бизни ишлатган Николайни  
Тахтдан ағдармай  
қўймайман.

Эшик олди ўйилди,  
Жиззах халқи сўйилди.  
Ота-онанинг меҳрибон  
Икки кўзи ўйилди.

Ошқовоқни қайнатиб,  
Егини олган хўжайин.  
Меҳнаткашни ишлатиб,  
Жонини олган хўжайин.

## МУҚИМИЙ

(1850—1903)



### ЛИРИК ШЕЪРЛАРИ

#### НАВБАҲОР

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,  
Суҳбат айлайлик, келинглар, жўралар, ўртоғлар.

Хуш бу маҳфилда<sup>1</sup> тириклик улфату аҳбоб<sup>2</sup> ила  
Уйнашиб, гоҳи табиатни қилайлик чоғлар.

Рух очиб кўздин ниҳон бўлса паридек, найлайн,  
Айрилиб ҳушу ақлдин телба бўлмай соғлар.

Ҳайфким, аҳли тамиз<sup>3</sup> ушбу маҳалда хор экан,  
Олдилар ҳар ерда булбул ошенин зоғлар.

Малҳам истаб кимсадин, захми дил изҳор айласанг,  
Чорас қилмоқдин ўзга, устига тирноғлар.

Тобакай<sup>4</sup> мундоғ маломат кунжида доим Муқим,  
Бу замон кўз тутгин эмди сенга бўлсун тоғлар.

---

<sup>1</sup> Маҳфил — базм жойи. <sup>2</sup> Аҳбоб — дўстлар. <sup>3</sup> Аҳли тамиз — донишманд, билимли кишилар. <sup>4</sup> Тобакай — қачонгача.



## ЗУЛМ ИЛА ҚАХРУ ҒАЗАБ

Зулм ила қахру ғазаб изҳор қилмоқ шунчалар,  
Ошиқи бечорага озор қилмоқ шунчалар.

Гул дебон севган кишининг кўкрагига ниш<sup>1</sup> уруб,  
Хастаю маъюс этиб, афгор<sup>2</sup> қилмоқ шунчалар.

Тўтийи ширин сухан ағёрларнинг базмида,  
Бизга келганда гапирмай зор қилмоқ шунчалар.

Сизга ким айди: муҳаббат аҳлини қил эҳтисоб<sup>3</sup>.  
Қўрқутиб, ўз айбига иқрор қилмоқ шунчалар.

Келса олдингизга бойсурат, ёқоси тугмалик,  
Иззат ила шоду миннатдор қилмоқ шунчалар.

Гарчи келса эски тўн, биздек дуогўйи фақир,  
Камбағалнинг хирқасидин<sup>4</sup> ор қилмоқ шунчалар.

Қар балою жабр келса ёнмагай ҳаргиз Муқим,  
Ошиқ аҳлини урубон хор қилмоқ шунчалар.

## ТОЛЕИМ

Оҳким, афсус, эмас ҳеч ишда раҳбар толеим,  
Вожгундур<sup>5</sup>, имтиҳон қилдимки, аксар толеим...

Юз тарафдин еткуруб гарди кудурат<sup>6</sup>, занги ғам,  
Айлагай оинаи табъим мукаддар<sup>7</sup> толеим.

Қар неча қилсам тавалло зарра қилмас илтифот,  
Рўйгардон<sup>8</sup>, тескари тобора баттар толеим.

Рўзгорим тийра<sup>9</sup>, иқболим забун<sup>10</sup>, бахтим қаро,  
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар<sup>11</sup> толеим?

Ногаҳон берсам, Муқимий, бир мусулмонга салом,  
Дафъатан икки қулогини қилур кар, толеим.

---

<sup>1</sup> Ниш — найза. <sup>2</sup> Афгор — жароҳатланмоқ, яраланмоқ. <sup>3</sup> Эҳтисоб — таҳқиқлаш, текшириш. <sup>4</sup> Хирқа — кийим. <sup>5</sup> Вожгун — тескари. <sup>6</sup> Гарди кудурат — қайғу тўзони. <sup>7</sup> Мукаддар — хира, қайғули. <sup>8</sup> Рўйгардон — бу ўринда: тескари айланган. Аслида: рўй — юз, гардон — ўғирмоқ; юз ўғирмоқ. <sup>9</sup> Тийра — қоронғи. <sup>10</sup> Забун — оёқ ости. <sup>11</sup> Дигар — бошқа, ўзга.

## КИМ ДЕСУН?

Сояидурменки боқмас, офтобим ким десун?  
Бора-бора кетди қадрим, интихобим<sup>1</sup> ким десун?  
Бир ўқутмайду р битиб берган китобим ким десун?  
Ул тагофулпешага<sup>2</sup> ҳоли харобим ким десун?  
Ҳажрида мундоғ мени кўрган азобим ким десун?

Ошносидин кечиб, бегоналарга ёр ёр,  
Бу аламларга чидолмай, кўз ёшимду р шашқатор,  
Ҳеч душман бўлмасун кўйида мендек хору зор,  
Кундузи бир ерда бир дам олмай орому қарор,  
Лаҳзае<sup>3</sup> йўқ кечалар кўзларда хобим<sup>4</sup> ким десун?

Кўрмадимким, бўлмаса бошида мушкул ҳар киши,  
Қадри ранжи хор бу боғдин узар гул ҳар киши,  
Тешани чопқай ўзига, расмду р шул, ҳар киши,  
Ўз кўмочиға, масалким, тартаду р кул ҳар киши,  
Бас куйиб ишқида чеккан изтиробим<sup>5</sup> ким десун?

Турфа бир махму рмен<sup>6</sup> лаъли лаби ёқутиға,  
Ўхшату р одам гапу рса, хуштакаллум<sup>7</sup> тўтиға,  
Зарра майлим йўқ бу дунёнинг ҳисобу чўтиға,  
Куймаган бўлса биров меҳру муҳаббат ўтиға,  
Шамдек то субҳ ўртаб таббу тобим ким десун?

Топмадим васлига йўл, айлаб хаёлу ўйлар,  
Пайкари м<sup>8</sup> гамдин заиф ўлди, чунончи, мўйлар,  
Ўзгаларга хулқи хуш, аммо менга бадхўйлар,  
Ҳамнишинду рлар<sup>9</sup> улуғларга хушомадгўйлар,  
Йўлида жононими хайру савобим ким десун?

Қайда бўлгай телба, расвода яқою остин,  
Не билу р мажнун деган, субҳ ила шому чоштин,  
Найлайин, ўйлаб тирикликнинг камню костин,

<sup>1</sup> *Интихоб* — саралаш, таялаш. <sup>2</sup> *Тагофулпеша* — ўзини билмасликка сояган киши. <sup>3</sup> *Лаҳза* — бир дам. <sup>4</sup> *Хоб* — уйқу. <sup>5</sup> *Изтироб* — қийналтиш. <sup>6</sup> *Махму р* — майдан хумор бўлган киши. <sup>7</sup> *Такаллум* — сузлаш. <sup>8</sup> *Пайкар* — гавда, жусса. <sup>9</sup> *Ҳамнишин* — яқин киши, ошна.

Гар қилич бошимга ҳам келса, дегаймен ростин,  
Сўзки ҳақ бўлса: саволимга жавобим, ким десун?

Демаким, фориғ<sup>1</sup> дуосидин Муқимий, эрта-кеч,  
Мидҳату зикру саносидин<sup>2</sup> Муқимий, эрта-кеч,  
Кўз тутар давлат асосидин Муқимий, эрта-кеч,  
Дўстлар, сўрманг физосидин<sup>3</sup> Муқимий, эрта-кеч,  
Қон шароб ичсам, жигарлардур кабогим, ким десун?

## САТИРИК ШЕЪРЛАРИ

### ТАНОБЧИЛАР<sup>4</sup>

Бўлди таажжуб қизиқ қангомалар,  
Арэ этайин эмди ёзиб номалар.

Адл қулоғи-ла эшит ҳолими,  
Зулм қилур, баски, менга золими.

Ун икки ойда келадур бир таноб,  
Ўзгалара роҳату менга азоб.

Султон Алихўжа, Ҳақимжон<sup>5</sup> иков,  
Бири хотун, бириси бўлди куёв.

Иккаласи бўлди чунон иттифоқ,  
Гўё хаёл айлаки, қилмай нифоқ<sup>6</sup>.

Ош есалар ўртада сарсон илик,  
Хўжа — чироқ ёғи, Ҳақимжон — пилик.

Бир-бирисига солишурлар ўрун,  
Эртаю-кеч ўпушуб оғиз-бурун.

---

<sup>1</sup> *Фориғ* — бепарволик. <sup>2</sup> *Мидҳату зикру сано* — мақташ, тилга олиш.  
<sup>3</sup> *Гизо* — таом. <sup>4</sup> *Таноб* — ер ўлчов бирлиги ( $\frac{1}{2}$  гектардан  $\frac{1}{8}$  гектаргача);  
*танобчилар* — деҳқонларнинг ерини ўлчаб солиқ солувчи ва солиқ йиғувчи  
амалдорлар. <sup>5</sup> Султон Али Хўжа билан Ҳақимжон Қўқон уезд управлене-  
сининг чиновликлари бўлиб, ер ўлчаш иши шулар қўлида эди. <sup>6</sup> *Нифоқ* —  
андият, уруш-жанжал.

Саллалари бошларида оқ сават,  
Кўрпача тагда ҳамавақт уч қават.

Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар,  
Бирларидир кундапиху гавда хар<sup>1</sup>.

Оғизлари мақтаниб ўн беш қариш,  
Майда сухан, эзма чурук, занчалиш.

Қайсики қишлоққа тушар отидин,  
Элни йиғиб воқиф<sup>2</sup> этар зотидин.

Дерки: «Кўзунгга ҳали кал жўжаман,  
Махтуми аъзамлик ўзим хўжаман.

Бизга бобо ҳазрати Шохлиғ мазор,  
Мухлисимиз<sup>3</sup> мардуми<sup>4</sup> аҳли диёр.

Ҳам яна Эрҳубби<sup>5</sup> бўлодур тағо,  
Аммамизнинг эрларидур Нурато.

Биби Убайдо бўладур холамиз,  
Гоҳ келур эрди кичик боламиз.

Ҳизр отамларга буродар эрур,  
Чимлиғ азиэлар менга додар<sup>6</sup> эрур.

Гарчики мен олиму шайхи замон,  
Қирқингиза эмди берай бир қозон.

Манки танобингга чиқибман келиб,  
Хизматими яхши қилинглар билиб.

Ут қўюбон куйдурадурғон ўзим,  
Ҳокимингу ўлдурадурғон ўзим.

---

<sup>1</sup> Бу ўринда: эшакдан қўпол, тўнка маъносида. <sup>2</sup> Воқиф — хабардор.  
<sup>3</sup> Мухлис — ихлос қилувчи. <sup>4</sup> Мардум — кишилар. <sup>5</sup> Махтуми аъзам, Шох-  
лик мазор, Эрҳубби, Нурота, Биби Убайда, Хизр — руҳонийлар томонидан  
халққа талқин этилган «авлиёлар», мазорлар номи. <sup>6</sup> Додар — ини, ука.

Хоҳ танобингни дучандон<sup>1</sup> қилай,  
Хоҳ карам<sup>2</sup> бирла бошингни силай!»

Хўжа сўзини мунга бермай қарор,  
Мардуми саҳройи бўлур беқарор.

Дерки Ҳакимжони: — «Аё оқсоқол,  
Бизни топибсен, магарамким ўсол?»

«Ҳозир этинг тўрт нафар мардикор,  
Тўғри қил, олдимга қилибон қатор.

Арқоними ерингга судраб чиқай,  
Баччаталоқ қишлоқиларни урай.

Бир бурайин мўйлабимни чиқиб,  
Торт танобини жазоси сиқиб!

Яхшилигингни фуқаро билмагай,  
Ҳоли булар кўзга бизи илмагай.

Икки танобини қилай ўн таноб,  
Юртингизи куйдириб, айлай хароб.

Хоҳ ўлинг, хоҳ қолинг, баччағар»,  
Дебки, узангуга аёгин тирар.

Бир-бирига қишлоқ эли боқишиб,  
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён чопишиб.

Жам бўлиб айлаюбон маслаҳат:  
— «Дўмаға,— дер,— бир нима бериб жўнат».

Ақча қўлида икки-уч мўйсафид  
Дерки: — «Бу назрингизу, бизлар — мурид».

Зулм била эллигу юзни олур,  
Боз танобини дучандон солур.

Доғи булар яхшию, бизлар ёмон,  
Эл тамизидин ҳазар эт, алъамон.

<sup>1</sup> Дучандон — икки ҳисса. <sup>2</sup> Карам — марҳамат.

Сўзни, Муқимий, керак этмак тамом,  
Мазаси қолмас узун ўлса калом.

### МАСКОВЧИ БОЙ ТАЪРИФИДА

Ҳикоят қилай турфа даврон экан,  
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан.

Чиқиб янги масковчидан бойлар<sup>1</sup>,  
Синар ўтмайин баъзиси ойлар.

Хусусанки эшони Ҳодихўжам<sup>2</sup>,  
Иўқ оғзида қарзини ваҳмида нам.

Керак берса Масковга бир лак, қани,  
Битим ваъдаи пул, ўзи мўлтани.

Дер эрмишки, ўрусга нисфин берай,  
Келар йилга ярмига муҳлат сўрай.

Қачон бўлмаган гап қабул айласин,  
Муқаррар дегайким, печать байласин<sup>3</sup>.

Мунинг устига қарзидур Андижон  
Ким, ўз халқидин, барчадин бу ёмон.

Бу ҳам қирқ минг сўм эмиш, деди қарз,  
Утиб ваъдаси берсалар вақти фарз.

Нетармиз, дебон қистамас эл пулин,  
— Берурман, деса,— сўмига ўн тийин<sup>4</sup>.

Чунончи, хўжам, Подшоҳўжани<sup>5</sup>  
Чу Масков юборган билан мол қани?

Фабрикантлар ваъдага молини  
Беришмай,— деди, йиғлаб аҳволини.

---

<sup>1</sup> Масковчидан бойлар — Москвага қатнаб савдогарчилик қиладиган бойлар. <sup>2</sup> Ҳодихўжа — қўқонлик катта бой. <sup>3</sup> Печать байламоқ — қарздор киши қарзини тўлай олмаса, унинг мулки пулдорлар томонидан ушлавар — «печатланар» эди. <sup>4</sup> Сўмига ўн тийин бериш — қарздор кишининг судхўрга пул ижараси тўлаши. <sup>5</sup> Подшоҳўжа — Ҳодихўжанинг укаси.

Бориб мол учун, мол ололмай келиш  
Ёмон, аҳли тужжорга<sup>1</sup> мушкул иш.

Олиб сулсни<sup>2</sup> ақчасин хўжайин,  
Бериб мол конторга қилди тайин.

Олай деса, конторда йўқ бир пақир,  
Деса: олмайин, ул заколат куйир.

Бу савдо билан бошида кечқурун,  
Борур гоҳи ё орқадин, ё бурун.

Қочиб кетди маччойилар<sup>3</sup> аксари,  
Бориб шулки юртига таъкидлари:

— «Сароеки, ў бошадаш, зинҳор,  
Даронжо марав, мемури, эй табор»<sup>4</sup>...

Чиқиб қочди бир-бир ҳама мардикор!  
Купес қолди бу сирга ҳайрону зор.

Топиб мардикорини: — «Сейчас юринг,  
Пажолиста, — дер эрди, — эмди туринг».

Деди: — «Ҳар куни берсанг ўн сўм ҳам,  
Борилмайди, қўй зовутингни, хўжам»<sup>5</sup>.

Дубора<sup>6</sup> яна борди бир ишга шул,  
Сўкиб: — «Нет, — деди, — келма, дуррак, пошёл!»

Хўқанд ичра эсизгина ҳавлилар,  
Келиб икки минг ақчага сотдилар.

Олур эрди уч-тўрт мингга, қаранг,  
Нетар, бўлса қарзига, ўлгунча танг?

---

<sup>1</sup> *Аҳли тужжор* — савдогарлар аҳли. <sup>2</sup> *Сулс* — учдан бир қисми.  
<sup>3</sup> *Маччойилар* — Мастчоҳдан келган тожик ишчилари. <sup>4</sup> «Зинҳор у бўлгая саройга бора кўрма, ўласан, эй қариндош». <sup>5</sup> Бу ўринда: Ҳодихўжа заводида қаттиқ эзилиб ишлаган рус устаси ҳақида сўз боради. <sup>6</sup> *Дубора* — иккинчи марта,

Ўзи оқшом ҳавлисида, ҳар кими  
Кўрар келди эшон, қочар одами...

Бериб арза маъмурга: — «Эй ҳокимим, —  
Деди, — бор тўққиз юз олтимиш сўмим».<sup>1</sup>

Олиб буйруқ отига Хайруллахон<sup>2</sup>,  
Шариатга қамту ўлтурган замон.

Келиб қолди ўзига ногоҳ қасам,  
Сариҳ<sup>3</sup> бўлди ёлғонлиғи муттаҳам...

От устида мардум<sup>4</sup> қилурлар гумон,  
Мударрислари «Бег» ни деб Тош эшон.

Амома<sup>5</sup> бошида, сафид жомалар<sup>6</sup>,  
Хаёл айлағайсизки алломалар.

Қилиб мухтасар<sup>7</sup>, сўзни қилдим тамом,  
Малоловар<sup>8</sup> ўлғай чўзилган калом<sup>9</sup>.

## ТУЙ

Эшитинг бир ҳикоя Иқондин<sup>10</sup>,  
Тўй ночор қилди ёлғондин.

Хўжайин берди Тошкентдин тил<sup>11</sup>,  
«Тўй қилар бўлсанг, қўй ўзингга кафил...

Не керак сизга тўй қилмоқлик,  
Керилиб обрўй қилмоқлик...

Ман ризомас кишига нон берсанг,  
Ё товуқ сақласангу дон берсанг.

---

<sup>1</sup> Войнинг бировдан ноҳақ пул даъво қилгани ҳақида сўз борали.  
<sup>2</sup> Хайруллахон — қўқонлик машҳур аълам (қозихона адвокати). <sup>3</sup> Сариҳ — аниқ. <sup>4</sup> Мардум — кишилар. <sup>5</sup> Амома — салла. <sup>6</sup> Сафид жома — оқ чопон.  
<sup>7</sup> Мухтасар — қисқа. <sup>8</sup> Малоловар — малоллик келтирувчи. <sup>9</sup> Калом — сўз.  
<sup>10</sup> Иқон — Туркистон шаҳри яқинидаги бир катта қишлоқ. <sup>11</sup> Тил бермоқ — телеграмма бермоқ.



Туйнугингдан агарда чиқса тутун,  
Мунда бер дастмояларни бутун.

Бўлса умидингиз агар биздин,  
Манфаат кўрмасин биров сиздин».

Ушбу, мазмунда қоқди сим хўжайин,  
Шод бўлуб эр, хотин деди: «Улайин!»

Соф ният сувики лойланса,  
Не ажаб хайр эшиги бойланса?

Кичигу катта, хурд ила реза<sup>1</sup>,  
Қилдилар бир-бирига истеза<sup>2</sup>.

Уй ичи — ўрнига ўюн-кулгу,  
Юлушуб юз, йиғи-сиғи, қайғу.

Ташқарида қимирлаган эркак  
Бир-бировига аччиғу жиртак.

Тўйга ўз тухмидин хотун демади<sup>3</sup>.  
Аччиғидан отаси ош емади.

Тўй-томоша азога айланди.  
Бил охир турди, куйдию ёнди.

Қўй олиб сўйди арриғ уч сўмга,  
Урди гўшт ила ёғини хумга.

Уч кишини маҳалладин оқшом,  
Чарлади, келди олдириб илдом.

Отларини дейин, десанг — ким-ким?  
Сартарош, кўр Ҳожи, Сайид Қосим.

Уртага қўйди калласини чиқариб:  
«Кўргузинг маслаҳат», — деди қизариб.

---

<sup>1</sup> Хурд ила реза — майда-чуйда. <sup>2</sup> Истега — жаҳл. <sup>3</sup> Тухмидин хотун демади — хотини қариндошларини айтмади.

Биров ундоғ деди, биров мундоғ,  
Элда айтур чунончи ким тўмтоғ.

Машварат<sup>1</sup> айлашиб ҳоришдилар,  
Неча ерга ўчоқ қозишдилар.

Оқибат маслаҳат бу ерга қарор  
Топтиким, чиқдилар секин бозор.

Каллага етгудек гурунч ила ёғ,  
Келдилар олишиб учида оёғ.

Ис чиқармасдин ошни дамладилар,  
Анга лойиқ тўқузни ғамладилар.

Ўчоқ устида гар йўталса биров,  
Ер эди елкасига катта кўсов.

Бири қаттиқ чиқарса овозин,  
Билмасун қўшни, деб тутуб оғзин.

Қўшнилар ҳам солурлар эрди қулоқ,  
Асарин топмас эрди дегу табоқ<sup>2</sup>.

Дейдиган одамин тутиб номин,  
Деди: есин келиб ошу номин.

Етти одамни ўз маҳалласидин,  
Қорни тўқ, янги тўн, басалласидин.

Қилди шовқунламай имо уйидин,  
Мундин, ундин, юқоридин, қуйидин.

Кирдилар тўйга қўл ювиб, дегани:  
— «Хайра мақдам»<sup>3</sup>,— деб ўтказиб ҳамани.

«Тўй муборак», дейишти пешу пас<sup>4</sup>,  
Деди: — Мундоғ деманг, бу тўй эрмас!

---

<sup>1</sup> *Машварат* — маслаҳат. <sup>2</sup> *Дегу табоқ* — қозон-товоқ. <sup>3</sup> *Хайра мақдам* — куш келибсиз. <sup>4</sup> *Пешу пас* — олдин-кейин.

Яхшилар! — «Қилди тўй» — демаиғ зинҳор,  
Хўб бўлмас эшитса хешу табор<sup>1</sup>.

Билсалар бойлар — аҳли расталарим,  
Ичларида қийин кейин юрарим.

Нима кўп, менда ёру ошно кўп,  
Вой кўп, шайху хўжа, мулло кўп.

Етса ногаҳ қулоқлариға бу гап,  
Обрўйим кетиб қолур-да тугаб.

Мен бир одамнинг одами-ю малай..  
Занчалиш, эзма ҳам чўзулди талай.

Тўйга кирган ўшал беш-ўн одам  
Деди: — «Хўб гап замонада шул ҳам».

Солди алқисса эски дастурхон,  
Қўйди сойил<sup>2</sup> каби неча хил нон.

Бириси юмшоғу, бири қотган,  
Бири иссиқ, бири моғор отган;

Енг ичида қўюлди тўққиз нон,  
Кулчалар тошки, синдирур дандон<sup>3</sup>.

Сузди ош бир ликавда уч кишидин,  
Кетти ошни кўруб ҳама ҳушидин.

Ош мисоли табақда кўз ёши,  
Курмаги кўп, гурунчидин тоши.

Бир оғиз эмди олдилар янги,  
Чиқди лаппак табақ уза чанги.

Фотиҳа жаҳл ила ўқушди туруб,  
Келдилар тўйдин уйга оч кекуруб.

— «Икки юз бўлурму, деб ширавор?»  
Бўлгани шул тўйининг охири кор.

---

<sup>1</sup> Хешу табор — қариндош-уруғ. <sup>2</sup> Соил — тиланчи. <sup>3</sup> Дандон — тичи.

Борҳо<sup>1</sup> айтур эрди тўйларда,  
Еру дўстига кўча-кўйларда:

— «Қирқ чорак гурунч олай дейман,  
Яна тўйимга етмагай дейман.

Хотирим жам тўғрисидин унум,  
Камлигим бир сўқум билан ўтунум.

Бошласам тўй агар қозонни қуруб,  
Ўтказинг ўзингиз бошида туруб».

Йўқ бириси-да бу деганларидин,  
Тўққизу ошларин еганларидин.

Кўча дарвоза тўй кунини занжир,  
Тўкти мискин, гадо йўлига қир<sup>2</sup>.

«Хатми қуръон» қўюлди тўйнинг оти,  
Бўлса шундоғ бўлурмиди уёти?!

Урди чўт сарфига тўй ўтганда,  
Тузгача — жами ўттуз уч танга.

Ушбу сўзлар, Муқим, эмас ёлғон,  
Қўну қўшиниси шоҳиду бурҳон.

Мухтасар бўлди топти сўз анжом,  
Аддуо, вассалому нома тамом<sup>3</sup>.

## АВЛИЁ

Бошларида шапка гоҳи, гоҳ дастор<sup>4</sup> авлиё,  
Қўлларида субҳаю<sup>5</sup> бўйнида зуннор<sup>6</sup> авлиё.

«Тавба» денг, охир замон чиқса бу янглиғ чибок<sup>7</sup>,  
Ҳар (хотин)га ошиқу ҳар (қиз)га хуштор авлиё...

---

<sup>1</sup> Борҳо — қайта-қайта. <sup>2</sup> Қир — ахлат. <sup>3</sup> «Сизга дуо ва салом юбориш билан бу хатим тамом». <sup>4</sup> Дастор — салла. <sup>5</sup> Субҳа — тасбеҳ. <sup>6</sup> Зуннор — бут. <sup>7</sup> Чибок — нима зиён, ҳечқиси йўқ.

Шул эрур кашфу кароматики бўйлаб субҳу шом<sup>1</sup>,  
Чиқса ҳар ердин бир ис, ҳозир хабардор авлиё.

Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо<sup>2</sup>,  
Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсор<sup>3</sup> авлиё.

Тоза илкени<sup>4</sup> ювиб, ейдур ҳалол англаб гумон,  
Учраса ҳар ердаким макруҳу<sup>5</sup> мурдор авлиё.

Гар муқаллид<sup>6</sup> бўлса пўстун бирла тоқат қилмасанг,  
Муз қизиқликлар ёғар тақлидидин қор авлиё.

Гавдасидин йўқ бўлак оғирлиги дунёда ҳеч,  
Охират сори сафар қилса, сабукбор<sup>7</sup> авлиё...

Филҳақиқат<sup>8</sup> бўлма ғафлатдин бадандеша<sup>9</sup>, Муқим,  
Баски шуҳрат топти расволикда бисёр<sup>10</sup> авлиё.

## ЮМОРИСТИК ШЕЪРЛАРИ

### ТАЪРИФИ ПЕЧ

Совуқ қайда экан ороми жон печ,  
Дегайким баъзи нодонлар: ёмон печ.

Эшикдин қалтираб келсанг иситгай,  
Ки мушфиқ волидангдин<sup>11</sup> меҳрибон печ.

Совуқ душман бўлиб урса шабехун<sup>12</sup>,  
Қилурга дафъи<sup>13</sup> ул соҳибқирон<sup>14</sup> печ.

Зимистон фаслида қурсанг уйингга,  
Ҳузури дил, чу боғу бўстон печ.

Чу тортиб келса лашкар қору борон<sup>15</sup>,  
Узи танҳо қочургай қаҳрамон печ.

<sup>1</sup> *Субҳу шом* — эртаю-кеч. <sup>2</sup> *Беибо* — уялмай. <sup>3</sup> *Сангсор* — тошбўроя.  
<sup>4</sup> *Илик* — қўл. <sup>5</sup> *Макруҳ* — жирканч, ифлос нарса. <sup>6</sup> *Муқаллид* — тақлид-  
чи. <sup>7</sup> *Сабукбор* — юки енгил. <sup>8</sup> *Филҳақиқат* — ҳақиқатда. <sup>9</sup> *Бадандеша* —  
ёмон ўйловчи. <sup>10</sup> *Бисёр* — кўп. <sup>11</sup> *Волида* — она. <sup>12</sup> *Шабехун (шабихун)* —  
тунда тўсатдан қилинадиган ҳужум. <sup>13</sup> *Дафъ* — қайтариш. <sup>14</sup> *Соҳибқирон* —  
улур подшо, б у ў р и н д а: печнинг иссиғи ҳақида, унинг кучли эканлиги  
ҳақида сўз боради. <sup>15</sup> *Борон* — ёмғир.

Желур на сандали тўғри, на гулхан,  
Чиқоргонин, Муқим, эткай омон, печ.

## АРОБА

Бозор чиқмай энди, зинҳор, ароба қурсин,  
То келганингча айлар безор, ароба қурсин.

Ногоҳ кайфи учкай келса агар тарақлаб,  
Ичган гиёҳи бўлса кўкнор, ароба қурсин.

Кенг кўчаларни қилгай ўлгунча бесаранжом,  
Қилмай ўшал ҳунар деб, нажжор, ароба қурсин.

Юкланган эрса ғалла, юрсин омонки маъзур,  
Эски, сўлоғи чиққан, бекор ароба қурсин.

Қишлоқ бетамизи бир игна олса, қўшиб—  
Танг растасига киргай аттор, ароба қурсин.

Бўлса киройи тушсанг пуржиналик каласка,  
Гарчандким, қилурлар гулдор, ароба қурсин.

Луччак аробакашлар кўкка боқиб гўдайган,  
Босқай юролмаганда ҳушёр, ароба қурсин.

Айлантириб бошингни, дил беҳузур доим,  
Миндим нетай сафарда ночор, ароба қурсин.

Чиқсанг, Муқимий, бозор айларга дафъи савдо,  
Қилгай жаҳонни кўзга кўп тор, ароба қурсин.

## ДЕВОНАМЕН

Дўстлар, бечора, қашшоқ камбағал девонамен,  
Най чалиб, ҳар ерда ўқуйман ғазал, девонамен.

Беқаноатлик гадо қилди, дариго, ноилож,  
Бандалиғ шартида, лекин беамал девонамен.

Салла, оқ тўнлар кўруб, сахтимни<sup>1</sup> инкор айламанг,  
Бўлмасам ҳамким асл девона, кал девонамен.

Хайр этинглар бир тийиндин кечаси дегжўш этай,  
Одатим шул: ош емай ётсам касал девонамен.

Гўдайиб турмай беринглар бир пақир, хоҳ бир мири,  
Аср қичқиргон хурусдек<sup>2</sup>, бемаҳал девонамен.

Хира шилқимлиққа ҳам йўқдур ўзумнинг тоқатим,  
Зардаликмен гарчики дуну дағал девонамен.

Мардикор иш қил, аёқ-қўлинг бутун, найчи деманг,  
Най агар чалсам бажомен, ишга шал девонамен.

## САЁҲАТНОМА

### ҚУҶОНДАН ШОҶИМАРДОНГА

Фарёдким, гардуни<sup>3</sup> дун<sup>4</sup>  
Айлар юрак-бағримни хун<sup>5</sup>,  
Кўрдики, бир аҳли фунун<sup>6</sup>  
Чарх анга кажрафтор<sup>7</sup> экан.

Қолмай шаҳарда тоқатим,  
Қишлоқ чиқардим одатим,  
Хоҳи яёв, бўлсун отим,  
Гаҳ сайр ҳам даркор экан.

«Ултарма»<sup>8</sup>га қилдим юруш,  
Йўлдош эди бир читфуруш,  
Ётдим жадаллаб вақти туш,  
Бир дам қизиқ бозор экан.

Бир маърака кўрдим бутун,  
Жами ёпинган бошга тўн,

Боқсамки, беш юзча хотун  
Воиз<sup>9</sup> сўзин тинглар экан.

Мингбошилиқ кимнинг иши,  
Десам, деди бедониши<sup>10</sup>,  
Бир «қўштегирмонлик» киши  
Ҷожи Исо бадкор экан.

Мағрур, хасису бешу кам<sup>11</sup>,  
Ҷар гапда юз ичгай қасам.  
Такжой олур моховдан ҳам,  
Ҷожи ўзи мурдор<sup>12</sup> экан.

«Дўрманча»га кетдим ўтуб,  
Еҳамни ҳар соат тутуб,  
Ётдим ул оқшом ғам ютиб,  
Дашти қароқчизор экан.

<sup>1</sup> Сахт — оғирлик, қийинчилик. <sup>2</sup> Хурус — хўроз. <sup>3</sup> Гардун — фалак, дунё. <sup>4</sup> Дун — тубан. <sup>5</sup> Хун — қон. <sup>6</sup> Аҳли фунун — фан аҳли. <sup>7</sup> Кажрафтор — тескари юрувчи, ҳийлагар. <sup>8</sup> Қўштирноқ орасига олинган сўзлар қишлоқ номларидир. <sup>9</sup> Воиз — ваъзчи, маддоҳ. <sup>10</sup> Бедониш — билимсиз, водон. <sup>11</sup> Бешу кам — кўпу оз, <sup>12</sup> Мурдор — ярамас, ҳаром.

Унда бўлус<sup>1</sup> Ғози деди,  
Хам муфти ҳам қози деди,  
Юрт барча норози деди,  
Қилгон иши озор экан.

Боз<sup>2</sup> гздиҳоми<sup>3</sup> воизи,  
Бадкайфу, очилмас кўзи,  
Юқори бошидин тизи,  
Эрмаклари кўкнор экан.

Сўрсам, дедилар: «Бўрбалиқ»,  
Бирмунча эчкилар ариқ,  
Келса киши еяр тариқ,  
Шому саҳар тайёр экан.

«Оқ ер»дин ўтдим, бойлари —  
Олий иморат жойлари,  
Меҳмонсиз ўткай ойлари,  
Келса биров ночор экан.

Аммо назарда «Рошидон»  
Фирдавс боғидин нишон,  
Ўйнаб оқар оби равон,  
Саҳни гулу гулзор экан.

Маяс бордим «Зоҳидон»,  
Бир кўча кетгунча дўкон,  
Шўх одами, ичмай пиён,  
Маст, отаси безор экан.

Сувлар сепилган сўрилар,  
Бўрланган<sup>4</sup> ўчоқ-мўрилар,  
Таъбинг мабодо чой тилар,  
Дамлашлари ишқор экан.

«Олтиариқ» курсин ўшал,  
Селларда қолдим бир маҳал,  
Бўлдим ивиб ёмғурда шал,  
Тўн шилта, ҳўл эзор экан.

Мингбошиси сўфинамо,  
Тасбеҳу бўйнида ридо<sup>5</sup>,  
Чўқуб қочар зоғи ало,  
Бир доғули айёр экан.

Хайру сахо важҳига кар,  
Бир пулни юз ердин тугар,  
Келса гадой ногаҳ агар,  
Бир нон чиқиш душвор экан.

Кўрдим чуқур «Чимён» эрур,  
Ер остида зиндон эрур,  
Душманлари меҳмон эрур,  
Боғи унинг тутзор экан.

«Водил» мақоми дилфизо<sup>6</sup>,  
Кўчаларидир дилкушо<sup>7</sup>,  
Анҳорида оби сафо,  
Себарга, обишор<sup>8</sup> экан.

## ҚУҚОНДАН ФАРҒОНАГА

Чун шаҳрдан чиқдим «Қудаш», Мажнун сифат, девонаваш,  
Кўнгул бўлиб маҳзуну<sup>9</sup> ғаш, Серчашмаю<sup>10</sup> кам чанг экан.

<sup>1</sup> Бўлус — волостной управлениенинг бошлиғи. <sup>2</sup> Боз — яна, қайта.  
<sup>3</sup> Издиҳом — тўпланиш. <sup>4</sup> Бўрланган — оқланган. <sup>5</sup> Ридо — руҳонийлар  
бўйнига солиб юрадиган оқ рўмол. <sup>6</sup> Дилфизо — дилни равшан қилувчи.  
<sup>7</sup> Дилкушо — кўнгила очувчи. <sup>8</sup> Обишор — серсув. <sup>9</sup> Маҳзун — гамла.  
<sup>10</sup> Чашма — булоқ.



«Яйфан» агарчи хушҳаво,  
Одамлари енгилнамо,  
Бир-бирлари-ла доимо  
Бўлар-бўлмасга жанг экан.

«Нурсух» каби бир жой кам,  
Тушмай ўтиб қилди алам,  
Олма, анор ўрнига ҳам  
Богида току занг экан.

Кўп одамидин «Бешариқ»  
Боғларда экимишлар тариқ,  
Етим ҳақи — гўшти балиқ,  
Қилмишлари найранг экан...

Чарчашни билмас юрсалар,  
Пурзўр кетмон урсалар,  
Вақти намозга келсалар,  
Масжид сориға ланг<sup>1</sup> экан.

«Рафқон» ажойиб жой экан,  
Бир кўча кетган сой экан,  
Салқин супа ҳой-ҳой экан,  
Ким кўрса ҳангу манг экан.

Озодадин тўпори кўп,  
Дукчисидин аттори кўп,  
Чойхўридин кўкнори кўп,  
Бир раста носу банг экан.

Айвончалар мисли катак,  
Бир йўлки, одам сиққудак,  
Чит бирла бир ерда алак<sup>2</sup>,  
Бозори тору танг экан.

Айлай саёҳат энди бас,  
«Конибодом» қилмай ҳавас,  
Ҳар ерда ётгай хору хас,  
Кўзга тикан якранг<sup>3</sup> экан.

#### ҚЎҚОНДАН ИСФАРАГА

Афлок кажрафтор<sup>4</sup> учун,  
Ҳар дам кўнгул афгор учун,  
Қўқанд тангу тор учун,  
Саҳро чиқиш даркор экан.

Бордим шаҳардин «Яккатут»,  
Баққоли дузди<sup>5</sup> бадбурут,  
Бир танга соткай бир қурут,  
Инсофи йўқ, таррор экан.

Мингбоши Эшдавлат акам,  
Аммо қуруқ савлат акам.  
Қилса чиқим гар бир дирам<sup>6</sup>,  
Уйқу қочиб бедор экан...

«Рафқон»ни бозор жойи танг,  
Муллолари чаққон, гаранг,  
Омилари<sup>7</sup> ҳам мулла ранг  
Кўйлак кийиб дастор<sup>8</sup> экан.

Гар меваси бир туп, сотар,  
Бир пулни юз ердин тугар,  
Берса гадога нон агар,  
Минг йилда ҳам душвор экан.

Аммо «Работи» баччагар,  
Йўқ ҳеч одамдин асар,  
Бир пода жойи гову хар<sup>9</sup>,  
Чун оғули тайёр экан.

<sup>1</sup> Ланг — оқсоқ. <sup>2</sup> Алак — йўл-йўл бўз. <sup>3</sup> Якранг — бир тусли. <sup>4</sup> Афлок кажрафтор — тескари юрувчи фалак. <sup>5</sup> Дузд — ўғри. <sup>6</sup> Дирам — танга. <sup>7</sup> Оми — билимсиз, саводсиз. <sup>8</sup> Дастор — салла. <sup>9</sup> Гову хар — ҳўкиз на ошак.

Ду бора юрдим даштлаб,  
Бодом конига қараб,  
Мирза Умарни сўраглаб,  
Ҳавлисида нажжор экан.

Бўлғой ўшал Бурхон омон,  
Яхши йигитдур бегумон,  
Хурсанд қилди ногаҳон,  
Мингбоши Хол саркор экан.

Армонки, кўпрак юрмадим,  
Бир-икки ҳафта турмадим,  
«Тикка Работ»ни кўрмадим,  
Пур файз бузруквор экан.

Маъюс чиқдим «Исфара»,  
Дил хаста, мажруҳу яра.  
Иссиққа куйган қоп-қора,  
Олти жиҳат кўҳсор<sup>1</sup> экан.

Анҳору сою чўллари,  
Уйнаб келодур сувлари,  
Ширинки зардолулари<sup>2</sup>,  
Қанду асал бекор экан.

Шерсиз эмасдур бешалар,  
Бордур саховат пешалар<sup>3</sup>,  
Қилманг ёмон андешалар,  
Яхшилари ҳам бор экан...

\* \* \*

Шаҳр ичра тоқат тоқ ўлуб,  
Дубора йўллар қоқ ўлуб,  
Кўз Исфара муштоқ ўлуб,  
Аввал чиқиш «Яйфон» экан.

Кун тобишида бу сафар,  
Йўллар сақардан ҳам батар,  
Тоғ ичра раҳзан<sup>4</sup> баччагар,  
Кўп элни қақшатгон экан.

Кетгунча йўллар хорлар,  
Йўл вахмидин озорлар.  
Кўкка етар кўҳсорлар,  
Ҳайҳот, хористон экан.

Қир пастида шўртанг ариғ,  
Бир тўп йигит ўргай тариғ,  
Тўнсиз, яланғоч, қай дариг,  
Бечора, оч деҳқон экан!

Кам ғайри Қаҳқору Умар,  
Фарғонада ҳофиз дигар.  
Билмас эканман беҳабар,  
Навмидлар хушхон экан.

Ўтган китобдори замон,  
Хаттига ҳайрон инсу жон,  
Чун дахмаси гўё жинон<sup>5</sup>,  
Ўқишлари қуръон экан.

«Чоркў»га ҳам келдим етиб,  
Отдин йиқилдим шилқ этиб,  
Беҳуш — ўзимдин кетиб,  
Мен сахт бедармон экан.

«Чоркў» гузорин тор бил,  
Атрофини кўҳсор бил,  
Панжшанба кун бозор бил,  
Бир-икки-уч дўкон экан.

Бой мардикори маччойи,  
Чун тоғ сомонли лойи,  
Бечорага нону чойи  
Тўн ўрнида ўткон экан.

Аммо амин Абдурасул,  
Ким борса хизматкор ул,  
Яхши йигит, очиқ кўнгул,  
Юрт устида тургон экан.

<sup>1</sup> Кўҳсор — тоғлик. <sup>2</sup> Зардолу — ўрик. <sup>3</sup> Саховат пеша — сахий киши,  
<sup>4</sup> Раҳзан — йўлтўсар, қароқчи. <sup>5</sup> Жинон — жаннат.



## ФУРҚАТ

(1858—1909)

### ЛИРИК ШЕЪРЛАРИ

#### ФАСЛИ НАВБАҲОР УЛДИ

Фасли навбаҳор ўлди, кетибон зимистонлар,  
Дўстлар, ғаниматдур, сайр этинг гулистонлар,

Субҳидам тушиб шабнам бўлди сабзалар хуррам<sup>1</sup>,  
Гул уза томиб кам-кам, ёғди абри найсонлар<sup>2</sup>.

Настаран<sup>3</sup> ювиб юзни, ёсуман<sup>4</sup> тузиб ўзни,  
Наргис очибон кўзни, интизори ёронлар.

Бир саҳар эдим уйғоқ: ўт туюшти оламға,  
Торлар чекиб ларза, титради биёбонлар.

Қумрилар қилиб ку-ку, булбул айлабон чаҳ-чаҳ,  
Сарв гул уза доим тортар оҳу афгонлар.

Булбул ўқугоч йиглаб субҳидам хазон фаслин,  
Ғунча қон ютуб, юз чок этти гул гирибонлар.

---

<sup>1</sup> Хуррам — яшнаган. <sup>2</sup> Абри найсонлар — баҳор булутлари. <sup>3</sup> Настаран — оқ гул. <sup>4</sup> Ёсуман — гул (русча: жасмин).

Кечтилар вафо аҳли қолмайин тутуб савсан<sup>1</sup>,  
Кийди кўк қилиб сунбул зулфини паришонлар.

Куймасун бу савдода не учун димоғимким,  
Ранжу ғуссада<sup>2</sup> доно, кечса шод нодонлар.

### БАҲОР АЙЕМИДА

Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса,  
Қилурга шарҳи ҳол, аҳли муҳаббат икки тав бўлса.

Булут қатра фишону руҳафзо<sup>3</sup> сабзалар хандон,  
Ариғларнинг лабида сабзакори бир чаман бўлса.

Ҳаво ҳам муътадил<sup>4</sup>, ҳавзи мусаффо, суффаи дилкаш,  
Оқар сув ғалт уриб, себарга узра мавжзан бўлса.

Киши туби-ю<sup>5</sup> кавсар<sup>6</sup>, жаннату рузвонни не қилсун?  
Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман<sup>7</sup> бўлса.

Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай?  
Камина Фурқатийнинг маскани байтул-ҳазан<sup>8</sup> бўлса.

### ТАШНАИ ДИЙДОРМАН

Жон чиқар ҳолатга етти ташнаи дийдорман,  
Гул юзингга танда жоним борича дилдорман.

Мақдаминг<sup>9</sup> ташрифидин кулбам мунаввар<sup>10</sup> бўлмади,  
Кеча-кундуз дод-афғон дастидан бедорман.

Улфатим андуҳу ғам токайгача қон йиғларам,  
Қатра-қатра кўзда ашким дийдаси хунборман<sup>11</sup>.

---

<sup>1</sup> Савсан — гулсапсар. <sup>2</sup> Ранжу ғусса — ғам-ғусса. <sup>3</sup> Қатра фишону руҳафзо — қатра сочувчи ва руҳни кўтарувчи. <sup>4</sup> Муътадил — ёқимли. <sup>5</sup> Туби — афсонавий жаннат дарахти. <sup>6</sup> Кавсар — афсонавий жаннат ҳовуви. <sup>7</sup> Анжуман — мажлис, ўтириш. <sup>8</sup> Байтул-ҳазан — ғамхона. <sup>9</sup> Мақдам — қадам. <sup>10</sup> Мунаввар — равшан, ёруғ. <sup>11</sup> Мазмуни: кўзимдав қатра-қатра қон ёши оқади.

Лола янглиғ оразинг ишқида қон ютмоқ ишим,  
Ушбу дунё ишратидин сенсизин безорман...

Лашкари андуҳу ғам қасд этти жон торожини,  
Фурқатингда кўб уқубатлар чекиб афгорман.

## БИРИ

Даҳр аро мен чекмаган жабру жафолардан бири  
Қолдиму ҳам кўрмаган дарду балолардан бири,  
Айласам зоҳир<sup>1</sup> агар, ул ибтилолардин<sup>2</sup> бири,  
Тоқат этмас дарди ишққа мубталолардан бири,  
Шарҳи ғам қилса, қани бағри адолардан бири...

Меҳрибонлик пеша<sup>3</sup> айлаб, кимга кўргуздим вафо,  
Тарки меҳр айлаб менга ҳаддин фузун<sup>4</sup> қилди жафо,  
Йўқ эрур мендек киши толеъ забун, бахти қаро,  
Минг вафоға бир вафо ҳам кўрмадим олам аро,  
Қолмамиш бўлғой магар аҳли вафолардан бири.

Ҳар тараф елдим, югурдим, ҳайфким, лайлу наҳор,  
Саъй<sup>5</sup> қилдим қайси навъ ўлса агар анжоми кор,  
Ҳар тариқ ўлса ризоси бирла бўлдим устувор,  
Гарчи қилдим хизматида умр сарфу жон нисор<sup>6</sup>,  
Ҳолима бир боқмадилар агниёлардан бири...

Кеча-кундуз тинмайин жон қийнадим дунё учун,  
Хизмати шоиста<sup>7</sup> ҳаргиз қилмадим мавло<sup>8</sup> учун,  
Бўйла расвоман юрушим доимо бежо учун,  
Этмадим яхши амал ҳосил, дариғ, уқбо учун,  
Бу эрур мен айлаган жавру жафолардан бири.

Мунисим — толеъ забунлар, ёр — бахти қоралар,  
Ҳамдамим — тиғи аламдин сийнаси садпоралар<sup>9</sup>,  
Бистарим — хоки мазаллат, тақя — санги хоралар<sup>10</sup>,

<sup>1</sup> Зоҳир — ошкор. <sup>2</sup> Ибтило — бошлаш. <sup>3</sup> Пеша — бу ўринда: одат маъносида. <sup>4</sup> Ҳаддин фузун — ҳаддан ташқари кўп. <sup>5</sup> Саъй — ҳаракат. <sup>6</sup> Нисор — фидо. <sup>7</sup> Шоист — муносиб, лойиқ. <sup>8</sup> Мавло — вали, пайғамбар. <sup>9</sup> Сийнаси садпора — кўкся яраланган, тирналган, яъни аламли, қайғули киши. <sup>10</sup> Мисраинг мазмуни: тўшагим — хорлик тупроғи, суянчим (ёстигим) — харсанг тош.

Ғамгусоримдур — балият<sup>1</sup> даштида оворалар,  
Маҳрами розим<sup>2</sup> ўлуб — мотамсаролардан бири...

### САЙДИНГ ҚУЯ БЕР, САЙЁД

Сайдинг<sup>3</sup> қўя бер, сайёд<sup>4</sup>, сайёра<sup>5</sup> экан мандек,  
Ол домини<sup>6</sup> бўйнидан, бечора экан мандек,  
Ўз ёрини топмасдан, овора экан мандек,  
Иқболи нигун<sup>7</sup> бахти ҳам қора экан мандек.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Кес риштаниким<sup>8</sup>, қилсин чапаклар отиб жаста,  
Ҳажрида алам тортиб, бўлди жигари хаста,  
Тоғларга чиқиб бўлсун ёри билан пайваста<sup>9</sup>,  
Кел, қўйма бало доми бирла они побаста<sup>10</sup>.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Беш кун сени даврингда бечора хиром этсун,  
Оҳулар ила ўйнаб, айшини мудом этсун,  
Ёмгур суви тўлганда тоғ лолани жом этсун.  
Ҳаққинга дуо айлаб, умрини тамом этсун.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Саргашта бу водийда бир бошига раҳм эткил,  
Йўқ тоқати бандингга, бардошига раҳм эткил,  
Йиғлаб сенга термулур, кўз ёшига раҳм эткил,  
Раҳм этмасанг ўзига, йўлдошига раҳм эткил.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Тоғда очилиб лола, ер сабза баҳор ўлса,  
Охир бу нечук бедод, олам анга тор ўлса,

---

<sup>1</sup> *Балият* — бало, қайғу, бахтсизлик. <sup>2</sup> *Маҳрами роз* — сирдош.  
<sup>3</sup> *Сайд* — ов. <sup>4</sup> *Сайёд* — овчи. <sup>5</sup> *Сайёра* — сайр этувчи. <sup>6</sup> *Дом* — тузоқ.  
<sup>7</sup> *Нигун* — чаппа. <sup>8</sup> *Ришта* — ип. <sup>9</sup> *Пайваста* — қўшилган. <sup>10</sup> *Побаста* — оёғи боғлиқ.

Чиқмай деса жойидин — узлатда<sup>1</sup> фигор<sup>2</sup> ўлса,  
Гар чиқса баногоҳи домиға дучор ўлса.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Бечорани зулм айлаб, қўл-бўйнини боғлабсан,  
Ҳар сори чекиб-судраб, ўлдиргали чоғлабсан,  
Кўксини жафо бирла лола каби доғлабсан,  
Сот манга, агар қасдинг олғувчи сўроғлабсан!  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Иўқ ҳуши, пари теккан девонага ўхшайдур,  
Кўз ёши яна тўлган паймонага<sup>3</sup> ўхшайдур,  
Ғам сели билан кўнгли вайронага ўхшайдур,  
Фурқатда<sup>4</sup> бу Саъдулло<sup>5</sup> ҳайронага ўхшайдур.  
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,  
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

#### ИСТАР КҮНГУЛ

*(Қисқартиб берилди)*

Дўстлар, айшу тараб<sup>6</sup>, фасли баҳор истар кўнгул,  
Ҳар куни саҳрода сайри лолазор истар кўнгул,  
Айламак ҳар сори оҳулар шикор<sup>7</sup> истар кўнгул,  
Кабк<sup>8</sup> рафторин<sup>9</sup> кўрарға кўҳсор<sup>10</sup> истар кўнгул,  
Доғи хурсанд этгуси ҳар не ки бор истар кўнгул...

Мутриби хуш лаҳжалар<sup>11</sup> танбурини соз айласа,  
Руҳпарвар<sup>12</sup> байт ўқуб, хиргоҳи овоз айласа,  
Гоҳи «Мискин» машқи-ю, гоҳи «Чапандоз» айласа,

---

<sup>1</sup> Узлат — ёлғизлик. <sup>2</sup> Фигор — ярали. <sup>3</sup> Паймона — коса. <sup>4</sup> Фурқатда — фироқда, айрилиқда. <sup>5</sup> Саъдулло — шоир Андалибнинг «Лайли ва Мажнун»даги Мажнун билан таниш бўлган овчининг номи, Фурқат бу шеърини шу дostonдаги мухаммас таъсирида ёзган. <sup>6</sup> Тараб — шодлик. <sup>7</sup> Шикор — ов. <sup>8</sup> Кабк — каклик. <sup>9</sup> Рафтор — юриш. <sup>10</sup> Кўҳсор — торлик жойлар. <sup>11</sup> Мутриби хуш лаҳжа — хушовоз ҳофиз. <sup>12</sup> Руҳпарвар — ёқимли.

Етса аяжомига ул гайрини оғоз айласа,  
Гоҳи қонун<sup>1</sup>, гоҳи ғижжак, гаҳ дутор истар кўнгул...

Солмаса чархи фалак давронимиз ичра халал,  
Айлабон боғи ҳаётимиз хазон боди ажал,  
Кўргузуб юз жаҳд айёми баҳор ўтмай жадал,  
Сайр қилсак, ҳар баҳор айёми саҳрою жабал<sup>2</sup>,  
Чун зиёрат этмак асҳоби кибор<sup>3</sup> истар кўнгул.

## ИЛМ-МАЪРИФАТ ҲАҚИДАГИ ШЕЪРЛАРИ

### ГИМНАЗИЯ

Қилиб таклиф бир зоти кироми<sup>4</sup>,  
Кириб гимназия кўрдук тамоми.

Дема, гимназияким, бир гулистон,  
Эрур ҳар ёна гулчинлар<sup>5</sup> хироми.

Жаҳон илми гулининг нақҳатидин<sup>6</sup>  
Муаттар<sup>7</sup> анда ўғлонлар машоми<sup>8</sup>.

Ки таҳсили улуму фан қилурға  
Кўп ўлса: шод саъю<sup>9</sup> эҳтимоми<sup>10</sup>.

Биринчи дарсхона илми юнон,  
Иккинчида ўқур лотин каломи<sup>11</sup>.

Учинчи Русия қонун илми,  
Ўқурлар ихтимому<sup>12</sup> эътисоми<sup>13</sup>.

Олиб тўртинчида таълими немис,  
Ўқур бир жамият анда мудоми.

Яна ўхшаш кўп дарсхона,  
Фаромуш<sup>14</sup> ўлди кўнглумдан асоми<sup>15</sup>.

---

<sup>1</sup> Қонун — чолғу асбоби. <sup>2</sup> Жабал — тоғ. <sup>3</sup> Асҳоби кибор — суҳбатдош улуғ кишилар. <sup>4</sup> Зоти кироми — ҳурматли киши. <sup>5</sup> Гулчин — гул терувчи. <sup>6</sup> Нақҳат — хушбўй. <sup>7</sup> Муаттар — атирли. <sup>8</sup> Машом — димоғ. <sup>9</sup> Саъю — ҳаракат. <sup>10</sup> Эҳтимом — бир нарсага қаттиқ берилиш. <sup>11</sup> Калом — тил, сўз. <sup>12</sup> Ихтимом — тамома қилиш. <sup>13</sup> Эътисом — ўзлаштириш. <sup>14</sup> Фаромуш — унутмоқ. <sup>15</sup> Асоми — исмлари.



Маҳалликим ўлур ўн икки соат,  
Расад-ла тўп отиб, кунни қиёми.

Чиқарлар барча ўғлонлар ошарға,  
Эрур тайёр ўшал ерда таоми.

Мударрислар ягона илму фанда,  
Этар мансух<sup>1</sup> Афлотунни номи.

Дақойиқ<sup>2</sup> арсаида барқ паймо,  
Борисин тавсани фикри хироми<sup>3</sup>.

Алар илмидин ижод ўлса тонг йўқ,  
Искандар кўзгуси, Жамшид жоми.

Кириб алқисса ҳикматхона ичра,  
Ҳама илмини кўрдук телегроми.

Биллури<sup>4</sup> софдин бир чарх кўрдик,  
Чиқар айланса мисдин барқ фоми<sup>5</sup>.

Тамошодин хирад кўзи қамошур,  
Ҳама ашёи ҳикмат издиҳоми.

Тилидан сойири<sup>6</sup> асбоби ҳикмат,  
Эшитмоқ мумкин Афлотун паёми<sup>7</sup>,

Қолиб ҳайратда қилдук офаринлар,  
Бўлур мундоғ шоҳларнинг низоми.

Эсизким, бизни(нг) ўтмуш хону беклар,  
Кечиб ишратда зое субҳу шоми.

Кетурмай ёнига бир аҳли дониш,  
Ўзига хос этиб неча авоми.

<sup>1</sup> Мансух — рад этилган, бекор бўлган. <sup>2</sup> Дақойиқ — нозик нарсалар.  
<sup>3</sup> Байтнинг мазмуни: нозик фикрлар майдонида ҳар бирининг фикри чақмоқдек чақнайди. <sup>4</sup> Биллур — тиниқ кристалл шиша. <sup>5</sup> Фом — ранг; барқи фом — чақмоқ. <sup>6</sup> Сойир — бошқа; сойири асбоб — бошқа асбоблар.  
<sup>7</sup> Паём — хабар.

Чу илму фазл<sup>1</sup> элини тутмадилар,  
Қилибон тарбиятда эҳтироми...

Халал етгач қачон давлатларига,  
Қилур торож молин ўз ғуломи.

Чу илм аҳлига парво қилса эрди,  
Бўлуғ эрмасмиди давлатга ҳоми.

Далили равшан ушбудурки, дермиз:  
Ҳукумат қушга ўжшар, илм доми<sup>2</sup>.

Бас эмди ўлмасун воқе малолат,  
Агар кўпдур қилай сўз ихтитоми.

Улуб гулчини ибрат Фурқатийнинг  
Бу гулшан сайрида шод ўлди коми.

## ИЛМ ХОСИЯТИ

Дейин сўз илмни(нг) хосиятидин,  
Баён айлаб, анинг моҳиятидин.

Бу сўзни гўши<sup>3</sup> бор одам эшитсун!  
Ўзида ҳуши бор одам эшитсун!

Кўпайди илм ила ҳикмат жаҳонда,  
Кўринг ўтган замондин бу замонда.

Искандарким жаҳонга шоҳ эрди,  
Сипоҳ анжум, фалак хиргоҳ<sup>4</sup> эрди.

Наким офоқ<sup>5</sup> ародур баҳр<sup>6</sup> ила бар<sup>7</sup>,  
Ҳама ўлмиш эди анга мусаххар<sup>8</sup>.

---

<sup>1</sup> *Фазл* — ҳунар, билим. <sup>2</sup> *Дом* — тузоқ. <sup>3</sup> *Гўш* — қулоқ. <sup>4</sup> *Хиргоҳ* — чодир, ўтов; бу ўринда: фалакни, дунёни эгаллаган эди маъносида ишлатилган. <sup>5</sup> *Офоқ* — осмон, уфқлар. <sup>6</sup> *Баҳр* — дарё, денгиз. <sup>7</sup> *Бар* — асида — *барр* — қуруқлик маъносида. <sup>8</sup> *Мусаххар* — ўзига қаратилгач забт этилган.

Юруб барча ани(нг) ҳукми йўлига,  
Низоми<sup>1</sup> мамлакат олди қўлига.

Ани(нг) ким лашкари оламга тўлди,  
Низоми вабт ҳикмат бирла тўлди.

Бор эрди тўрт минг соҳиби заковат<sup>2</sup>,  
Ҳамиша хизматида аҳли ҳикмат.

Алар ҳар қайси монанд Арасту,  
Хирадда балки Афлотунга қаршу.

Алар ичра эди лекин Фалотун,  
Ҷамии илму ҳикмат бирла афзун<sup>3</sup>.

Қилиб бир неча ҳикмат ошкоро,  
Ажалга қилғудек бўлди мадуро<sup>4</sup>.

Неча илму неча фан, андин ижод,  
Улуб хосиятидин олам обод.

Искандар амри бирла ҳикмат ойин<sup>5</sup>,  
Қилиб оинаи андоғким жаҳонбин<sup>6</sup>.

Жаҳонда хоҳ баҳру хоҳ бардур,  
Ушал оина ичра жилвагардир.

Агар қилса жаҳонбинлиқ таманно,  
Боқиб андин қилур эрди тамошо.

Кўрар эрди қилиб анга назора,  
Вале йўқ эрди сўзлашмоққа чора.

Иложин аҳли ҳикмат қилмади ҳеч,  
Қилурди, лек илмин билмади ҳеч.

---

<sup>1</sup> Низом — тартиб, қонун. <sup>2</sup> Соҳиби заковат — назик ақл эгалари, олим.  
<sup>3</sup> Афзун — ориқ, зиёда. <sup>4</sup> Мадуро — бу ўрн и да: ҳатто ўлимнинг олди-  
ви олишга ҳам чора топмоқчи бўлди деган маънода ишлатилган. <sup>5</sup> Ойин —  
тартиб, усул. <sup>6</sup> Жаҳонбин — жаҳонни кўрсатувчи.

Эрур шаҳларга лозим давлатидин,  
Улур воқиф раият<sup>1</sup> ҳолатидин.

Хабардор бўлса доим мамлакатдин,  
Бериб нома, олиб сўз ҳар жиҳатдин.

Иироқ ерларга ёзмоқ бўлса мактуб,  
Бориб келгунча ўтмишди замон кўп.

Қолиб шаҳлик иши таъхир<sup>2</sup> андин,  
Бўлур эрди баса дилгир андин.

Зиҳи<sup>3</sup> даврони фархунда<sup>4</sup> нишони,  
Замон ўлди ўрусия замони.

Тараққий қилди кундан-кунга давлат,  
Бўлуб қонун ила расми ҳукумат.

Топарға илмни айлар жадаллар,  
Топиб, айлаб анинг бирла амаллар.

Бўлуб шул аср ҳикмат аҳли ҳадсиз,  
Фатонат<sup>5</sup> аҳли донишманд ададсиз.

Улуму фанда Афлотундин афзал,  
Камоли аҳли дониш бирла акмал<sup>6</sup>.

Неча иш илм ила бунёд қилди,  
Хусусан телегром ижод қилди.

Ки бир соатда ул соҳиб ҳунарлар  
Уч ойлик ердин олғайлар хабарлар.

Агар мағрибда бўлса кимса сокин<sup>7</sup>,  
Ани билмоқ эрур бир кунда мумкин...

Низом ўлди сипоҳилик ишиға,  
Етиб ҳам манфаатлар кўп кишиға.

---

<sup>1</sup> Раият — фуқаро. <sup>2</sup> Таъхир — кечикиш. <sup>3</sup> Зиҳи — ажаб, яхши.  
<sup>4</sup> Фархунда — қутлуғ, бахтли. <sup>5</sup> Фатонат — зийраклик. <sup>6</sup> Акмал — камо-  
лотга эришган, мукаммал, бекам-кўст. <sup>7</sup> Сокин — бир жойда турувчи.

Хусусан нархига аҳли тижорат<sup>1</sup>,  
Иироқ ердин берур анга башорат.

Масалким, Тошканддин олсалар мол,  
Билиш лозимки, Масковда на минвол<sup>2</sup>.

Юбориб ё бориб беҳбуд<sup>3</sup> топса,  
Бу савдосида яъни суд<sup>4</sup> топса.

Бўлурлар телеграм ила хабардор,  
Билурлар нафъ ёинки зарар бор.

Бу ҳикмат Русиянинг давлатидин,  
Бўлибдур илмни(нг) хосиятидин.

Искандар давлатида аҳли Юнон,  
Фалотун ҳам Арасту бирла Луқмон —

Фунуни телегроми билмадилар,  
Магар илмини ҳосил қилмадилар.

Керак одамга қилгай илм ҳосил,  
Жаҳондин ўтмагай то маҳз жоҳил<sup>5</sup>.

Жаҳон басту кушоди<sup>7</sup> илм бирла,  
Надур дилни(нг) муроди илм бирла.

Кўнгулларни(нг) сурури илмдандур,  
Кўрар кўзларни(нг) нури илмдандур.

Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор,  
Бўлур ҳар қайси ўз вақтида даркор.

Дариғо, Фурқатий, беилм қолдим,  
Ўзимни жаҳл зиндониға солдим.

---

<sup>1</sup> Тижорат аҳли — савдогар. <sup>2</sup> Минвол — усул, йўл, қоида, тартиб.  
<sup>3</sup> Беҳбуд — фойда; яхшилик. <sup>4</sup> Суд — фойда. <sup>5</sup> Маҳз жоҳил — бутунлай жоҳил, <sup>6</sup> Басту кушод — ёпилиш ва очилиш.

## ВИСТАВКА ХУСУСИДА

1

Мингу саккиз юзу туқсон эди йил,  
Иккинчи сентябрь ойн яна бил.

Кириб виставкани қилдик тамошо,  
Ҳама ашё экан анда муҳайё.

Ажаб богикн, руҳ афзо<sup>1</sup> давосн,  
Эрам<sup>2</sup> рашки насими<sup>3</sup> жонфивоси<sup>4</sup>.

Оқиб ҳар соридин оби равонлар,  
Эди андоғким ул жисм ичра жонлар.

Муаттар<sup>5</sup> боғ саҳни очилиб гул,  
Тамошобинлар эрди анда булбул.

Иморатлар ҳама зебою олий,  
Десам бўлғай жаҳонда йўқ мисоли.

Мунингдек хушҳаво, хуштарҳ боғи,  
Кими кўрмас қолур кўксиди доғи.

Қаю шаҳридаким бўлса ҳунарманд,  
Ҳама келди, йироқ эрди агарчанд.

Жаҳонда кўрмаган асбоблардин,  
Ажойиб нодиру ноёблардин.

Самарқанду Бухородин матои,  
Кетурдилар ҳама ўз ихтирои.

Ҳама ўз ихтиёри бирла келди,  
Бу ерда нафъ кўрмоғини билди.

<sup>1</sup> Руҳ афзо — руҳлантирувчи, ҳаётни узайтирувчи. <sup>2</sup> Эрам — афсонавий бог. <sup>3</sup> Насим — шабада. <sup>4</sup> Жонфиво — оромжон, шодлантирувчи, жонга роҳат берувчи. <sup>5</sup> Муаттар — хушбуй.

Бу нафъиким бўлур кўп ерга машҳур,  
Некўлиг<sup>1</sup> васф<sup>2</sup> ила ҳар тилда мазкур.

Газетлар ичра бўлғач номи марқум<sup>3</sup>,  
Улуғлар ичра бўлғай боз<sup>4</sup> маълум.

Ҳунарким васф бўлса ҳар забонда<sup>5</sup>,  
Қилур кўп қадрлар пайдо жаҳонда.

Ҳунарварга<sup>6</sup> етар кўп нафъ андин.  
Бўлур сўнгра мақоми<sup>7</sup> рафъ<sup>8</sup> андин.

Келиб анда ҳунар комил<sup>9</sup> қилурлар,  
Кўриб кўп илми ҳосил қилурлар.

Нечунким мунда мустаҳсан<sup>10</sup> ҳунар кўп,  
Ҳунар ойинида<sup>11</sup> диққат<sup>12</sup> асар<sup>13</sup> кўп.

Кимиким бўлса донишманд, оқил,  
Улар илму ҳунарға кўнгли мойил.

Қилур кўп илмни ҳосил, кўрубон,  
Кириб оҳиста-оҳиста юрубон.

Ипак мошинаси бирла тегирмон,  
Кўр, анда айлади оламни ҳайрон.

Яна мошинаи оташ ароба,  
Турур ҳикмат тилсимоти масоба<sup>14</sup>.

Ун икки оғзи бир мошиналик тўп,  
Ажойиб тўп яна андин бўлак кўб.

---

<sup>1</sup> Некўлиг — яхшилик. <sup>2</sup> Васф — таърифлаш, мақташ. <sup>3</sup> Марқум — ёзиш, битиш. <sup>4</sup> Боз — яна, тагин. <sup>5</sup> Забон — тил. <sup>6</sup> Ҳунарвар — ҳунарманд, савъаткор. <sup>7</sup> Мақом — бу ерда: мартаба, даража маъносида. <sup>8</sup> Рафъ — бу ерда: юксалтириш, кўтариш маъносида. <sup>9</sup> Комил — етук, тўлиқ, камчиликсиз, мукаммал. <sup>10</sup> Мустаҳсан — маъқулланган, маъқул кўрилган, маъталган. <sup>11</sup> Ҳунар ойини — ҳунарманд маъносида. <sup>12</sup> Диққат — нозик, эътибор этиш. <sup>13</sup> Асар — ил, белги, нишон. <sup>14</sup> Масоба — ўхшаш.

Ажаб буким яна бир занг<sup>1</sup> кўрдик.  
Бир одамдин анинг вазнини сўрдик.

Деди: «Пут<sup>2</sup> беш юз олтмиш бирдур они.  
Зиёд ўн беш қадоқ<sup>3</sup> вазни гарони<sup>4</sup>».

Садоси неча чақирим<sup>5</sup> ерга кетгай,  
Йироқ андин кишилар ҳам эшитгай».

Яна нажжор ишин осон қилурга,  
Бўлуб мошиналар тахта тилурга.

Бир одамдин бўлак одам керакмас  
Тилурга арра, уста ҳам керакмас,

Тилур кўп тахталарни соат ўтмай,  
Нечук соатдинким, фурсат ўтмай.

Мусулмон айлаган мошиналар ҳам  
Бор эрди гарчи кўп, йўқдир агар кам.

Чиқиб дегрезлар асбоби бирла,  
Қуюб чўян қозонлар тоби бирла.

Эл ичра ўзларин манзур қилди,  
Баҳар ҳоли ҳунар машҳур қилди.

Яна мундин бўлак соҳиб ҳунарлар,  
Тариқи илму фандин бохабарлар.

Келиб виставка ичра бўлдилар жам,  
Бўлуб ҳар қайси гўё жам аро шам.

Қилубон ихтирои шайлар аммо,  
Шабиҳи<sup>6</sup> йўқ эди бир-бирига асло.

Кўруб русиялар: аҳсан<sup>7</sup>, дедилар,  
Мусулмондин ажаб бир фан дедилар.

---

<sup>1</sup> Занг — қўнғироқ. <sup>2</sup> Пут (пуд) — ўлчов бирлиги (16 кг). <sup>3</sup> Қадоқ — ўлчов бирлиги (400 г). <sup>4</sup> Гарон — оғирлик, юк. <sup>5</sup> Чақирим — 1 км га яқин масофа. <sup>6</sup> Шабиҳ — ўхшаш, монанд. <sup>7</sup> Аҳсан — офарин, балли.



## II

Учинчи кун яна қилдик тамошо,  
На ким виставкада бордур саропо<sup>1</sup>.

Бўлуб раҳбар менга ўз ихтиёрим,  
Баногоҳ бир тараф тушди гузорим<sup>2</sup>.

Бухоро халқини эркан макони,  
Туруб қилдим назора бир замони.

Сипоҳийгарчилик асбобидин кўб,  
Алардур бир-биридин дилға марғуб<sup>3</sup>.

Дубуяга бирла гурзию камарлар,  
Совут чоройнаю яхши сипарлар<sup>4</sup>.

Қиличлар барча ўткур исфиҳоний,  
Ики дамлик пичоқлар ардавоний<sup>5</sup>.

Ипаклик иш ҳама нафтню<sup>6</sup> атлас,  
Чунончи, беқасаб<sup>7</sup> шоҳию адрас.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,  
Ҳама зардўзию заррину зартоб.

«...Яна Урганч элидин беадл мол  
Келибдур абришимлик<sup>8</sup> била шол.

Гилему чекману мўйин калоба<sup>9</sup>,  
Тағи от аслаҳа бирла ароба...

Бу янглиғ кўб экан даррандалардин<sup>10</sup>,  
Ўлук, баъзи тирик паррандалардин.

---

<sup>1</sup> Саропо — бошдан-оёқ, бошидан охиригача. <sup>2</sup> Гузор — ўтиш. <sup>3</sup> Марғуб — ёқимли, сеvimли, маъқул. <sup>4</sup> Сипар — қалқон. <sup>5</sup> Ардавон — қадимий эронликларда афсонавий бир подшо номи, бу ерда: Ардавон пичоғи маъносида. <sup>6</sup> Нафт — нефть, қора. <sup>7</sup> Беқасаб — беқасам. <sup>8</sup> Абришим — ипак. <sup>9</sup> Мўйин калоба — жундан тўқилган қимматбаҳо мато. <sup>10</sup> Дарранда — йиртқич ҳайвон.

Товуқ, кабку<sup>1</sup> ҳулар ҳам ғоз, ўрдак,  
Тазарву<sup>2</sup> турна, лайлак бирла чуррак<sup>3</sup>.

Яна тўтию қумрилар қафасда,  
Турубдур овчи қушлар ҳам чакасда<sup>4</sup>.

Шикор<sup>5</sup> асбоби алқисса мукамал,  
Баёнин қилмадим, лекин муфассал.

Эрур оқилға бу мужмал кифоя,  
Сухан тафсили в-арна<sup>6</sup> бениҳоя.

Забони хомани сўз қилса тақрир,  
Газетда айларам минбаъд<sup>7</sup> таҳрир.

### Ш

Тамошойи учинчининг баёни,  
Қилур тақрир<sup>8</sup> килкимнинг<sup>9</sup> забони.

Ажойибларга кўп қилдук назора,  
Йўқ энди ҳеч бирисига шумора<sup>10</sup>.

Ани юздин бирин кўз кўрмагандур,  
Қулоқ ҳам отини эшитмагандур...

Бу янглиғ кўп тағи нодир ҳунарлар,  
Баҳосига етишмас сийму зарлар<sup>11</sup>.

Чунончи, икки фонус, аҳли ҳикмат  
Ясабдурлар қилиб изҳор санъат.

Ёнар бефилта, бегугурт, беёғ,  
Анга бир сим ишорат айлаган чоғ.

---

<sup>1</sup> *Кабк* — каклик. <sup>2</sup> *Тазарву* — тустовуқ, қирғовул. <sup>3</sup> *Чуррак* — ўрдакнинг бир тури. <sup>4</sup> *Чакас* — лочин, қирғий каби овчи қушлар қўниб турадиган дарахт. <sup>5</sup> *Шикор* — ов. <sup>6</sup> *В-арна* — ва агарда. <sup>7</sup> *Минбаъд* — бундан кейин. <sup>8</sup> *Тақрир* — баён ётиш. <sup>9</sup> *Килк* — қамиш қалам. <sup>10</sup> *Шумори* — саноқ. <sup>11</sup> *Сийму зар* — кумуш ва олтин.

Йўқ аммо лампа янглиғ анда соя,  
Шуойи<sup>1</sup> боғ аро айлар кифоя.

Эмасдур шамъ ранги шуъласи оқ,  
Латофатда яна андин маҳинроқ<sup>2</sup>.

Тамошо айлаган они халойиқ  
Дедилар: ҳар на ўз ақлига лойиқ.

Дедилар баъзиким: «Бир мисға дору  
Сурубдур, ул ёнар, бўлса қаронгу».

Дедилар баъзиким : «Пўлскадин<sup>3</sup> тос,  
Анга банд айламиш бир дона олмос.

Ушал олмос шом ўлганда бирдан  
Бериб шуъла қилур кўп ерни равшан».

.Мени фаҳмимда, барқи телегром ул,  
Ёнар дору<sup>4</sup> билан бўлганда шом ул.

Нечунким сим боғлаб бир-бирига,  
Стун<sup>5</sup> қўймишлар онинг ҳар ерига.

Ишорат айласа симни учидин,  
Келур барқ<sup>6</sup> анда дорунинг кучидин.

Кўриб санъат бу янглиғ ҳайрат оийн,  
Қўлин тишлаб халойиқ қилди таҳсин.

Ажаб санъатки, бу дунёда камдур,  
Вужуди келса ҳам ижоди камдур.

Қаёнда жамъ бўлса тўрт одам,  
Ва ё икки киши бир ерда боҳам,

Туруб виставка сўзин сўзлашурлар.  
Яна кўрмакни бориб кўзлашурлар.

---

<sup>1</sup> Шуойи — шуълалари. <sup>2</sup> Маҳин — поэтик, чиройли. <sup>3</sup> Пўлска — металл турп. <sup>4</sup> Дору — қувват. <sup>5</sup> Стун — устул. <sup>6</sup> Барқ — чақмоқ, ашия, электр нури.

Деюларким: «Ажойиб бир тамошо,  
Зерикмас кимса кўрган бирла асло».

Ажойибдин на шайким тоғ арё бор,  
Аларнинг бориси бу боғ аро бор...

## СУВОРОВ ҲАҚИДА

(Д о с т о н)

Муғанний, нағмани кел айлаб оғоз<sup>1</sup>,  
Уруш оҳангида қил пардасин соз!

Театр базмини обод қилғил,  
Тамошо аҳли кўнглин шод қилғил!

Суворовға муқаллид<sup>2</sup> бир тамошо,  
Эрур бошдин-аёғи ҳайрат афзо<sup>3</sup>.

На ишким қилди у ўтган замонда,  
Анга бўлди муқаллид бул маконда.

Суворовким эмиш бир катта одам,  
Баҳодирлик билан машҳури олам.

Эмиш Русияга сардори лашкар,  
Юруб амри била бисёр аскар.

Сипоҳилик ишига моҳир эркан,  
Кўп ишлар доғи андин зоҳир эркан.

Ўтуб чун даври хотин подшони(нг),  
Ўтурди тахт узра ўғли они(нг).

Зухур этди яна янги зақунлар,  
Неча турлик русум ила фунунлар<sup>4</sup>.

Суворовға бу иш манзур бўлмай,  
Низоми тозадин масрур<sup>5</sup> бўлмай.

---

<sup>1</sup> Оғоз — бошлаш. <sup>2</sup> Муқаллид — тақлид қилувчи, ўхшаш. <sup>3</sup> Ҳайрат афзо — ҳайратлантирувчи. <sup>4</sup> Фунунлар — фанлар. <sup>5</sup> Масрур — шод, хурсанд.

Таарруз<sup>1</sup> айлади бир неча изҳор,  
Дебонким: «Бу нечук сўздур, нечук кор<sup>2</sup>?»

Бу сўз масмуи ўлғоч<sup>3</sup> подшонинг,  
Ҳақиқат айлади бу можаронинг.

Суворовни олиб ўзига бир кун,  
Дедиким: «Нав законлар бирла қонун

Сенга маъқул эмас бўлса ўзинг бил,  
Кетиб бундин, бўлак ишни топиб қил!»

Сипоҳилик<sup>4</sup> Суворов тарк этти,  
Бор эрди ўзи қишлоғига кетти.

Бориб деҳқончиликни қилди анда,  
Тириклик айлади монанди банда<sup>5</sup>.

Йиғиб ёш болаларни баъзи авқот<sup>6</sup>,  
Яғоч милтиқ бериб айларди саллот.

Аларга ўзини сар аскар айлаб,  
Қилич чўпдин ўзига дарбар айлаб.

Бериб машқин низом ила юришни,  
Туриб милтиқ отарни ҳам урушни.

На иш бўлса ва лекин ҳар қаёнда,  
Билур эрди турубон ул маконда.

Юрар эрди бўлуб бир расми одам,  
Ўшал қишлоқ халқи бирла боҳам.

Чиқиб ул вақтда бир паҳлавони,  
Жаҳонга номи шуҳрат топди они.

Фаранги<sup>7</sup> эрди аммо они зоти,  
Баҳодир эрди кўп, Наполеон оти.

---

<sup>1</sup> Таарруз — қаршилиқ. <sup>2</sup> Кор — иш, ҳаракат. <sup>3</sup> Масмуи ўлғоч — эшит-  
гач. <sup>4</sup> Сипоҳилиқ — лашкарбошилиқ. <sup>5</sup> Монанди банда — оддий кишилар-  
дек. <sup>6</sup> Авқот — вақтлар. <sup>7</sup> Фаранг — француз.

Уруш майдонида эрди ягона,  
Анинг чун шуҳрати тўлди жаҳона.

Бориб кўп мамлакатга жанг қилди,  
Тамоми Европони танг қилди.

Қилиб ваҳм Австрия подшоҳи,  
Наполеонни қилурға садди роҳи<sup>1</sup>.

Ўзиб Русиянинг шоҳига нома,  
Етиб бу тарз нома ихтитома<sup>2</sup>.

Ўзиб ул нома ичра бўлса на ҳол,  
Ақидатлиқ кишидин қилди ирсол<sup>3</sup>.

Замон саъд<sup>4</sup> эрдию овони<sup>5</sup> марғуб,  
Етишди Русия шоҳига мактуб.

Уқуди Рум шоҳининг номасини,  
Наполеон айлаган ҳангомасини.

Битибдур: «Эй улусни(нг) подшоҳи,  
Забунлар<sup>6</sup> ҳомиси ҳам муттакоси<sup>7</sup>.

Чиқибдур бир фарангий забардаст,  
Иш анга ҳар тарафда жанг пайваст.

Агарчи подшоҳ эрмас ул одам,  
Ва лекин подшолардин эмас кам.

Анингдек паҳлавон йўқ бу арода,  
Уруш бобида Рустамдин зиёда.

Келур кўп жанг ила найранг андин,  
Италиё, балки бизлар танг андин.

Таваққу<sup>8</sup> ушбудур, эй шоҳ, сизга,  
Суворовни юборинг эмди бизга.

---

<sup>1</sup> *Садди роҳ* — йўлга ҳов. <sup>2</sup> *Ихтимом* — тамоm қилиш. <sup>3</sup> *Ирсол* — юбориш, етказиш. <sup>4</sup> *Саъд* — бахт, яхшилиқ. <sup>5</sup> *Овон* — вақтлар, пайтлар, замонлар. <sup>6</sup> *Забун* — бечора, ожиз, хор. <sup>7</sup> *Муттако* — мададкор, суявчиқ. <sup>8</sup> *Таваққу* — илтимос.

Берайлик иккимиз ҳам анга лашкар,  
Бўлуб жанг айласин сардори аскар».

Бу хат мазмунидан чун бўлди огоҳ,  
Қабул этди наким ёзмиш эди шоҳ.

Суворовга навозишнома ёзди,  
Ғаму андуҳдин они чиқозди.

Қўйиб қўл, айлаб ул хатга нишона,  
Ўз адъютантидин қилди равона.

Юрубон ул Суворовга етишди,  
Мулоқи<sup>1</sup> ўлди маъвосига тушди.

Деди: «Мен шоҳдин келган мулозим,  
Мулозимлиғни этган ўзга лозим.

Навозишнома берди шоҳ сизга,  
Ҳама ёзмишлари дилхоҳ сизга».

Суворов айди: «Мен бечора одам,  
Менга деҳқончилик кори мусаллам.

Ўшал айғон Суворов мен эмасман,  
Қилинг бовар, буни ёлғон демасман.

Қила билмас сипоҳилик ишини.  
На қилсин мен каби қари кишини.

Деди қосидки<sup>2</sup>: «Йўқ-йўқ, сизга мактуб,  
Ёзилган сўз тамоми сизга мансуб».

Қилиб бу тарзда ҳангома охир,  
Суворов қўлга олди нома охир.

Эрур тўғроси мазмуни навозиш<sup>3</sup>,  
Саропо лутф ила топган тарозиш<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Мулоқи — сўзлашмоқ, мулоқатда бўлмоқ. <sup>2</sup> Қосид — хабарчи. <sup>3</sup> Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, эркалаш. <sup>4</sup> Тарозиш — под бўлиш, рози бўлиш.

Уқуб анда Суворов шод бўлди,  
Бузулган хоотири обод бўлди.

Дуо қилди бориб оқ подшони,  
Туруб хизматда бирмунча замони.

Ушал хизмат учун маъмур бўлди,  
Карамлар кўп кўруб масрур бўлди.

Бўлуб Русияга сардори лашкар,  
Бериб Австрия шоҳи аскар,

Қилиб саъю<sup>1</sup> тараддуд ҳаттил имкон<sup>2</sup>,  
Равона бўлди андин шаҳри Милон.

Фарангилар била жанг айламоққа,  
Алар аҳволини танг айламоққа.

Қўшулуб руси бирла руми сарбоз,  
Етиб Милонга қилди жанг оғоз.

Уруштилар фаранги бирла чандон,  
Ким они йўқ баён этмоққа имкон.

Фаранги тоқат этмай қочти охир,  
Қаро тупроқ бошиға сочти охир.

Бўлуб холи алардин шаҳри Милон,  
Халойиқ бўлдилар кўп шоду хандон.

Кириб Милонни лашкаргоҳ қилди,  
Улуғларни ҳама огоҳ қилди,

Бор эрди бир шўжи дилором,  
Эди Маркиза Нипули анга ном.

Эди ул шаҳр аро беклар каби ул,  
Ҳама бекларни балким матлаби<sup>3</sup> ул.

---

<sup>1</sup> Саъй — ҳаракат. <sup>2</sup> Ҳаттил имкон — имконият борича. <sup>3</sup> Матлаб — истак, тилак, орзу.



Турур эрди ўзининг масканида,  
Ақиқу лаъл гўё маъданида<sup>1</sup>.

Хабар келди Суворов мунда келгай,  
Келиб суҳбат даме сиз бирла қилгай.

Етиб Маркиза Нипулига бу сўз,  
Тутар эрди Суворов йўлида кўз.

Ишониб, гаҳ ишонмай турди анда,  
Ким онинг келмиши деб бизга қанда.

Суворов келди-келди деб ўшал дам,  
Хабар берди югуриб неча одам.

Суворов ҳам етиб келди ўшал ҳол,  
Бировни айлабон ўзига тимсол<sup>2</sup>.

Бўлак одам миниб олтун ароба,  
Бўлур афти Суворовга масоба<sup>3</sup>.

Суворов бир неча одам арода,  
Юриб келди ўшал ерға пиёда.

Туриб Маркиза Нипули кўрушти,  
Саломатлик сўраб бир дам туришти.

Қилиб хурсандлиғ изҳорлиғлар,  
Яна изҳори миннатдорлиғлар.

Бўлуб бир неча соат анда дамсоз<sup>4</sup>,  
Муҳаббат қилдилар бир-бирға оғоз.

Тутуб Маркиза Нипули ошнолиқ,  
Суворовга қилди ширин адолиқ<sup>5</sup>.

Дедиким: «Келдингиз ушбу арода,  
Ароба узра ўлтурмай пиёда.

---

<sup>1</sup> Маъдан — кон. <sup>2</sup> Тимсол — ўхшатмоқ. <sup>3</sup> Масоба — ўхшаш, каби.  
<sup>4</sup> Дамсоз — ҳамдам, ҳамдард, дўст. <sup>5</sup> Адо — сўз; нозик адо — ширин сўз.

Бўлак одамни айлаб ўзингиздек,  
Юзи онинг баайни юзингиздек».

Ароба узра они ўтқузубон,  
Суворов деб ҳамаға кўргузубон.

Анга таъзим қилди барча одам.  
Тутушди доғи билмасдин мукаррам.

Бу аснода<sup>1</sup> келибон тўрт хотун,  
Суворовни ароға олдилар чун.

Сўз айтиб ҳар бириси ҳар саридин,  
Қутулдик деб фаранги лашкаридин.

Қилишиб анда миннатдорлиғлар,  
Дебонким: «Қилдингиз гамхорлиғлар».

Суворовни ҳама олди ароға,  
Қулоғи бўлди кар бу можароға.

Кулуб Маркиза Нипули йироғдин,  
Тамошо айлабон турди қироғдин,

Магар ичкаридин бўлдим у имо,  
Турушиб кетди хотунлар ҳамоно.

Суворов чун ўзини ичкари олди,  
Ароға «кантрак!»<sup>2</sup>— деб парда солди.

Бурунғидан наким марқум этарлар,  
Замона аҳлига маълум этарлар.

## РУС АСКАРЛАРИ ТАЪРИФИДА

Кел, эй Фурқат, сўзунг жўши баҳор эт,  
Газетлар сафҳасини<sup>3</sup> лолазор эт!

Қилиб мансух<sup>4</sup> Ҳиндистон газетин,  
Гулистон айла Туркистон газетин.

---

<sup>1</sup> Асно — маврид, пайт. <sup>2</sup> Кантрак — ангракт. <sup>3</sup> Сафҳа — бет, саҳифа.  
<sup>4</sup> Қилиб мансух — бу ўрида: эътибордан соқит қилиб маъносида.

Хаёл айлаб сабоға ҳамъинон бўл,  
Қўпуб Манжурия сори равон бўл!

Тамошо айлагил Епониёни,  
Юборди анда беш лак аждаҳони.

Ул аждарлар ҳама оташфишондур<sup>1</sup>,  
Фалак барқи шароридин<sup>2</sup> нишондур.

Зафарпайкар ўшал Русия аскар,  
Ҳама размозмо ҳарби диловар<sup>3</sup>...

Урушмоқдинки андоғ қон тўкишти,  
Шафақ гўё фалакдин ерга тушди.

Епон аҳлидин андоғ бўлди кушта<sup>4</sup>,  
Қўпуб ул кушталардин пушта-пушта<sup>5</sup>.

Ер узра катта тўплар оташ афшон,  
Ёғиб ўқлар ҳаводин мисли борон.

Қиличлар шуъласидин ҳар шаби тор,  
Чоқинлар ҳар тараф бўлди намудор.

Казаклар ончунон ёпонни чолти,  
Ки ер саҳнин ўлуклар бирла ёпти.

Чиқориб таҳсин<sup>6</sup> овозин заминлар,  
Фалакдин келди савти<sup>7</sup> офаринлар... .

Қачон Дорою Искандар мунигдек,  
Яна фағфур ила қайсар<sup>8</sup> мунигдек.

Нечаким, ҳарб майдонлар қурушмиш,  
Қачон Русия аскаридек урушмиш.

Алардин икки минг йилча ўтубдур,  
Жаҳонни ному овози тутубдур.

---

<sup>1</sup> *Оташфишон* — ўт ёғдирувчи. <sup>2</sup> *Шарор* — учқун, аланга. <sup>3</sup> *Диловар* — ботир. <sup>4</sup> *Кушта* — ўлдирилган, ўлик. <sup>5</sup> *Пушта-пушта* — қатор-қатор. <sup>6</sup> *Таҳсин* — офарин. <sup>7</sup> *Савт* — овоз. <sup>8</sup> *Фағфур, қайсар* — қадимги Хитой ва Румда давлат бошлиқлари шу ном билан аталган (*фағфур* — Хитойда, *қайсар* — Румда).

Ажалнинг илкидин қолиб амонда,  
Агар бўлса эдилар бу замонда.

Бориб бир гўша<sup>1</sup>да тургай эдилар,  
Уруш ҳангомасин кўргай эдилар.

Кўриб Русиядин ул жангу фархош<sup>2</sup>.  
Дер эдилар ҳама: «Шобош-шобош»<sup>3</sup>,

Ҳасад аҳли бу сўз тўғри демаслар,  
Ки ёпон бур<sup>4</sup> халқидек эмаслар.

Нечунким, бур халқида ҳунар йўқ,  
Яна ҳарбий улумидин асар йўқ.

Қолубдур тарбиясиз тоғ ичида,  
Темурдек занг босиб тупроғ ичида.

Аларда ҳам уруш асбоби камдур,  
Масалдурким: «Ақалл ҳукми адамдур»<sup>5</sup>.

Будурким ёздим аҳволин аларнинг,  
Нечук кўргузган эҳмолин<sup>6</sup> аларнинг.

Инглиз-бурларнинг воқеотин,  
Урушган чоғда бўлган ҳодисотин

Газетларда ўқиб кўрдик, билурмиз,  
Инглизга қачон таъна қилурмиз...

\* \* \*

Демангким, ақлу идрокинг шошурдинг,  
Ажаб Русия таърифин ошурдинг.

Эмас ёлғон агар таъриф қилсам,  
Шукуҳи савлатин<sup>7</sup> тавсиф қилсам.

---

<sup>1</sup> Гўша — бурчак. <sup>2</sup> Фархош — уруш. <sup>3</sup> Шобош-шобош — офарин-офарин. <sup>4</sup> Бур халқи — Африкада яшовчи кичик бир халқ; 1902 йилда инглизлар ана шу халққа ҳужум қилиб кўп зарар кўриб, шарманда бўлган эдилар. Фурқат шунга ишора қилади. <sup>5</sup> Ақалл ҳукми адам — оз — йўқликка маҳкум. <sup>6</sup> Эҳмол — сустлик. <sup>7</sup> Шукуҳи савлат — улўглик, азаматлик.

Кимиким мард эрур инсоф лозим,  
Билурга сўз дурин сарроф<sup>1</sup> лозим.

Кимиким билди жуғрофия илмин,  
Бу сўзга фикр этиб кўргузди ҳилмин<sup>2</sup>.

Масофат баъдини андиша қилғай,  
Расийдин қанча йўл Ёпонга билғай.

Расийдин неча лак аскар чиқориб,  
Алар андоғ олис ерларга бориб.

Неча чўлу биёбонлардин ошиб,  
Олиб бормиш емак-ичмакни тошиб.

Оғир юклар борур ҳангоми ҳам бор,  
Яна олоти<sup>3</sup> ҳарб анжоми ҳам бор.

Бу иш Русия зўридин эмасму,  
Алар таъби ғаюридин эмасму?!

Бу ишни Ёврупо халқи билурлар,  
Ҳама инсоф этиб таҳсин қилурлар...

Бу сўзнинг рамзини доно билур бас,  
Нечук оташга тоқат айлағай хас?!<sup>4</sup>

Калит қилгон нахос<sup>4</sup> асбоб охир,  
Чиқар асли тегиб тезоб охир.

Кел, эй Фурқат, суханни мухтасар қил,  
Нечук бўлғай яна андин хабар қил!

---

<sup>1</sup> Сарроф — заршунос, <sup>2</sup> Ҳилм — касб, уқув. <sup>3</sup> Олот — асбоб, <sup>4</sup> Нахос — мис.



## АВАЗ ЎТАР

(1884—1919)

### ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

#### ХАЛҚ

Йўқ жаҳон мулкида биздек ожизу бечора халқ,  
Зулм тиги бирла бўлган бағри юз минг пора халқ.

Бир неча авбошлар<sup>1</sup> бундоғ ҳукмронлиғ айласа,  
Қолмағай, оре<sup>2</sup>, на янглиғ меҳнату озора халқ.

Не аларда бордурур илму адолатдин асар,  
Не ажабким, топмаса доғи дилиға чора халқ?!.

Етган офатни бошиға доимо тақдир деб,  
Ҳасрату армон билан кетгуси бора-бора халқ.

Бўлмаин онларда ҳеч миллат, ватанни сақламоқ,  
Бўлди қурбон бу сабабдин доимо ағёра халқ.

Халқи оламни бари айлар тараққий кун-бакун,  
Биз таназзул<sup>3</sup> айлабон қолдик, эдук не кора<sup>4</sup> халқ?

Кўзларин оҳиста-оҳиста агар очса замон,  
Эй Аваз, бўлмас бунингдек борҳо овора халқ.

<sup>1</sup> *Авбош* — бебош, ярамас, <sup>2</sup> *Оре* — бу ўринда: албатта, зотан маъносида, <sup>3</sup> *Таназзул* — тушкунлик, <sup>4</sup> *Не кора* — нима иш (билан банд).

## ФИДОЙИ ХАЛҚИМ

Фидойи халқим ўлсун танда жоним,  
Бўлуб қурбон анга руҳи равоним.

Гар ўлсам дарбадар мазлумлар учун,  
Будур мақсуди қалби нотавоним.

Мани солса фано йўлига даврон,  
Юрур устимдин авлоди замоним.

Умидим — яшасин мактаб боласи,  
Алар ҳар бири бир шери жаёним.

На яхши ўйлаким, маъқулу манзур,  
Аваз, халқим учун тўкулса қоним.

## ЭЙ АВАЗ

Айла яхши бирла суҳбат, эй Аваз,  
Токи топгайсан саодат, эй Аваз.

Дўстларим бўлсин десанг аҳли жаҳон,  
Хулқи хушлукни қил одат, эй Аваз.

Сенда бор эрса агар расми вафо,  
Кўрмағунг жуз<sup>1</sup> жавру кулфат, эй Аваз.

Эл қилур қасди ҳалокинг бегумон,  
Топсалар гар лаҳза фурсат, эй Аваз.

Фақр хайлидин ҳазар айлар ҳама,  
Жоҳ<sup>2</sup> элига айлар иззат, эй Аваз...

То жаҳонда бордур ҳосид<sup>3</sup>, айлама,  
Орзуйи иззу мукнат<sup>4</sup>, эй Аваз.

---

<sup>1</sup> *Жуз* — бошқа, ўзга. <sup>2</sup> *Жоҳ* — мартаба, амал, мансаб. <sup>3</sup> *Ҳосид* — ҳасадчи, бировнинг борлигини кўролмайдиган. <sup>4</sup> *Мукнат* — давлат, бойлик, қувват.

## ҲУРРИЯТ

Сиёсат маҳв<sup>1</sup> бўлди, яшасун оламда ҳуррият,  
Бари эл иттифоқ ила жаҳонни айласун жаннат.

Кетиб зулму ситамнинг зулмати, бўлмиш жаҳон равшан,  
Адолат офтоби миллатимга кўргузуб талғат.

Тараққий айламак лозим жаҳон аҳли бўлиб бир тан,  
Билурга барча илм ила ҳунарни яшасун миллат!

Жаҳон аҳли, манга сизсиз севукли жон азизимдин,  
Эрурмиз бир-биримизга ёқин гўёки бир ихват<sup>2</sup>.

Яшанг, эй қаҳрамону ҳурриятпарвар биродарлар,  
Олиб ҳур, миллати мазлум учун сиз қилдингиз хизмат.

Очиб ҳар навъи мактаб, эмди ҳимматни қилиб олий,  
Ватанни қилгали обод лозим айласак ғайрат.

Аваз бир минг доғи уч юзда ўттуз беш эди тарих<sup>3</sup>,  
Етишди ҳурриятдин миллати жониға қувват.

## ТЎРТЛИК

Сипоҳи пора истар,  
Мулла ижора истар,  
Бечора чора истар,  
Бир чора замон борму?!

## СИПОҲИЙЛАРГА

Нега бунча зулм этиб миллатни айларсан хароб,  
«Лоюҳиббуз золимин»<sup>4</sup> деб тангри қилганда хитоб?

Дам-бадам бедоду жабру зўрликлар айлабон,  
Солма мазлум аҳлининг кўнглига мундоқ изтироб.

Мунчаким зулм айлагунг, бордур мукофоти замон,  
Оқибат бир кун анга масъул бўлиб бергунг жавоб.

Бор умидим тезда бўлгуси ҳуррият куни,  
Эй Аваз, қолмас булут остида доим офтоб.

<sup>1</sup> Маҳс — йўқолиш, майдондан кўтарилш. <sup>2</sup> Ихват — биродарлик.  
<sup>3</sup> Ҳижрий 1335 йил милоднинг 1917 йилига тўғри келади. <sup>4</sup> Лоюҳиббуз  
золимин — золимларни севмайдн.



## МАКТАБ

Очинглар, миллати вайронни обод этгуси мактаб,  
Ўқусин ёшларимиз, кўнглини шод этгуси мактаб.

Дилу жон бирла эл мактаб очарга ижтиҳод этсин,  
Нединким бизни ҳам-қайдидин озод этгуси мактаб.

Кўнгулларнинг сурури, дағи кўзлар нуридур фарзанд,  
Аларнинг умрини, албатта, обод этгуси мактаб.

Ота бирла онага фарз ўқитмоқ бизни мажбурий —  
Ки бизни яхшилиқ қилмоқда муътод<sup>1</sup> этгуси мактаб.

Қаю миллатга биздек гар насими<sup>2</sup> инқироз<sup>3</sup> етса,  
Анга, албатта, мустаҳкамлик ижод этгуси мактаб.

Бу не навмидликдур, мактаб очсак, оқибат бизни,  
Аруси<sup>4</sup> ком ила мақсадга домод<sup>5</sup> этгуси мактаб.

Аваз, ҳимматни қил олий очарга эмди мактаб ким,  
Балойи жаҳлу нодонликни барбод этгуси мактаб.

## ТИЛ

Ҳар тилни билув эмди бани<sup>6</sup> одама жондур,  
Тил воситаи робитаи оламиёндур<sup>7</sup>.

Ғайри тилини<sup>8</sup> саъй қилинг билгали, ёшлар,  
Ким илму ҳунарлар ривожин андин аёндур.

Лозим сиза ҳар тилни билув она тилидек,  
Билмакка ани ғайрат этинг фоидаин кондур.

Илму фан уйига юборинглар болангизни,  
Онда ўқиганлар бори яктоин замондур<sup>9</sup>.

Зор ўлмасун онлар доғи<sup>10</sup> тил билмай Аваздек,  
Тил билмаганидин анинг бағри тўла қондур.

<sup>1</sup> *Муътод* — одат, одатланилган. <sup>2</sup> *Насим* — шабада, шамол. <sup>3</sup> *Инқироз* — битиш, тугалиш. <sup>4</sup> *Арус* — келин, келинчак. <sup>5</sup> *Домод* — куёв. <sup>6</sup> *Бани одам* — одам жинси, одам болалари. <sup>7</sup> *Робитаи оламиён* — олам воситаси. <sup>8</sup> *Ғайри тил* — чет тил. <sup>9</sup> *Яктоин замон* — кўзга кўринарли, шуҳратли. <sup>10</sup> *Доғи* — яна.

# ЗАВҚИЙ

(1853—1921)

## ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

### АЖАБ ЭРМАС

Бу кунлар бошимизда бир саҳоб<sup>1</sup> ўлса ажаб эрмас,  
Мунаввар зимнида<sup>2</sup> бир офтоб ўлса ажаб эрмас,  
Бу давлат сув юзинда бир ҳубоб<sup>3</sup> ўлса ажаб эрмас,  
Кўринса сурату асли ниқоб ўлса ажаб эрмас,  
Очилса пардалар юздин ҳижоб<sup>4</sup> ўлса ажаб эрмас.

Насими жонфизо бемор танга, эй сабо, еткур.  
Хазон пажмурда<sup>5</sup> бўлганларга сан обу ҳаво еткур.  
Қўй энди биз билан бегонани, бир ошно еткур,  
Гадомиз, бошлар узра соялар солсун ҳумо<sup>6</sup> еткур,  
Муқаррардур, замона инқилоб ўлса ажаб эрмас.

Шиори шаръ бирлан зийнат афзо ўлса Фарғона<sup>7</sup>,  
Тонг эрмасдурки, шаҳри жаннат осо<sup>8</sup> ўлса Фарғона,  
Ҳавоси руҳпарвар ҳам дилоро ўлса Фарғона,  
Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона,  
Бўлуб тупроғи анбар, сув гулоб ўлса ажаб эрмас.

Ўтиб бир қарн<sup>9</sup>, ақроним<sup>10</sup>, жаҳон обод кўргайсиз,  
Жаҳон аҳлини золим ҳаддидин озод кўргайсиз,  
Гирифтори алам эрмас, ҳамани шод кўргайсиз,  
Бурунги ўтгану кетган кўнгулда ёд кўргайсиз,  
Қариган чоғда Завқий бир шабоб<sup>11</sup> ўлса ажаб эрмас.

<sup>1</sup> Саҳоб — булут. <sup>2</sup> Зимн — мазмун, негиз. <sup>3</sup> Ҳубоб — пуфак, кўпик.  
<sup>4</sup> Ҳижоб — парда, чодир. <sup>5</sup> Пажмурда — палаги сўлган. <sup>6</sup> Ҳумо — афсонавий қуш. <sup>7</sup> Шоир Фарғонанинг гўзаллиги ошса демоқчи. <sup>8</sup> Осо — ўхшаш.  
<sup>9</sup> Қарн — аср, вақт. <sup>10</sup> Ақрон — тенгқурлар. <sup>11</sup> Шабоб — ёш маъноснда.

## АҲЛИ РАСТА ҲАЖВИ

Арзим буки, Қори<sup>1</sup> сумалакка,  
Еткурса бошини ҳам фалакка,  
Гаҳ-гаҳ назора айласин ул,  
Ибрат кўзи бирла бу самакка<sup>1</sup>.  
Сангёда носдонни<sup>2</sup> мақтаб,  
Сўз нақдини урмасин маҳакка.  
Улфатлари шамгарми аҳмоқ,  
Шам қайчини боғласин этакка.  
Салоҳбача — отлари Жалилбой,<sup>†</sup>  
Тўрт тепкини едилар хўракка.  
Шокир<sup>†</sup> қора тарзи одам эрмиш,  
Минг лаънат ўшал қора эшакка.  
Кўп ҳаддидин ошмасин Назирбек,<sup>‡</sup>  
Ухшайди ул ошқовоқ хамакка.  
Пул келмаса банкадин бойвачча,<sup>†</sup>  
Карнай чаладур бўлар-бўлмакка...  
«Кофирча» деган бир Аҳмаджон<sup>†</sup> бор,  
Кўп шугли баланд ҳанграмакка.  
Аъламнинг ўғиллари Олимжон;  
Ҳайф тўну салла гунгалакка.  
Бир зарра риюя қил тўрамни,  
Қўш рамз сухан билан кўмакка.  
Сил афт ориққина Муҳиддин,<sup>1</sup>  
Аҳволи аён бўлур кузакка.  
Фозилхўжа деган оқфуруш бор,<sup>†</sup>  
Даф ҳар мараз ила зиндалакка.  
Олиб борур ўлди Қосим<sup>†</sup> охунд  
Бизни Қоракўлга, ҳандалакка.  
Усмончанинг соати ярашмиш,  
Ришхўр<sup>3</sup> алишурми мўйчинакка.  
Мавлон эшигида ота Фозил,  
Ухшайди барақ десам кўпакка.  
Кир кўйлак бўлибдилар Умаржон,  
Сотмоқ учун энди жўн жиякка.  
Чинни била чой сотур Жалолжон,

<sup>1</sup> Самак — ер ости демоқчи. <sup>2</sup> Сангёда носдон — қимматбаҳо тошдан ясалган носдон. <sup>3</sup> Ришхўр — соқолини чайнаб юрувчи, соқолкўр.

Жонини қўшилтурур хашакка.  
 Мирҳамзабой ўғли «Кичкинажон»,  
 Нисфи газ эмас, келур сеякка<sup>1</sup>.  
 Иқонбачча бирла Булбул ўғли  
 Ухшайди ҳар иккиси пуфакка.  
 Ул ҳожи Ҳасан деган заки таб,  
 Йўқ тоқатим анга сўз демакка.  
 Нусрат билан ошнолигим бор,  
 Тентаккина, шатрама-шатакка.  
 Сўфини(нг) боласи Абдуқодир,  
 Қаттиқлиги ўхшамиш данакка.  
 «Ҳожи касал» ўғли бодрафтор<sup>2</sup>,  
 Доғулики, панд берур Камакка<sup>3</sup>.  
 Қосим Шамол андаки енгилроқ,  
 Ухшаб учар худди бодпаракка<sup>4</sup>...  
 Йўлдошни демиш Хитой табиби,  
 «Бод бор муҳолифи юракка»<sup>5</sup>.  
 Эллиқбоши ўғли макиёнвор<sup>6</sup>,  
 Устоз бўлибди куркунакка.  
 Қорибача синчалакка ўхшар,  
 Фарзинбача мисли войвоаякка...  
 «Қози қизи»га дуолар айтинг,  
 Ул насли башар эмас малакка.  
 Фарзин бисоти лола рухлар  
 Оламни мусаххар этди якка.  
 Э Хўжа Жаҳон, кўп аччиғим тез,  
 Ҳам етди пичоқ бориб суякка...  
 Қирқ олти кишини фасона қилдим<sup>7</sup>,  
 Ким чиқса ўқийди Мўймаракка.  
 Таъбингни аробасини тўхтат,  
 Шотисини боғла ғилдиракка.  
 Завқий осилурға ҳимматидин,  
 Дор боғлади бир баланд теракка.

---

<sup>1</sup> *Нисфи газ эмас, келур сеякка* — бўйи ярим газ эмас, унинг учдан бирича келади. <sup>2</sup> *Бодрафтор* — шамол каби тез юрувчи. <sup>3</sup> *Мисранинг мазмуни*: у шунчалик айёрки, Камакка ҳам панд беради: *Камак* — афсонавий айёрнинг номи. <sup>4</sup> *Бодпарак* — варрак. <sup>5</sup> *Мисранинг мазмуни*: бод касали юракка зарарли. <sup>6</sup> *Макиёнвор* — макиёнга ўхшаш. <sup>7</sup> Раства аҳлларидан қирқ олти кишининг ҳажв қилинганлигига ишора этилади.

# ХІХ АСРДА ВА ХХ АСР БОШЛАРИДА ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ

---

## РУС АДАБИЁТИ

**АЛЕКСАНДР  
СЕРГЕЕВИЧ  
ПУШКИН**

(1799—1837)



### ЭРКИНЛИК»

ОДА

Қоч, йўқол, кўринма — чекил кўзлардан,  
Цитеранинг ожиз, эй маликаси!  
Мағрур эрк куйчиси, қани, қайдасан,  
Қайдасан, шоҳларнинг зўр таҳликаси?

Кел, гултожим узиб ташла бир ёнга!  
Инжиқ рубобимни парчала — синдир...  
Эркин улуғлайин бутун жаҳонга,  
Тахту тож қусурин топтайин бир-бир.

---

<sup>1</sup> Пушкин «Эркинлик» шеърини 1817—1819 йиллар орасида ёзган. Бу шеър XVIII асрда ўтган рус революцион шоири А. Н. Радищевнинг (1749—1802) машҳур «Эркинлик» одасига ўхшатмадир. Пушкин бу шеърда подшо Александрнинг ўз отаси Павелнинг ўлдирилишида бевосита иштироки борлигига ишора қилади. Бу шеър 1820 йилда Пушкиннинг жанубга сургун қилинишига асосий сабаблардан бири бўлган.

Шонли кулфат, офат аро сен ўзинг  
Дадил қасидалар илҳомин берган—  
Уша олижаноб, улуг инсоннинг<sup>1</sup>  
Атоқли изларин очгил менга сан!

Хавойи қисматнинг арзандалари,  
Жаҳон золимлари! Титранг бу замон!  
Сиз-чи, эй уларнинг хор бандалари,  
Мардона-мардона бошланг қўзғолон!

Қайтомонга назар ташламай, эвоҳ,  
Темир кишанлару зулм қамчилари;  
Қонунлар хатарли, қонунлар расво,  
Эркисизликнинг ночор ёш томчилари;  
Ҳар ёнда ҳақсизлик, зўрлик ҳукмрон,  
Уюган хурофот — қуюқ мавҳумот.  
Қулликнинг даҳоси қўрқинч ўлтирган,  
Шонларни бўғади шум ҳирси, ҳайҳот!

Эзгу озодлик-ла қонун дўстлашса,  
Айрилмас бир тусда жипслашса магар;  
Содиқ қўллар қонун тиғин ушласа,  
Ҳаммани қўриси хайрли сипар;  
Бош устида адл қиличи ниҳоят  
Танламасдан келиб тушса аёвсиз —  
Юқоридан барбод этилса бутун жиноят,  
Қиличнинг дамидан ўтса тўхтовсиз.

На очкўз, нокаслик ва на қўрқув-ла  
Сотилиб кетмаса қонун беомон —  
Подшоҳ бошига хавф солмас шунда  
Халқларнинг уволи фақат шу замон.  
Ҳукмдорлар! Сизга тож-тахт берган  
Қонундир! Наинки берсин табиат!  
Сиз халқдан юқори турасиз, аммо  
Мангу қонун сиздан юксакдир, албат!

Халқ ўзи ёки шоҳ қонун қўлида  
Билганин қилолса, бу халқнинг шўри,

---

<sup>1</sup> Бу ерда шоир француз революцияси томонига ўтган француз қаси-  
дачиси Экушар-Лебрени (1729—1807) кўзда тутди.

Бехабар мудраган қабилаларга  
Алам! Ушаларга тушади зўри.  
Сени гувоҳликка чақирдим бу кун,  
Нуқсонлар ўтида куйган подшоҳ<sup>1</sup>.  
Яқиндаги бўронда боболар учун  
Шоҳона калласин қўйган подшоҳ.

Людовик ўлимга чиқиб боради,  
Буни кузатади жим зурриёти,  
Тожидан ажралган шоҳона бошин  
Қонли, шум кундага муте уради.

Қонун жим туради — халқ туради жим,  
Жиноят болтаси тушади оғир...  
Ҳам ёвуз, қирмизи, ясоғлик кийим,  
Кишанбанд галларда<sup>2</sup> ётади ахир.

Эй ёвуз ҳукмрон, бадкирдор золим!  
Нафратларим сенга, тожу тахтингга,  
Сенга ва наслингга келаркан ўлим,  
Қаттиқ севинч бўлиб кўринар менга.  
Сенинг пешанангда, эй зулм шоҳи!  
Халқлар ўқир аниқ — лаънат тамғаси.  
Сен жаҳон даҳшати, сен олам доғи,  
Сен ерда тангрига халқлар таънаси!

Қоронғи ва ғамгин Невага боқиб,  
Ярим тун юлдузи жилва қилганда,  
Қайғусиз, ташвишсиз калласи оғиб,  
Сокин уйқу малол келганда,  
Уйга толган шоир югуртади кўз:  
Туман орасида мудҳиш уйқуда —  
Хилватда золимнинг ҳайкали ёлғиз<sup>3</sup>,  
Унутилган сарой — турар қаршида.

---

<sup>1</sup> Бу ерда шоир 1793 йилда француз революцияси вақтида жазоланган француз қироли Людовик XVI ни кўзда тутган. <sup>2</sup> Галл — халқ номи. <sup>3</sup> Бу ўринда шоир Михайловск саройига ишора қилади: 1801 йил 11 март кечаси оқсуяк фитначилар тўдаси Павел I ни шу ерда ўлдирганлар. Пушкин ва мондошларининг айтишларича, Пушкин «Эркинлик» қасидасини ўз дўстлари — оғанин Тургеневлар уйида ёзган. Бу уй деразасидан Михайловск саройи яққол кўриниб турар экан.

Ҳам эшитар қўрқинч Клио<sup>1</sup> товушин —  
Шу қўрқинчли девор, сарой ортида.  
Ҳам Калигуланинг<sup>2</sup> сўнг тин олишин  
Яққол кўради у кўзи олдида...  
У кўради уқалар ҳам юлдузларда.  
Шароб, аччиқ газаб — кин ила сархуш,  
Яширин қотиллар борар, юзларда —  
Густоҳлик, юракда ваҳима — қўрқинч.

Турар сотқин посбон сассиз — садосиз,  
Аста туширилган осма кўприк ҳам,  
Дарвозалар очиқ кимсасиз тунда,  
Елланган хиёнат қўлида шу дам. 20  
О, номус! О, бизнинг кунлар даҳшати!  
Янчарлар<sup>3</sup> босиб кирди йиртқичга ўхшаб,  
Шарафсиз зарбалар бир-бир тушади...  
Ҳам тождор ёвуз маҳв бўлади қақшаб.

Сизга ибрат бўлсин, эй шоҳлар, бу кун:  
На инъом, мукофот, на оғир жазо —  
На хилват зиндонлар, на-да саждагоҳ  
Бўлар сизга содиқ қалқон, ё паноҳ.  
Шоҳлар, бошлаб ўзингиз бош эгингиз  
Мустаҳкам қонуннинг остонасига,  
Халқнинг эрки, тинчи шудир, билингиз,  
Шудир тахтнинг қўриқчиси мангуга!

---

<sup>1</sup> *Клио* — тарих париси (юнон афсонаси). <sup>2</sup> *Калигула* — энг золим ва қойхўр Рим жаҳонгирларидан бири, у ҳам Павелдай 4 йилгина подшолик қилиб, ўз яқинлари томонидан саройида ўлдирилган. <sup>3</sup> *Янчарлар* (асли «янги черик», «янги аскарлар») — XVIII асда Туркияда имтиёзли ҳарбийлар.



**ТАРАС  
ГРИГОРЬЕВИЧ  
ШЕВЧЕНКО**

(1814—1861)

(УКРАЇН ШОЇРИ)



**ВАСИЯТ**

Улсам, менинг жасадим  
Украинага кўмилсин;  
Қабрим у кенг даланинг  
Энг ўртасида бўлсин.  
Поёни йўқ она ер  
Ва зангори Днепр  
Кўришиб турсин менга,  
Вағиллаб оққан дарё  
Билишиб турсин менга!

Душман қонини дарё  
Ювиб оқизган замон,  
Элим топган кун омон,  
Қўзғаларман қабримдан.

Чиқиб олий даргоҳга,  
Худого топинаман.  
Келмай туриб ўша кун,  
Худо йўқдур мен учун!

Кўмингу қўзганг исён,  
Кишанлар кул-кул бўлсин,  
Эрк жангида душманнинг  
Қора қони тўкилсин.  
Сўнг улуғ оилада  
Бошлангиз эркин ҳаёт,  
Секингина мени ҳам  
Ёд этиб қилингиз шод.

**ТУТҚУНЛИҚДА ЗЕРИКАМАН, ЁЛҒИЗМАН**

Тутқунликда зерикаман, ёлғизман,  
Юрак дардим ёзардим, сирдош бўлса,  
Ўзим билмай мен кимнидир излайман,  
Қани энди бир суҳбатдош топилса...

Йиллар мени не кўйларга солдилар,  
Оғир, қора кулфат ичра букилдим.  
Ҳароратсиз ўтди муқаддас ёзим,  
Ўтди ҳаёт ғамгин, хафақон, хира,  
Эсламоққа йўқдир тузук хотира,  
Бироқ дилни бир оз юпатмоқ лозим.  
Бир яхши гап кутади қалбим ҳамон!  
Бирор лабдан илиқ сўз учса қани.  
Кенг далада буралиб ёққан замон  
Худди шундай кўмади қор мурдани.

### О, ФАҚИР ОДАМЛАР!

О, фақир одамлар! Соддалар, эсиз,  
Нега керак ахир сизга подшоҳ?  
Нега керак ахир итбозлар? Э воҳ!  
Одамсиз-ку ахир, този эмассиз!  
Сокин тун қўйнида кетиб бораман,  
Намгарчилик, совуқ қор ёғар секин,  
Нева эса аста кўприк остидан  
Олиб ўтар юпқа бир муз парчасин.  
Ўтиб бормоқдаман Нева устидан,  
Нам, совуқ ҳавода йўталиб баъзан.  
Қарасам: етимлар лой кечиб борар  
Қўзичоқдай ювош ғуж бўлиб улар.  
Ортларидан эса бир ногирон чол  
Оқсоқланиб борар жуда ҳам беҳол,  
Гўё бировларнинг қўзиларини  
Ҳайдар қўйхонага. Иснод эмасми?!  
О, қандай бахтсизлик! Ҳақиқат қани?!  
Оч, юпун, бечора етимчаларни  
Элтмоқдалар, гўё бурчин ўтармиш, —  
Ғайри қонунларга она топилмиш,  
Шунинг-чун подадек ҳайдарлар унга.  
Золим подшолар ўз қилмишларига  
Жазо тортадиган кун келармикан?  
Ҳақиқат ҳам қарор топарми экан?  
Топар албат, ахир қуёш чиқажак,  
Нурида ёвузлик эриб кетажак.

# МИРЗО ФАТАЛИ ОХУНДОВ

(1812—1878)

(ОЗАРБАЙЖОН ЁЗУВЧИСИ)



## А. С. ПУШКИННИНГ ҶУЛИМИ ҲАҚИДА

### ШАРҚ ПОЭМАСИ

Қоронги тун кўзларимга уйқу бермайин,  
Деяр эдим, «Сир гавҳарин кони, эй кўнгил,  
Нима бўлди, гулшанингнинг булбули ғамгин?  
Нима бўлди, сўз тўтинг лол, нутқсиз, маълул<sup>1</sup>?..  
Назмнинг йўли боғланибди, нимадир сири?  
Нима бўлди, хаёл отинг қолди бемадор?  
Баҳор келди, боқ, табиат қизин ҳар бири  
Ўз жамолин бир безак-ла этибди изҳор...  
Бинафшалар безак бўлган ҳар бир қирғоққа.  
Гулзорларда олов каби ёнади гуллар.  
Чўл келини безанибди, унга сочмоққа —  
Боғнинг бахмал этагида ғунча инжулар.  
Ғунчалар тож бошларида дарахтлар шохин.  
У виқор-ла турар; сусан ва нилуфарлар  
Амалдорлар каби тўла шабнам шаробин  
Лолаларнинг қадаҳида такрор ичишар...

---

<sup>1</sup> Маълул — хаста.

Ёсуманлар гулзор саҳнин беабди шундай:  
 Қамашикдан боқа олмас хумор кўз наргис.  
 Кезувчига «Хуш келдингиз, меҳмон!» дегандай,  
 Чимдимида гул япроғин тутар булбул, маст...  
 Гулшанларга сув сепмоққа булутлар шошар,  
 Тонг насими ҳар томонга пуркар гулоби.  
 Саҳар файзи нашъасидан қушлар нағмагар  
 Эй табиат гўзали, йирт чангал ниқобин.  
 Жонли зотнинг ҳар бири ҳам не ҳунари бор,  
 Бу бозорда ўз матоин қилмиш намоён.  
 Бири ҳусни, ишваси-ла бўлар жилвадор,  
 Бири эса ўз ишқидан чекади фиғон...  
 Ҳамма шодлик ва завқ билан яшайди буткул,  
 Бу фаслда ғам-ғуссадан осуда ва тинч,  
 Сенки, фараҳ ва шодликдан маҳрум, эй кўнгил,  
 Ёки сукут уйқусидан уйғонмайсан ҳеч?..  
 Мафтун этмас сени ҳавас, на бирор дилбар?  
 На шуҳратга, на шеърга — сенда қизиқмоқ.  
 Йўқса, фикринг денгизидан тизиб инжулар,  
 Безардинг-ку маъно қизин сен ҳам гўзалроқ.  
 Нимадандир тутқунлигинг, қайғунг сабаби?  
 Англамадим, маълуллигинг, айтгин, қаердан?  
 Нима бўлди, мотамзада дийдалар каби  
 Ёш тўқасан, оҳ тортасан, тушқун, ғамгинсан»...  
 Кўнгил деди: «Эй мунисим, менинг йўлдошим,  
 Бундан сўнгра ўз ҳолимга мени қўй мангу!  
 Оғир мотам қайғусидан солинди бошим,  
 Мафтун этмас на ҳой-ҳавас, на кўзи жоду!  
 Гўзал баҳор насимининг ортидан ҳазин  
 Куз шамолин келишини билмасам эдим,  
 Бу курашда, шуҳрат учун сўз суворисин  
 Шону шуҳрат қиличини тақиб безардим.  
 Аммо менинг замонимнинг бевафолиги,  
 Ғаддорлиги<sup>1</sup>, оқибати — менга маълумдир!  
 Кенг далани кезиб-кезиб бир тариқ учун  
 Домга тушган қуш қандайин ақлли бўлур?  
 Шону шуҳрат ва ҳунарнинг овозасини

<sup>1</sup> Ғаддор — алдамчи, хиёнатчи.

Бу бесукут кўк гумбазда ногорадай бил!  
Чиқар бошдан бошқа орзу-ўй ҳавасини,  
Бу кажрафтор фалак амри маълумдир буткул,  
Бўлмаса сен, эй дунёдан беҳабар инсон,  
О, Пушкиндан бирор хабар эшитмасмидинг?  
Сўз мулкининг қўшинига эди қўмондон,  
У шўрликнинг тақдиридан разм этмасмидинг?..  
Унинг чуқур маъно тўла шеърларига  
Ҳар тарафдан юксаларди таърифлар саси.  
Ҳатто қоғоз оппоқ бетин қора қилишга  
Шошиларди, — қаламига майдон бўлгали...  
Хиром этса товус каби унинг хаёли,  
Сўздан минг хил ранг кўрсатиб товланар эди,  
Ломоносов поэзия уйин беади,  
Бунда Пушкин хаёллари ўсди — яшади.  
Державин сўз ватанини фатҳ этган бўлса,  
Бу юртга ҳукм ва низомни Пушкин юритди.  
Карамзинки, илм майидан тўлатди коса,  
Бу қадаҳдан лим-лим майни Пушкин нўш этди,  
Унинг оқил, фозиллиги, нурдай бемалол  
Хитойдан то Татаргача — дунёни тутди.  
Шарқликларга бахт кўрсаткич бўлгандай ҳиллол,  
У Шимолнинг осмонида ёруғ юлдузди..  
Шундай қобил, ақли расо, доно бу ўғил  
Тўрт она ва етти отадан туғилмаганди.  
Таажжубки, мендан эшит, шу ота-она  
Шундай азиз фарзандига раҳм этмади.  
Унинг танин ўлим ўқига нишон этдилар,  
Минг таассуф, жон томирин жаллодлар кесди.  
Ва шуларнинг амри билан қора булутлар  
Ҳаёт боғин мевасини тўқди, йўқ этди.  
Ажал ели сўндирибди руҳ чироғини,  
Пок жисмининг шабистони бўлди зим-зиё.  
Кекса боғбон боғ саҳнидан қад ниҳолини  
Зулм-ситама болтаси-ла кесибди, эвоҳ!..  
Ақл тўла боши бўлди илонларга ем,  
Илон каби замонанинг-қўллари билан  
Унинг таъбин булбулига нағма бахш этган —  
Қалб ғунчасин тупроғидан кўкарди тикан!

Руҳин қуши учди тани — ошёнидан,  
Еш-қарини оғир ғамга айлади йўлдош,  
Қайғу ичра янграр садо Русь тупроғидан:  
«Жинояткор, қотил қўллар ўлдирди рўй-рост!»..  
Бу жодугар, эски тақдир найрангларидан  
Қутқазмади тилсиминг ҳам, бермади бардош.  
Узоқ кетдинг ердаги ёр ва дўстларингдан,  
Кўкда бўлсин ҳақ раҳмати сен билан йўлдош,  
Боқчасарой мулкидаги икки гулингнинг  
Атрин сепар қабринг узра насими баҳор,  
Мўйсафид Кавказ ҳам шеъринг-чун сенинг  
Сабуҳийнинг<sup>1</sup> шеъри билан сенга мотамдор.

---

---

<sup>1</sup> Сабуҳий — Охундовнинг тахаллуси.

## АҲМАД ДОНИШ

(1827—1897)

(ТОЖИК ЁЗУВЧИСИ)



### УТМИШ ШОИРДАН

Мақтамишсан қанча султонларни сен,  
Айлабон устоз шайтонларни сен.  
Эй қора юз, пирдир шайтон сенга,  
Шоҳ меҳрин ўргатур шайтон сенга.  
Шоҳни мақташ мансабинг, ортиқ эмас,  
Тахту тожу ҳаммаси ифлос ҳавас.  
Бошига зар тож кийибдир бахт деб,  
Тошга минмиш ул отини тахт деб,  
Тожу тахти гарчи зардир, тошдир,  
Икки тош бағрида шоҳ — оташ эрур,  
Дарҳақиқат, ўт эрур у, шоҳ эмас,  
Лек ҳар оташпараст огоҳ эмас.

### ПЕТЕРБУРГ ШАЪНИГА

Уни ер дема, осмоннинг ўзи,  
Ки ҳар бир қадамда ёруғ юлдузи.  
Шу шаҳар ичра кўпдир ёруғ чеҳралар,  
Ки кундуз куни деб киши жазм этар.  
Кеча ёғду қайнар тинмайин сира,  
Бу ер олдида осмондир хира.

# НАВОДИРУЛ-ВАҚОЕ<sup>1</sup>

(П а р ч а)

Бир кечаси ўтириш бўлган эди... Суҳбат давомида гоҳо замоннинг тартибсизлигидан, касб-ҳунар ва тирикчиликнинг қийинчиликларидан сўз юритилар, гоҳо амир-амалдорларнинг эшаклиги ва уламоларнинг динфурушлигидан гапириллар эди. Баъзилар дунёнинг ажойиб ишларидан гурунглашар, ихтиролар ва синоатларни баён этардилар.

Уша пайтда, ўзи дунёни кезган, иссиқ-совуқни татиган, Россия ва Фаранг<sup>2</sup> шаҳарларининг кўпини кўрган уй эгаси бўлмиш йигитнинг димоғини соф май куйдирган эди, у қаттиқ оқ тортиб шундай деди:

— Азизлар, асримизнинг нодир улуғлари, маърифатнинг буюк намояндалари, фазл ҳам камол эгалари, ўзларини Ибн Сино ва Афлотун ҳисобловчилар, афсуски, жаҳонни кўрмагандирлар ва жаҳоннинг нималигини билмайдилар. «Самарқандда мушук муз ялайди»ни билишни билим ҳисоблайдилар. Бу даража билан кишиларни ўзларига қарам деб биладилар ва тубан санайдилар, уларни ўзларининг илм ва донишмандликларига ишонувчи деб биладилар. Қизиқроғи шуки, бу «илм» ва «ҳунар» билан юқори даража ва амалдорликка талабгордирлар. Яна замоннинг кетишидан шикоят қиладиларки:

Байт:

Тиниқ сувдан беҳабар бўлган қуш  
Тумшугин йил бўйи шўр сувдан олмас.

Бошини қуйи солиб, бутун гавдани қулоққа айлантириб жим қолган мажлисдошлар бу сўзларни эшитиб, бош кўтардилар ва телбаландилар, бўйин томирлари бўртиб кетди, баҳс ва ғавго кўтарилди.

— Ҳой, ҳой, нима деяпсан ва нима деб алаҳлаяпсан? Биз турган бу жой (Бухоро)дан бошқа яна бирор дунё борми? Бизнинг тепамиздаги осмондан бошқа яна ўзгаларнинг ҳам осмони борми? Фаранг нима? Хитой қаерда? Татар ким?.. Бу сўзлар бирор атамадирки, тасаввуфчи шоирлар киноя йўли

---

<sup>1</sup> Наводирул-вақоe — нодир воқеалар. <sup>2</sup> Фаранг — Франция.



билан юз, соч, хол, хат, васл ва айрилиқ сўзлари ўрнида иш-латадилар. Айт, бу ном ва жойлар мавжуд нарсаларми, ҳеч ким уларга етишган ва кўрганми?

Майли, борди-ю, сенинг айтганингдек, биз турган бу шаҳар ва қишлоқлардан бошқа бирор шаҳар бўлса, сен унга борган бўлсанг, санаб чиққин-чи, қаерга бординг ва нималарни кўрдинг?

Уй эгаси бу сўзларни эшитиб, анчагина ҳайратланди, изтиробга тушди ва кайфи бошидан учиб кетди. Шу билан бирга, ўз-ўзига айтарди: кўрган-билган нарсаларимни буларга қандай айтиб берайин. Айтиб бериш ҳам кишига бош оғриғи бўлиб, булар ҳар бир сўзингга қарши чиқадилар ва мени ҳайратга сола берадилар. Дастлаб булардан савол қилай, нима жавоб берар эканлар, у ҳолда нимани сўрасалар, шунга мувофиқ кўрган ва эшитганларимдан айтиб берай, бўлмаса жимгина турай.

Шундан сўнг у ночор, яқин кунлар ичида Фаранг, Рум ва Россияда тарқалган баъзи бир қизиқ ишлар ва ажойиб ҳунарлар—темир йўл, пароход, поезд, хабарлар етказувчи телеграф, янги хил тўп ва милтиқ, интизомли аскар, ажойиботларнинг тунги чироқларда кўриниши, театр, юз тош йўлнинг 20 соатда босилиши, аскарнинг кўплиги, тўпларнинг беҳад кўплиги тўғрисида сўзлаб берди. Бу ҳунарларнинг майда-чуйдаларига-ча изоҳлаш учун дафтарлар керак, аммо йирик томонларининг баёни ҳам бир жойга бориб тақалмайди. Чунки яқин кунларда бу нарсалар кўрилади, ҳамма шаҳарларда юзага келади.

Ҳарифлар<sup>1</sup> ҳар бир бошланган сўзга қарши турар ва уни рад этар эдилар... Уй эгаси суҳбатдошларнинг сўзига қаршилик кўрсатишдан ожиз бўлиб қолганидан, сўзининг кўп ўрнида бу сўзларни ёзувчини гувоҳликка тортарди, агар ишонмасангиз ва шубҳалансангиз, бу меҳмондан сўранг, бу киши кўрган ва эшитган, бу йиғин ва мажлисларда бўлган, ҳаммасини яхши билади, дер эди. Мен ҳам ўз кўрганларим ва аниқ билганларим тўғрисида гувоҳлик берардим. Мажлисдагилар шундан сўнг бир қадар сустлашар ва шундай нарсаларнинг четда бўлиши мумкин, бу хабарларнинг юзага келиши ҳам имконли бўлса керак, деб иккиланар эдилар. Агар киши чет-

---

<sup>1</sup> Ҳариф — суҳбатдош.

дан у ерга борса, то аниқ кўрмаса, шубҳада қолади. Масалан, бир сафар элчилар ҳамроҳлигида Россия императорининг пойтахтига боришга тўғри келди. Бир куни, қиш чилласининг бошларида, подшо боғини томоша қилишга таклиф этдилар, бордим, йўлни уч аршин бўйи қор босган эди. Нафас кирганчиққан пайтда танглайда муздай қотар эди. Боққа кирдик: турли-туман гул ва райҳонлар очилган, каттакон баланд дарахтлар гуллаган, сувлар оқиб, отилиб турар, тоғлар гул ва лола билан лиқ тўлган, ҳар томонга сочилган. Хушовоз қушлар шохларда сайрайди. Ҳар бириси ўз уясида тухум қўяди ва жўжа очади. Бу боғнинг усти бутунлай ойна билан қопланган, у ерда ёз ва баҳор ҳавоси сақланган, кенглиги тахминан 16 таноб келарди.

Мен у ерга қайта-қайта борганим учун ўзимни тута билардим. Бироқ йўлдошларим буни кўрганларида, ақлни елга бериб, ҳайратда қолган эдилар. Унинг ҳақиқатда борлигига ишонмасдилар. Сароб нақши, ясама нарсалар деб гумон қилардилар. Ҳар бир барг ва гулни қўл билан сийпаб кўрар, булар табиийми ёки латта ва қоғоздан бўяб қўйилган нарсаларми, деб ишқаб кўрардилар. Ҳақиқатда эса гул ва барг кўрардилар.

Мен айтардим:

— Бу гўзал дарахтлар, бу гўзал ва нозик гуллар ясама эмасдир.

Улар ишониш-ишонмасликларини билмасдилар. Менинг ўзим ҳам биринчи ва иккинчи галда шу аҳволда эдим, сўнгра ишониб қолдим.



Қурғоқ кунда ёгин бўлдим,  
Бўрон бўлдим, чоқин бўлдим,  
Палак ёзган қовун бўлдим,  
Беташвиш кун бўлган эмас.

Золимларнинг жабри ўтди,  
Йиғлай-йиғлай эсим кетди,  
Нега мунча шўрлик этди.  
Еруғ куним бўлган эмас.

Қанчалар оч, қанчалар тўқ,  
Тўқ одамлар қайғуси йўқ,  
Очларнинг ҳеч уйқуси йўқ,  
Уни тўқлар билган эмас...

Қорақалпоқ — халқ бўлгандан,  
Халқ атоғин олган кундан,  
Ҳақ таоло йўл солгандан —  
Бир тенгликни олган эмас.

Эшонларда мурувват йўқ,  
Бой-бийларда адолат йўқ,  
Фуқарода саодат йўқ,  
Халқ ҳеч ўйнаб-кулган эмас.

Эй ёронлар, сиртим бутун,  
Бағрим ёниб бўлди тутун,

Золим ошириб ўз ҳаддин,  
Асло раҳм қилган эмас.

Бу дунё дунё бўлмади,  
Эркимизга ҳеч қўймади.  
Душманнинг гули сўлмади,  
Тилагим ҳеч бўлган эмас.

Бу дунёнинг дарди ёмон,  
Қувон, бошинг қолса омон.  
Тушди бошга охир замон,  
Инон, дўстлар, ёлғон эмас.

Кундан-кунга бўлди баттар,  
Ҳар ким ўз ғамини этар,  
Қорэ туман қачон кетар?  
Сўнган чироқ ёнган эмас.

Дунёга келдим, не кўрдим,  
Қайғу-ҳасратларда юрдим,  
Адо бўлмас дилда дардим,  
Ҳеч ким назар солган эмас.

Бердимурод — менинг ўзим,  
Кунхўжани кўрди кўзим,  
Ҳожиниёздан<sup>1</sup> уққан сўзим,  
Улар ҳам шод бўлган эмас.

## СОЛИҚ

Бултургидан бу йил ёмон,  
Қандай бўлди бу шум замон.  
Камбағаллар қолмай омон,  
Ўн тилладан келди солиқ.

Буни солди Нуриμβет «жон»<sup>2</sup>,  
Буйруқ берди оталик, хон,

Халқ бўлсин деб хонавайрон,  
Ўн тилладан келди солиқ.

Менга ҳеч гап, эшагим бор,  
Сотиб берарман бир бозор,  
Аттанг, шўрли оч Эрназар,  
Унга қийин бўлди солиқ.

<sup>1</sup> *Кунхўжа*, *Ҳожиниёз* — қорақалпоқ шоирлари. <sup>2</sup> Ерлик беклардам бири.

У фақирнинг нарсаси йўқ,  
Кошки қорни бўлсайди тўқ,  
Хаттоки бир товуғи йўқ,  
Довдиратди уни солиқ.

Уйда бор етим боллар,  
Томоқ, нон деб зор йиғларлар,  
Юрак-бағрини тигларлар,  
Жуда қийин бўлди солиқ.

Анов ётган Палим лаққи<sup>1</sup>,  
Халойиқда борми ҳаққи?  
Берар эдим унга заққи<sup>2</sup>,  
Ҳол-дармонни қуртти<sup>3</sup> солиқ.

Анов юргандир Элмурод,  
Остида ёмон ола от,  
Унга недир бу салтанат,  
Киши хуни бўлди солиқ.

Ундиради оч халқдан,  
Етимлар йиғлар хорликдан,  
Бой омон қолди солиқдан,  
Туҳмат тўлов бўлди солиқ.

У ўтирган Қулимбет бой,  
Тайёр олдида оппоқ мой,  
Оч халқ юрар тополмай жой,  
Туҳмат бўлди ушбу солиқ.

---

<sup>1</sup> Бу ҳам ерлик беклардан бири. <sup>2</sup> Заққи — заҳар-заққум. <sup>3</sup> Қуртти — қуритди.



**АБАЙ**

(1845—1904)

(ҚОЗОҚ ЕЗУВЧИСИ)

### УЛАНЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Қозоғим, шўрлик юртим, вайрон юртим!  
Қоронғуда йўл топмай, ҳайрон юртим!  
Емон билан яхшини фарқ қилолмай,  
Оғзида ҳам қон, ҳам мой, сарсон юртим...

Бий бўлди қийқим бойлар бош-бошига,  
Доғ солди, заҳар солди юрт ошига,  
Қўрқаман ҳассаси йўқ кўр сингари,  
Элим унар бузуқлар алдашига...

Ёз кетди, қишнинг боши, дала бежой,  
Қора ел сўқиб турар бир-икки ой.  
Қор тушгунча яйловни фойда кўриб,  
Қишлоқдан ҳамон нари ўтирар бой.

Гадой шўрлик юради пода боқиб,  
Утини йўқ исинса олов ёқиб.  
Хотин урчуқ йигирар, юнг савалаб,  
Чакман тўқир совуқда елка қоқиб.

Жулдур ўтов ичида музлар гўдак,  
На қуюқ, на суюғи, бўзлар гўдак.  
Чурук кигиз остида титрар бобо,  
Тушида гўшт кўрганин сўзлар гўдак...

Бўронда ҳам тўнгимаиди бой боласи,  
Оvloқ жойи — қозоқнинг кенг даласи,  
Қарол ўғли бош букар хизматида,  
Писанд эмас кўз ёши — оҳ-ноласи.

Соядай ҳам ўрни йўқ бой уйида,  
Сарқитга ҳам илинмас шу кўйида,  
Лекин узоқ кета олмас, чораси йўқ,  
Ерабий, ҳар ким кулсин ўз тўйида!

Бой бўлса ўз ўғлидан кўнгли тўлиқ,  
Қар дам мақтар: азамат, жуда бўлиқ...  
Ошин эплаб ича олмас, ит боласи,  
Қарол ўғли оч ётар, ранги сўлиқ...

Қаролига бермайди бой парча нон,  
Хизматига ҳам хайри йўқ, ёвуз ҳайвон,  
Меҳри йўқ, инсофи йўқ, имони йўқ,  
Нега одам яратдинг, қодир мавлон!

Қароли оч ўлса не, бой ўзи тўқ,  
Ҳақ танимас: бағринга қадалсин ўқ!  
Еш бола, кампир, чолни тентиратмай,  
Ҳеч бўлмаса бир қиш боқ, инсофи йўқ!

---



**АБДУЛЛА  
ТУҚАЙ**

(1886—1913)

(ТАТАР ШОИРИ)

**БИР ТАТАР ШОИРИНИНГ ДЕГАНИ**

Мен куйлайман, турган ерим тор бўлса ҳам,  
Қўрқмайман севган халқим татар бўлса ҳам.  
Кўкрак кериб турадирман, менга миллат  
Букун милтиқдан ўқлар отар бўлса ҳам.  
Уннга, сўлга оғмай олға мен бораман,  
Йўлда бир сад кўрсам тепиб ағдараман;  
Қўлда қалам бўла туриб ёш шоирга,  
Маълумдирки, қўрқиш билан ҳурқиш ҳаром.  
Душманларнинг зўридан биз ҳеч қўрқмаймиз,  
Ботирликда Али, Рустамларга тенгмиз.  
Шоир умри қайғу-ҳасрат кўрса кўрар,—  
Тўлқинланмай туролмайди улкан денгиз.  
Куйлайман яхшилиқни кеча-кундуз мен,  
Севаман эзгу ишни ва ширин сўз мен.  
Ёмонликни сўкаман, мақтай олмайман,  
Ёмонликни кўрганда, жуда ёвузман.



Ёмонликлар жаҳлимни кўп кўпиртади,  
Таёқ билан гўё қорнимга туртади.  
«Нега бундай?» «ярамас», деб вайсашиб,  
«Тфу, чортлар! Аҳмоқлар!» деб тукиртади.

Агар ноҳақ отса ўқни менга томон,  
Бир оғиз сўз қилмайман унга ҳеч қачон.  
Янглиш отдинг, қайтиб олгин ўқингни, деб  
Ўқ ботса ҳам дўстликни қиламан баён.

Дил заҳар бўлганидан шеърим ҳам заҳар,  
Пишган десам хом чиқар у баъзи сафар.  
Булбул каби қалбимни сайратай десам,  
Мушуксимон кўнгилсиз миёвлаб кетар.

Ранг-баранг кўринади мақталган нарса,  
Нордон мева бўлади кўпинча сара.     22  
Мен ҳозир аччиқ-чучук ёзсам ҳам, аммо  
Яхши ният бор унда, синчиклаб қара!

Пушкин, Лермонтовдан ўрнак оламан,  
Аста-секин юқорилаб мен бораман,  
Тоғ бошига чиқиб мен қичқирай десам,  
Юксакликдан йиларман деб мен қўрқаман.

Манзил яқин, юра бергач йўл қисқарар,  
Аллақайда ётган ҳиссиёт қўзғалар.  
Мен букримас, тузалишга қабр керакмас,  
Тангри файзи кўнглимга изин солар.

## КЕТМАЙМИЗ

Муттаҳамлар бизни бўлмас ишга мажбур этдилар;  
Ҳақингиз йўқ бунда деб султон ерин кўрсатдилар.  
Асти кетмаймиз бу ердан, унда ҳам оламча ғам:  
Ўн эмас, ўн бешта жосус айланур у ерда ҳам.  
Худди бундаги кабидир унда жазо аскар;  
Қамчилар шул эски қамчи — фарқи бошда фашлари.

Унда ҳам бордир «шукурки» газнанинг суллоҳлари,  
Оч мужикнинг сўнг қисматин ҳам юлғувчи туллаклари.  
Хўш, надурким, ўзни бебурд ўтга солмоқдин мурод!  
Бир жаҳаннамдан чиқиб, иккинчисин этмоқми шод?  
Биз кўчармиз, кўчсин аввал биз туғилган юртимиз,  
Бирга кетсин бунда ўтган умримиз ҳам эркимиз.  
Биз туғилдик, шунда ўсдик, шундадир бизнинг ажал,  
Боғламиш бу ерга бизни тангрининг илки азал.  
Энг буюк мақсадимиз: ҳур мамлакат, ҳур Россия!  
Тезгина қўзғалмаймиз, биз, эй гуруҳи рў сиёҳ!<sup>1</sup>  
Энг очиқ қатъий жавоб шу: сўз тугал бу босмада:  
Если лучше вам, туда сами пожалте, господа!

---

<sup>1</sup> Рў сиёҳ — бети қора маъносида.

## МУНДАРИЖА

### ЭНГ ҚАДИМГИ АДАБИЙ ЕДГОРЛИКЛАР

#### Халқ оғзаки ижоди

Қадимги қўшиқлар . . . . .	3
Мақоллар . . . . .	6
Тўмарис ҳақида афсона . . . . .	7
Широқ ҳақида афсона . . . . .	9
Алпомиш (парчалар) . . . . .	11

#### Ёзма адабиёт

<i>Юсуф Хос Ҳожиб</i>	
Қутадғу билиг (парча) . . . . .	39
<i>Аҳмад Юғнакий</i>	
Ҳибатул-ҳақойиқ (парча) . . . . .	42

### XIV—XVI АСРЛАР АДАБИЁТИ

#### Халқ оғзаки ижоди

Амир Темур ҳақида халқ латифалари . . . . .	44
Навоий ҳақида халқ афсоналари . . . . .	46

#### Ёзма адабиёт

<i>Хоразмий</i>	
Муҳаббатнома (парча) . . . . .	51
<i>Қутб</i>	
Хисрав ва Ширин (парчалар) . . . . .	53
<i>Дурбек</i>	
Юсуф ва Зулайхо (парчалар) . . . . .	56
<i>Атоий</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	59

<i>Саккокий</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	62
<i>Лутфий</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	64
Туюқларидан намуналар . . . . .	65
Гул ва Наврӯз (парчалар) . . . . .	66
<i>Алишер Навоий</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	70
Қитъаларидан намуналар . . . . .	73
Рубойларидан намуналар . . . . .	73
Туюқларидан намуналар . . . . .	74

### Достонлари

Ҳайратул-аброҳ (парчалар) . . . . .	75
Фарҳод ва Ширин (мазмун) . . . . .	80
Достондан парчалар . . . . .	97
Лайли ва Мажнун (парчалар) . . . . .	107
Сабъан сайёр. Бешинчи иқлим йўлидан келган мусо- фирнинг ҳикояси (мазмун) . . . . .	108
Садди Искандарий (парчалар) . . . . .	115
Маҳбубул-қулуб (парча) . . . . .	118
Навоий афоризмларидан намуналар . . . . .	119
<i>Бобур</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	123
Рубойларидан намуналар . . . . .	126
Туюқларидан намуналар . . . . .	128
Бобурнома (парчалар) . . . . .	128

### Қардош халқлар адабиётидан

<i>Абдураҳмон Жомий</i>	
Ваҳористондан парчалар . . . . .	133
Жомий Навоий ҳақида . . . . .	136
<i>Фузулий</i>	
Ғазал . . . . .	138
Мураббаъ . . . . .	139
Рубойлар . . . . .	149

### XVII АСРДАН XIX АСРНИНГ ЎРТАЛАРИГАЧА БЎЛГАН АДАБИЁТ

#### Халқ оғзаки ижоди

Ботирхон зулми . . . . .	141
Латифалар . . . . .	141

## Ёзма адабиёт

### *Турди (Фароғий)*

Субҳонқулихон ва унинг амир-амалдорлари тўғрисида	
ҳажвия . . . . .	143
Ғазал . . . . .	145
<i>Гулханий</i>	
Бер . . . . .	146
Зарбулмасал . . . . .	147
<i>Махмур</i>	
Шеърларидан намуналар . . . . .	160
Ҳапалак . . . . .	160
Итбоқар қози тилидан . . . . .	161
<i>Увайсий</i>	
Кўнгил доғ ўлди, доғ ўлди . . . . .	162
Анор . . . . .	162
<i>Нодира</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	163
<i>Мунис Хоразмий</i>	
Ғазалларидан намуналар . . . . .	166
Шуаро . . . . .	166
Рўза . . . . .	167
Рубойларидан намуналар . . . . .	167
<i>Оғаҳий</i>	
Қиш (ғазал) . . . . .	169
Рубойларидан намуналар . . . . .	169

## Қардош халқлар адабиётидан

### *Сайидо Насафий*

Шеърларидан намуналар . . . . .	170
Ўхшаш . . . . .	170
Қолмабди . . . . .	170
Ўт эрур . . . . .	171
<i>Махтумқули</i>	
Шеърларидан намуналар . . . . .	172
Бошлади . . . . .	172
Элингни . . . . .	173

## ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ ВА ХХ АСР БОШЛАРИ АДАБИЁТИ

### Халқ оғзаки ижоди

Халқ қўшиқлари . . . . .	174
Николай қон жаллоб . . . . .	174
Минг лаънат . . . . .	174

## Езма адабиёт

### Муқимий

Лирик шеърлари . . . . .	176
Навбаҳор . . . . .	176
Зулм ила қаҳру ғазаб . . . . .	177
Толеим . . . . .	177
Ким десун? . . . . .	178
Сатирик шеърлари . . . . .	179
Танобчилар . . . . .	179
Масковчи бой таърифида . . . . .	182
Тўй . . . . .	184
Авлиё . . . . .	188
Юмористик шеърлари . . . . .	189
Таърифи печ . . . . .	189
Ароба . . . . .	190
Девонамен . . . . .	190
Саёҳатнома . . . . .	191

### Фурқат

Лирик шеърлари . . . . .	195
Фасли навбаҳор ўлди . . . . .	195
Баҳор айёмида . . . . .	196
Ташнаи дийдорман . . . . .	196
Бири . . . . .	197
Сайдинг қўя бер, сайёд . . . . .	198
Илм-маърифат ҳақидаги шеърлари . . . . .	200
Гимназия . . . . .	200
Илм хосияти . . . . .	202
Виставка хусусида . . . . .	206
Суворов ҳақида (достон) . . . . .	212

Рус аскарлари таърифида . . . . .	218
-----------------------------------	-----

### Аваз Утар

Шеърларидан намуналар . . . . .	222
Халқ . . . . .	222
Фидойи халқим : : . . . . .	223
Эй Аваз . . . . .	223
Ҳуррият . . . . .	224
Тўртлик . . . . .	224
Сипоҳийларга . . . . .	224
Мактаб . . . . .	225
Тил . . . . .	225

### Завқий

Шеърларидан намуналар . . . . .	226
Ажаб эрмас . . . . .	226
Аҳли раста ҳажви . . . . .	227

XIХ АСРДА ВА ХХ АСР БОШЛАРИДА ҚАРДОШ  
ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ

Рус адабиёти

<i>А. С. Пушкин</i>	
Эркинлик . . . . .	229
<i>Т. Г. Шевченко</i>	
Васият . . . . .	233
Тутқунликда зерикаман, ёлгизман . . . . .	233
О, фақир одамлар! . . . . .	234
<i>Мирзо Фатали Охундов</i>	
А. С. Пушкиннинг ўлими ҳақида . . . . .	235
<i>Аҳмад Дониш</i>	
Ўтмиш шоирдан . . . . .	239
Петербург шаънига . . . . .	239
Наводирул-вақое (парча) . . . . .	240
<i>Бердақ</i>	
Бўлган эмас : : : . . . . .	243
Солиқ . . . . .	244
<i>Абай</i>	
Ўланларидан намуналар . . . . .	246
<i>Абдулла Тўқай</i>	
Бир татар шоирининг дегани . . . . .	248
Кетмаймиз . . . . .	249

Адабиёт хрестоматияси: 8-синф учун / Тузувчилар: Ш. Абдуллаева, Н. Маллаев, О. Шарипов; Н. Маллаевнинг умумий таҳрири остида. — 9-нашри. — Т.: Ўқитувчи, 1986. — 256 б.

И. Абдуллаева Ш. ва бошқ.

Хрестоматия по литературе: Для 8-го кл. средней школы.

ББК 84я7

*На узбекском языке*

## ХРЕСТОМАТИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

для 8 класса средней школы

Издание девятое

Ташкент «Ўқитувчи» 1986

Составители: ШАРИФА АБДУЛЛАЕВА,  
НАТАН МУРАДОВИЧ МАЛЛАЕВ,  
АКИЛ ШАРИПОВ

Редактор М. Собирова

Ведущий редактор П. А. Бродский

Техн. редактор Ш. Вахидова

Корректор Д. Нуритдинова

ИБ № 3597

Матрицадан босишга рухсат этилди 17.05.85. Формати 60×90/16. Тип қоғози. № 1. Кегли 10, шпонли. Школьная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. л. 16,0+0,25, рангли форзац. Шартли кр.-отт. 16,69. Нашр л. 10,8+0,66 рангли форзац. Заказ № 2804. Тиражи 398000. Ваҳоси 25 т.

«Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент—129. Навоий кўчаси, 30. Шартнома 13-143-85.

Ўзбекистон ССР нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент, Навоий кўчаси, 30, 1985.

Головное предприятие ТШПО «Матбуот». Государственного комитета УзССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. г. Ташкент, ул. Навоий, 30.